

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ
ПРАВО УКРАЇНИ

Курс лекцій

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В. В. Шаблисто

Дніпро
2019

УДК 343.8
К 82

*Рекомендовано до друку та використання
в освітньому процесі науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 1 від 18.09.2019 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Грищак С.В. – кандидат юридичних наук, заслужений працівник освіти України, директор Навчально-наукового інституту гуманітарних і соціальних наук НТУ «Дніпровська політехніка».

Кубрак Р.М. – кандидат юридичних наук, перший заступник начальника Дніпровського центру підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України.

К 82 Кримінально-виконавче право України: курс лекцій /
В.Ф. Примаченко, В.Г. Хашев, В.В. Шаблистий, С.М. Школа,
Л.Г. Якименко; за заг. ред. В.В. Шаблистою. – Дніпро :
Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. – 236 с.

ISBN 978-617-7665-34-1

У курсі лекцій розглянуто 10 тем, які розділені відповідно до тематичного плану курсу, що включають лекції до всіх тем, список рекомендованої літератури та контрольні питання до кожної теми.

Видання розраховано на науковців, викладачів, аспірантів (ад'юнктів), студентів (курсантів) закладів вищої освіти, в яких готують правників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури та суду, а також на всіх тих, хто цікавиться розвитком наук кримінально-правового циклу.

(у авторській редакції)

ISBN 978-617-7665-34-1

УДК 343.8

© Автори, 2019
© ДДУВС, 2019

ЗМІСТ

Перелік скорочень та умовних позначень	4
ВСТУП.....	5
Тема №1. Кримінально-виконавча політика України. Поняття і система кримінально-виконавчого права України	7
Тема №2. Історія виникнення, становлення та розвитку кримінально-виконавчого законодавства України	26
Тема № 3. Органи і установи виконання покарань. Правовий статус засуджених	47
Тема № 4. Нагляд та контроль за виконанням покарань. Участь громадськості у діяльності органів та установ виконання покарань	62
Тема № 5. Порядок і умови виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства	79
Тема № 6. Підстави і порядок застосування взяття під варту	105
Тема № 7. Порядок і умови виконання покарань у виді довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк та арешту	124
Тема № 8. Особливості виконання покарань щодо військовослужбовців	155
Тема № 9. Звільнення засуджених з установ виконання покарань. Допомога особам, які звільнені від відбування покарання, контроль і нагляд за ними	179
Тема № 10. Міжнародне співробітництво з проблем виконання кримінальних покарань	205

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВТК – виправно-трудоий кодекс
ДІЗО – дисциплінарний ізолятор
ДКВСУ – Державна кримінально-виконавча служба України
ДПтСУ – Державна пенітенціарна служба України
ДДУ ПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань
КВК – Кримінально-виконавчий кодекс
КВП – кримінально-виконавче право
КВУ – кримінально-виконавча установа
КК – Кримінальний кодекс
КМУ – Кабінет Міністрів України
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян
ОВС – органи внутрішніх справ
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ПКТ – приміщення камерного типу
СІЗО – слідчий ізолятор
УВП – установа виконання покарань

ВСТУП

Освітній процес вищого навчального закладу серед загальних питань свого забезпечення передбачає обов'язкове врахування специфіки підготовки молодих фахівців для різних галузей державного будівництва та місцевого самоврядування. Особливу роль тут відіграє юриспруденція, адже будь-яка діяльність має здійснюватися виключно в межах правового поля, забезпечувати та контролювати яке покликаний сучасний юрист, без активної участі та свідомої позиції якого подальші розбудова правової держави та формування громадянського суспільства просто неможливі.

Вищий навчальний заклад юридичного профілю у цьому процесі виконує «посередницьку» роль – забезпечує ринок праці молодими фахівцями з належним рівнем теоретичних знань та практичних навичок. Безумовно, молода людина, яка отримала вищу юридичну освіту, ніколи не залишиться без роботи. Мова йде про того студента (слухача), який прийшов до вищої школи за знаннями та навичками, підтвердженими дипломом відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, а не просто «за дипломом, що підтверджує наявність вищої освіти».

У цьому процесі одним із завдань науково-педагогічного колективу є забезпечення навчально-виховного процесу необхідною навчальною, науковою, методичною та іншою літературою, особливий акцент роблячи на власному «продукті», адже тільки він максимально враховує навчальну програму певної навчальної дисципліни та специфіку її викладання.

Однією з них є кримінальне право та відповідні їй супутні навчальні дисципліни кримінально-правової спеціалізації (кримінальний процес, криміналістика, кримінально-виконавче право, оперативно-розшукова діяльність та ін.), які у своїй сукупності складають основу формування особистості майбутнього правоохоронця.

Сучасний період державного будівництва в Україні характеризується активним та об'єктивно необхідним процесом удосконалення вітчизняного законодавства й практики його застосування, в тому числі у сфері боротьби зі злочинністю. У комплексі взаємопов'язаних галузей права, що регламентують системну протидію злочинності, істотне місце належить кримінально-виконавчому законодавству.

Саме підготовка висококваліфікованих кадрів для підрозділів На-

ціональної поліції є головним завданням Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, колектив якого, відповідно до керівних настанов МВС України, постійно розвиває творчий потенціал курсантів, студентів та слухачів з тим, щоби максимально наблизити навчально-виховний та правозастосовний процеси.

Глибокі знання кримінально-виконавчого права неможливі без обов'язкового пасивного (як правило) надбання курсантом або слухачем певних знань на лекції.

Мета даного практикуму полягає в тому, щоби курсанти шляхом опанування навчальним матеріалом, що міститься у лекціях набували навичок застосування кримінально-виконавчого законодавства та глибше засвоювали теоретичні положення даного курсу. Структурно курс лекцій складається з 10 тем, які розділені відповідно до тематичного плану курсу, що включають лекції, список рекомендованої літератури та контрольні питання до кожної теми.

Пропонований курс лекцій розроблений відповідно до програми і тематичного плану для підготовки фахівців освітнього ступеня «бакалавр» з курсу «Кримінально-виконавче право» Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

В основу запропонованого Курсу лекцій покладено праці вітчизняних та зарубіжних учених, які внесли значний вклад у розв'язання кримінологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих проблем щодо забезпечення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, а також чинні нормативно-правові акти в галузі кримінально-виконавчого права.

Призначення Курсу лекцій автори бачать у його використанні не тільки і не стільки як знаряддя контролю за підготовкою курсантів та слухачів, за засвоєнням ними навчального матеріалу, а як засобу стимулювання до вивчення складного і важливого навчального курсу.

Бажаємо успіхів в оволодінні знаннями і будемо вдячні за всі зауваження та побажання, спрямовані на вдосконалення цього Курсу лекцій і готові врахувати їх у подальшій роботі.

ТЕМА № 1

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ. ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА УКРАЇНИ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття та зміст кримінально-виконавчої політики України.
2. Поняття, предмет і основні принципи кримінально-виконавчого права.
3. Кримінально-виконавчі правовідносини: поняття і структура.
4. Загальна характеристика Кримінально-виконавчого кодексу України.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. К.: ВД «Дакор», 2015. 632 с.
3. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.
4. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя: «Интер-М», 2014. 293 с.
5. Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпат. Нац. Ун-т ім. Василя Стефаника, 2019. 336 с.

ВСТУП

Найвищою соціальною цінністю у державі, відповідно до Конституції України є права людини, а їх гарантії – головним обов'язком держави. Повною мірою ці конституційні положення стосуються і кримінально-виконавчої системи у частині належного правового та організаційного забезпечення проголошених цінностей і гарантій у сфері виконання покарань. До пріоритетних напрямків цієї діяльності слід віднести докорінну зміну існуючих соціально-правових відносин, з тим, щоб вони були у повній мірі орієнтовані на ресоціалізацію і виправлення засуджених, створення диференційованих умов їх тримання залежно від ступеня соціальної небезпеки, надання пріоритету заходам стимулю-

вання над заходами, що є заборонними. Саме з цією метою України як незалежна і демократична держава, член ООН і Ради Європи ратифікувала низку міжнародних угод щодо прав людини і правил поведження із засудженим.

Орієнтація суверенної Української держави на систему європейських цінностей породжує істотні зміни у характері та системі державної влади і управління, зумовлює нові напрямки постійного переосмислення та критичного аналізу чинної нормативної бази та потребу змін і доповнень до норм чинного законодавства, з тим, щоб вони повною мірою відповідали проголошеному напрямку. Нова система політичних та соціальних відносин, процес розвитку яких відбувається в умовах використання інших підходів до побудови правової держави, вимагає постійного удосконалення чинної законодавчої бази, продовження і поглиблення реформи організаційно-правових основ діяльності кримінально-виконавчої системи.

1. Поняття та зміст кримінально-виконавчої політики України

Діяльність будь-яких установ, організацій, підприємств у будь-якій сфері державного і громадського життя визначається **політикою держави**. Політика (від грецького *politike* – державні чи суспільні справи) – це система цілей та засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя.

Зміст і характер **внутрішньої політики** зумовлені інтересами населення у цілому, а також інтересами певних класів, верств або груп населення, політичних партій, громадських організацій тощо. Внутрішня політика реалізується в основному через органи держави, закони та інші правові акти. Ця політика є визначальною для зовнішньої політики держави, перебуваючи водночас під впливом останньої. Здійснення внутрішньої політики – суверенне право кожної незалежної держави.

Правові засади внутрішньої політики закріплені у Конституції України. Так, відповідно до ст. 3 Основного Закону права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Внутрішня політика України, крім того, піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України має на меті розвиток і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави (Преамбула). Визначення принципів засад внутрішньої політики віднесено до повноважень Верхов-

ної Ради України (ст 85 Конституції України)¹.

Продовженням внутрішньої політики є **зовнішня політика**, яка здійснюється через органи держави, зокрема спеціального призначення. Відповідно до ст. 18 Конституції України зовнішньополітична діяльність держави спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права.

Найважливіша соціальна риса права полягає в його зв'язку з державною політикою. Їх взаємодія проявляється на рівні як законодавчої, так і правозастосовчої діяльності. Стратегічну лінію і практичні напрями здійснення державної політики в галузі права називають **юридичною (правовою) політикою**. Термін “юридична політика” (чи “правова політика”) знаходиться в ряду таких понять, як “економічна”, “соціальна”, “демографічна”, “фінансова”, “наукова політика” тощо. Всі вони характеризують основні напрями діяльності держави в тій чи іншій сфері суспільного буття. Відповідно під **юридичною політикою** розуміють ті принципи і цілі, котрі держава проводить у життя при створенні й застосуванні норм права, в діяльності юридичних установ, у формуванні і розвитку правосвідомості громадян.

Наприклад, у галузі кримінального права завдання та цілі юридичної політики реалізуються при окресленні кола діянь, які визнаються злочинами (проблема криміналізації); при визначенні характеру й обсягу методів кримінально-правової боротьби зі злочинністю, передусім видів покарання і меж санкцій (проблема пеналізації); при визначенні шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (проблема правового виховання). Отже кримінальна політика, тобто політика в галузі боротьби зі злочинністю, реалізується як у правотворчості, так і в правозастосовчій діяльності і впливає на громадську думку.

Для планування боротьби зі злочинністю важливе значення має визначення змісту кримінальної політики. Це питання належить до спірних. У літературі висловлено думку про те, що кримінальна політика охоплює всі заходи, прямо чи побічно спрямовані на боротьбу зі злочинністю. При цьому стверджується, що кримінальна політика реалізується у процесі здійснення як спеціальних заходів (криміналістичних, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінально-виконавчих, кримінологічних), так і заходів загально соціального характеру (економічних, ідеологічних, медичних тощо). На нашу думку, зго-

¹ Конституція України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст.141.

да з подібним трактуванням сфери дії кримінальної політики призведе до підміни останньою соціальної політики. Необхідно враховувати, що кримінальна політика пов'язана з соціальною політикою не прямо, а через правову, юридичну політику. Іншими словами, **кримінальна політика** – це частина не лише соціальної, а й правової політики, до якої не входять загальні заходи соціального запобігання, вони лише взаємодіють з нею.

Загальноприйнято поділяти єдину політику в галузі боротьби зі злочинністю на самостійні кримінально-правову політику, кримінально-процесуальну політику і політику у сфері виконання та відбування покарань, які є складовими частинами кримінальної політики, оскільки предмет кожної з них входить як нерозривна частина до її предмета.

Кримінально-правову політику доцільно розглядати як системоутворюючий елемент політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, що розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, рішеннях офіційного тлумачення Конституційного Суду України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Верховного Суду України з питань застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду з приводу неоднакового застосування норм матеріального права (складові кримінально-правової політики)².

Предмет кримінальної політики охоплює ті спеціальні заходи соціального запобігання злочинності, які ґрунтуються на кримінальному, кримінально-процесуальному і кримінально-виконавчому законодавстві із залученням даних науки, включаючи кримінологію та криміналістику. Отже до кримінальної політики входить предмет кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої і кримінологічної політики.

Тому кримінально-виконавча політика України є однією із складових (елементів), а також завершальною ланкою та кінцевим етапом в системі такого складного політико-правового явища як політика у сфері боротьби зі злочинністю України. Остання, у свою чергу, будучи складовою правової політики, виступає напрямом внутрішньої та зовнішньої політики держави³.

² Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Київ, 2019. 37 с.

³ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Київ, 2019. 37 с.

Сучасні проблеми кримінально-виконавчої політики України обумовлені відсутністю в українській науці і соціальній практиці адекватного уявлення щодо поняття і сутності цієї політики як соціально-правового явища.

Кримінально-виконавча політика – це комплекс заходів державного, громадського, приватного та іншого характеру, спрямованих на виконання та відбування кримінальних покарань, створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави.

Кримінально-виконавча політика визначає основні цілі, завдання, функції, стратегію, суб'єктів і форми її реалізації у сфері суспільних відносин, які формуються в процесі здійснення кримінально-виконавчої діяльності.

Цілями кримінально-виконавчої політики України є: а) захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави від злочинних посягань; б) забезпечення законності і справедливості при виконанні і відбуванні кримінальних покарань; в) створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених осіб.

До найактуальніших **завдань**, що стоять перед кримінально-виконавчою політикою, зокрема, належать:

- визначення видів суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню у процесі виконання-відбування покарань;
- визначення правового статусу суб'єктів та інших учасників кримінально-виконавчих відносин; удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи шляхом її оптимізації;
- удосконалення механізмів та порядку виконання-відбування покарань з метою виправлення та ресоціалізації засуджених, а також з метою запобігання вчинення засудженими нових злочинів;
- удосконалення порядку звільнення від відбування покарання, надання допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку контролю і нагляду за ними;
- посилення взаємодії кримінально-виконавчої системи з іншими органами та установами, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі з інститутами громадянського суспільства⁴.

Такі завдання кримінально-виконавчої політики, як удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи, механізмів та порядку виконання-відбування покарань, порядку звільнення від відбування

⁴ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Київ, 2019. 37 с.

покарання, надання допомоги особам, які звільнені від відбування покарання, а також порядку контролю і нагляду за ними, повинні реалізовуватися з урахуванням міжнародних стандартів та запозичення позитивного світового досвіду забезпечення регулювання кримінально-виконавчих відносин⁵.

Реалізуючи зазначені цілі й завдання, кримінально-виконавча політика створює першооснову ефективної практики виконання покарань в Україні.

Окремі напрямки кримінально-виконавчої політики називаються кримінально-виконавчими функціями. **Функція** – це характерний рід діяльності, роль, призначення. Можна виділити *ініціативну, програмно-координаційну, інформаційну, гарантійну, захисну, регулятивну функції кримінально-виконавчої політики*.

Стратегія кримінально-виконавчої політики хоча й досить стабільна, все ж таки може змінюватися у зв'язку зі змінами в економіці, політиці, ідеології. Стратегію, основні форми і методи кримінально-виконавчої політики, її формування і розвиток прямо чи опосередковано визначає комплекс соціальних факторів. До основних із них можна віднести соціально-політичний устрій та економічний стан суспільства, моральні цінності та правові уявлення, стан і динаміку злочинності у державі, вимоги міжнародних актів про права людини і поведження із засудженими, діяльність міжнародних організацій, розвиток правової науки⁶.

Суб'єктами формування і розвитку кримінально-виконавчої політики є Верховна Рада України (визначає засади внутрішньої політики, приймає закони, у тому числі кримінальні і кримінально-виконавчі, про амністію тощо), Президент України (питання помилування засуджених та ін.), Кабінет Міністрів України (прийняття постанов стосовно здійснення внутрішньої політики держави, реорганізація системи установ і органів виконання покарань), Міністерство юстиції України (визначення умов і порядку виконання і відбування кримінальних покарань, вирішення поточних питань з забезпечення умов тримання засуджених), яке є основними суб'єктами єдиної політики у сфері виконання кримінальних покарань – інші суб'єкти кримінально-виконавчої політики (наприклад, суд, прокуратура, поліція) лише реалізують її у своїй діяль-

⁵ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Київ, 2019. 37 с.

⁶ Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право : Навч. посіб.; Черніг. юрид. коледж. Чернігів: Юрист, 1998. С.7.

ності відповідно до компетенції⁷.

Кримінально-виконавча політика реалізується в різних *формах* і, насамперед, у кримінально-виконавчому законодавстві. Сьогодні вона закріплена у Кримінально-виконавчому кодексі України, у підзаконних актах – указах Президента України (про порядок здійснення помилування), постановах Кабінету Міністрів України з питань, пов'язаних з виконанням покарання, наказах Міністерства юстиції України (харчування засуджених, їх медичне і побутове забезпечення, визначення переліку установ і органів виконання покарань).

До джерел кримінально-виконавчої політики, зокрема, належать: Кримінальний кодекс України, який закріплює дефініцію поняття «покарання», мету та завдання покарання, а також визначає систему покарань; Кримінальний процесуальний кодекс України, який регламентує порядок виконання вироку суду; Кодекс законів про працю України, відповідно до норм якого у сфері охорони праці, техніки безпеки та виробничої санітарії організовується праця засуджених; Цивільний кодекс України, який встановлює порядок посвідчення довіреностей, заповіту, спадкування та укладення цивільно-правових договорів за участю засуджених; Сімейний кодекс України, який визначає підстави позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо⁸.

Для врегулювання ряду організаційно-технічних питань (умов і порядку оплати праці осіб, позбавлених волі, організації їх загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, порядку прийому засуджених у виправні установи, носіння ними одягу єдиного зразка, прийому і врученню засудженим посилок, передач і бандеролей, правил поведінки осіб, яким дозволене пересування без конвою й інших питань передбачено видання підзаконних (у тому числі відомчих) нормативних актів. Прикладами відомчого нормативного регулювання є ряд наказів Міністерства юстиції України, МВС України в частині приведення умов утримання засуджених, що відбувають покарання в установах системи виконання покарань, у відповідність із міжнародними стандартами; Інструкції про роботу спеціальних відділів, установ по виконанню покарань; Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; удосконалювання організаційних структур системи

⁷ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.15.

⁸ Кернякевич-Танасійчук Ю.В. Кримінально-виконавча політика України: автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Київ, 2019. 37 с.

установ по виконанню покарань; порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі тощо.

2. Поняття, предмет і основні принципи кримінально-виконавчого права

Право є основною формою вираження і закріплення державної політики. Зокрема, у сфері виконання покарання воля народу відбивається у системі норм права, що утворює у своїй сукупності кримінально-виконавче право.

Кримінально-виконавче право – це сукупність юридичних норм, встановлених державою, що закріплюють основні принципи кримінально-виконавчої політики, визначають систему, форми і методи, засоби і порядок діяльності державних органів по виконанню (відбуванню) кримінальних покарань. Кримінально-виконавче право являє собою головний засіб практичної реалізації кримінально-виконавчої політики. Норми кримінально-виконавчого права регламентують виконання і відбування всіх видів кримінальних покарань, передбачених у Розділі X Загальної частини КК України.

Кримінально-виконавче право є самостійною галуззю права, що має власний предмет і метод правового регулювання, а також систему норм. Традиційно вважалося, що предметом даної галузі права є регулювання порядку і умов виконання (відбування) покарання, пов'язаного із застосуванням заходів виправно-трудового впливу. Внаслідок суттєвих змін у законодавстві змінювався предмет правового регулювання виправно-трудового права, воно все менше ставало виправно-трудовим. Тому сьогодні **до предмету правового регулювання цієї галузі права можна віднести виконання (відбування) всіх видів покарань, передбачених кримінальним законодавством**⁹.

Отже, **предметом** кримінально-виконавчого права є:

- відносини, що виникають при виконанні (відбуванні) всіх видів кримінальних покарань, при застосуванні до засуджених заходів виправного впливу, які властиві відповідним видам покарання;
- відносини, що виникають між установами і органами, які виконують вироки до різних видів покарань, і засудженими;
- відносини, що виникають у зв'язку з участю громадськості і

⁹ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.18-19.

трудових колективів у виправленні засуджених;

- відносини, що виникають між адміністрацією підприємств, установ і організацій та засудженими, які на них працюють, з приводу виконання покарання;

- відносини, що виникають між установами і органами виконання покарання і окремими громадянами з приводу виконання певних видів покарання¹⁰.

Кримінально-виконавче право входить до загального комплексу галузей права, що регулюють боротьбу зі злочинністю, який утворюють також кримінальне і кримінально-процесуальне право.

Кримінальне і кримінально-виконавче право регулюють суспільні відносини, які виникають при застосуванні покарання і звільненні від нього. В цій сфері правового регулювання виразно можна виділити пріоритети кримінального права стосовно кримінально-виконавчого. Кримінальне право визначає поняття, цілі, види, підстави відповідальності і покарання, звільнення від нього, тобто формулює ключові юридичні категорії, залишаючи для кримінально-виконавчого права регулювання суспільних відносин у сфері виконання (відбування) покарання. Базова роль кримінального права щодо кримінально-виконавчого визначається ще одним принциповим положенням. Формою життя матеріального права є процесуальний закон. Для кримінального права такою формою його реалізації є не лише кримінально-процесуальне, але й кримінально-виконавче право. Маючи загальні з ним інститути, кримінальне право визначає їх матеріальний зміст, а кримінально-виконавче – процедурний¹¹.

Кримінально-виконавче право тісно взаємопов'язане з *кримінально-процесуальним правом*, насамперед, по лінії виконання вироків суду. Виконання покарання є складовою частиною виконання обвинувального вироку, і з дня набрання ним чинності починають реалізуватися норми кримінально-виконавчого права. Кримінально-процесуальне право покликане забезпечити здійснення правосуддя: певною мірою кримінально-виконавче право забезпечує реалізацію результатів правосуддя, оскільки регулює виконання вироку в частині покарання. Обидві галузі права оперують спільним понятійним апаратом, мають суміжні інститути і норми (звільнення від відбування покарання за хворобою, умовно-

¹⁰ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.19.

¹¹ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.19.

дострокове звільнення від покарання і заміна покарання більш м'яким, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі тощо). Розмежування названих галузей права визначається тим, що кримінально-виконавче право регулює післясудову процедуру реалізації вказаних суміжних інститутів, а кримінально-процесуальне право – їх судову процедуру¹².

Кримінально-виконавче право тісно пов'язане з *конституційним правом* при регламентації правового статусу засуджених, з адміністративним правом у сфері управління установами і органами виконання покарань, проходження служби співробітниками цих органів, застосування ними фізичної сили, спецзасобів і зброї до засуджених, а також з трудовим, цивільним, сімейним, фінансовим та іншими галузями права.

Наука кримінально-виконавчого права це система знань про тенденції та закономірності, які складаються у процесі виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, спрямовані на розробку пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення кримінально-виконавчого права і законодавства¹³.

Система курсу кримінально-виконавчого права поділяється на дві частини – Загальну і Особливу. У **Загальній частині** вивчаються загальні питання теорії кримінально-виконавчого права: кримінально-виконавче законодавство України, кримінально-виконавчі правовідносини, правовий статус осіб, які відбувають покарання, система установ і органів виконання покарань, участь громадськості у виправленні засуджених, нагляд і контроль за системою установ і органів виконання покарань.

У **Особливій частині** розглядаються питання виконання покарання у вигляді позбавлення волі: класифікація засуджених до позбавлення волі, правове регулювання застосування до засуджених основних засобів виправлення (режим, праця, виховна робота, навчання), матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування, особливості відбування покарання окремими категоріями засуджених, підстави та порядок звільнення від відбування покарання і закріплення результатів виправлення, система поступенітенціарного впливу на засуджених. Розглядається також порядок і умови виконання покарань без ізоляції від суспільства. Особливо вивчаються питання попереднього ув'язнення під вартою.

¹² Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.20.

¹³ Бади́ра В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2008. С.22.

Принципи кримінально-виконавчого права – це основні ідеї, керівні положення, які визначають стратегію і напрями розвитку інститутів та норм цієї галузі права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають при виконанні покарань¹⁴.

Своє законодавче закріплення принципи кримінально-виконавчого права отримали у ст.5 КВК України, у якій зазначено, що кримінально-виконавче законодавство ґрунтується на принципах:

- невідворотності виконання і відбування покарання;
- законності;
- гуманізму;
- справедливості, демократизму;
- рівності засуджених перед законом;
- взаємної відповідальності засудженого і держави;
- диференціації та індивідуалізації виконання покарання;
- раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки;
- поєднання покарання з виправним впливом;
- участі громадськості у передбачені законом випадках у діяльності органів та установ виконання покарань¹⁵.

Система принципів кримінально-виконавчого права, як і будь-якої галузі права, підрозділяється на три групи: загальноправові, міжгалузеві і галузеві принципи. **Загальноправові** принципи: законність, демократизм, гуманізм. **Міжгалузеві**: принцип справедливості, невідворотність виконання покарання. **Галузеві**: рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави і засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарання, поєднання покарання з заходами виправного впливу, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань¹⁶.

Принцип невідворотності виконання і відбування покарання. Цей принцип є похідним від принципу невідворотності покарання та кримінальної відповідальності. Останній відбивається в тезі — за кожний злочин особа, яка його скоїла, буде піддана кримінальному покаранню. Якщо виявлена винна у скоєнні злочину особа і стосовно неї су-

¹⁴ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.15.

¹⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁶ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

дом винесений обвинувальний вирок принцип невідворотності покарання трансформується у принцип невідворотності виконання і, відповідно, відбування покарання. Як ми бачимо, редакція статті кодексу навіть при формулюванні принципу підкреслює двосторонню правову природу кримінально-виконавчої діяльності¹⁷.

Загальноправовий **принцип законності** реалізується шляхом прямої вказівки на нього у КВК України (ст. 2, глава 4 КВК України), вся діяльність установ, що виконують кримінальні покарання, ґрунтується на суворому дотриманні закону. Реалізація покарання в точній відповідності з законом є однією з найважливіших умов для попередження порушень режиму. Крім того, ст. 19 Конституції України встановлює цей принцип, як один із основних принципів, на якому повинна базуватися будь-яка діяльність держаних органів та установ. В цій статті вказано, що посадові особи та органи держави повинні діяти виключно в рамках своєї компетенції та способами прямо передбаченими законами України¹⁸.

Принцип гуманізму — означає людяне ставлення з боку персоналу установ і органів виконання покарань, а також громадських організацій і окремих громадян до засуджених.

Втіленням цього принципу є закріплене у ч.1 ст.1 КВК положення щодо недопустимості застосування тортур та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими¹⁹.

Серед міжгалузевих принципів, насамперед, необхідно розглянути **принцип справедливості**. Цей принцип іноді називають принцип «соціальної справедливості». Принцип справедливості знаходить свій вираз і проявляється через галузевий принцип кримінально-виконавчого права, а саме через принцип рівності засуджених перед законом. Стосовно реалізації дисциплінарних санкцій до засудженого, то він виявляється в тому, що засуджені наділені однаковим комплексом прав і обов'язків, до них пред'являються однакові режимні вимоги²⁰.

Принцип демократизму означає, що засуджені можуть брати участь у виборах, зокрема Президента України та до Верховної Ради України.

Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки є новим принципом кримі-

¹⁷ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

¹⁸ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

¹⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

нально-виконавчого права. Формулюючи цей принцип законодавець орієнтує посадових осіб кримінально-виконавчої системи на раціональне застосування засобів впливу та правообмежень до засудженого. Цей принцип отримує свою реалізацію, перш за все, у комплексі норм кримінально-виконавчого законодавства, які встановлюють випадки та об'єм відповідальності засуджених, яку вони можуть нести під час відбування покарання²¹.

Принцип поєднання покарання з заходами виправного впливу виявляється, зокрема, в тому, що закон зобов'язує посадових осіб органів та установ виконання покарань застосовувати до засуджених заходи виховного впливу. Серед них законодавець визначає навчання, працю, діяльність самодіяльних організацій засуджених²².

Принцип диференціації та індивідуалізації покарання виявляється в тому, що під час відбування покарання правовий статус засудженого може і повинен змінюватися в залежності від поведінки засудженого. Законодавець передбачає для цього певні засоби. Зокрема, можна навести приклад застосування того чи іншого заходу дисциплінарного впливу, яке поставлено в залежність від конкретної провини засудженого, обставин його здійснення, відношення засудженого до провини. Взагалі, дисциплінарна практика є одною з основних форм індивідуалізації впливу на засудженого. Похідним від принципу індивідуалізації є принцип роздільного тримання різних категорій засуджених. Його прояв полягає в тому, що режим в установах виконання покарань різних рівнів безпеки має притаманні тільки йому види заходів стягнення. Так наприклад, у виховних установах немає такого заходу стягнення як переведення до приміщень камерного типу²³.

Принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань, безпосередньо виявляється при реалізації конкретних інститутів кримінально-виконавчого права. Так, громадськість у виді спостережних комісій приймає участь у застосуванні найбільш суворих заходів впливу, що накладаються на порушників режиму, у разі вирішення питань застосування умовно-дострокового звільнення засудженого та інших інститутів²⁴.

²¹ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

²² Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

²³ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

²⁴ Романов М.В. Конспект лекцій з кримінально-виконавчого права. ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2015. С.11.

3. Кримінально-виконавчі правовідносини: поняття і структура

У будь-якому розвинутому суспільстві існують правовідносини, тобто врегульовані нормами права вольові суспільні відносини, що виражаються в конкретному зв'язку між правомочними і зобов'язаними суб'єктами — носіями суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності — і забезпечуються державою²⁵.

Тобто наявність правовідносин властива кожній галузі права. Кримінально-виконавче право не є виключенням з цього, оскільки у ньому існують кримінально-виконавчі правовідносини.

Отже, *кримінально-виконавчі правовідносини* можна визначити як встановлені та врегульовані нормами кримінально-виконавчого права вольові суспільні відносини, що виникають між державою, з одного боку, та засудженими, з іншого боку, з приводу виконання та відбування всіх видів кримінальних покарань, застосування до засуджених засобів виправного впливу, реалізації засудженими своїх суб'єктивних прав та інших питань, що входять до предмету кримінально-виконавчого права.

До елементів структури кримінально-виконавчих правовідносин, як і будь-яких інших правовідносин можна віднести:

- суб'єкти, або суб'єктний склад, — це сукупність осіб, які беруть участь у правовідносинах (якнайменше дві — правомочний і зобов'язаний).

- об'єктом є те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність його суб'єктів.

- зміст — це суб'єктивні права, обов'язки, повноваження, відповідальність суб'єктів правовідносин, а також структура змісту — спосіб взаємозв'язку, що виникає на підставі суб'єктивних прав, обов'язків, повноважень, відповідальності²⁶.

У кримінально-виконавчих правовідносинах до *суб'єктів* можна віднести дві сторони: з однієї сторони, з боку держави, це органи і установи виконання покарань та їх персонал, а з іншого боку це засуджені, які відбувають покарання. При чому становище цих суб'єктів нерівнозначне, оскільки враховуючи, що основним методом кримінально-виконавчого права є імперативний метод, то відповідні державні органи наділені правом пред'являти законні вимоги іншій стороні правовідносин — засудженим. А засуджені зобов'язані виконувати такі вимоги, оскільки у разі їх невиконання, до них може бути застосовано заходи

²⁵ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків. Консум, 2009. С.345.

²⁶ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків. Консум, 2009. С.348.

примусу.

До *об'єкту* кримінально-виконавчих правовідносин можна віднести ті блага та інтереси, якими наділені суб'єкти правовідносин. Тобто для засуджених це може бути, наприклад, право на отримання побачень чи телефонні розмови. Для персоналу – виконання засудженими їх законних вимог: прибрати житлове приміщення, з'явитись за викликом адміністрації УВП, дотримуватись встановленого розпорядку дня тощо.

Змістом кримінально-виконавчих правовідносин є фактична поведінка суб'єктів та сукупність їх прав і обов'язків. Тобто це конкретний алгоритм дій суб'єктів правовідносин, передбачений у нормативних актах, здійснюваний для досягнення певної мети – реалізації свого права або виконання обов'язку.

Особливості кримінально-виконавчих правовідносин:

1) їх суб'єктами можуть бути лише органи держави, які виконують покарання, і особи, засуджені до відбування кримінальних покарань;

2) правове становище суб'єктів цих правовідносин нерівнозначне: засуджені знаходяться у правовому становищі підпорядкування персоналу установ виконання покарань;

3) кримінально-виконавчі правовідносини є своєрідними довготривалими правовідносинами, оскільки мають реальний строк дії, встановлений вироком суду;

4) в процесі виконання (відбування) покарання виникають не лише прості, але й складні (комплексні) правовідносини, в яких можуть міститися елементи правовідносин кількох галузей права²⁷.

На існування правовідносин визначальний вплив мають **юридичні факти** (дії, події), тобто життєві обставини, з якою норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин²⁸.

Видами юридичних фактів за вольовою ознакою є дії та події.

Дії - вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення правовідносин (наприклад, угода, постанова слідчого, рішення суду)

Події - юридичні факти, що виникають, змінюються і припиняються поза волею людей (наприклад, природне стихійне явище, смерть)²⁹.

²⁷ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.15.

²⁸ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків. Консум, 2009. С.368.

²⁹ Скаун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник. Харків. Консум, 2009. С.370.

4. Загальна характеристика Кримінально-виконавчого кодексу України

Кримінально-виконавче право України, як і будь-яка інша галузь права, повинна мати свою нормативну базу. Головним у кримінально-виконавчому законодавстві, є *Кримінально-виконавчий кодекс України*, прийнятий Верховною Радою України 7 серпня 2003 р., що набрав чинності з 1 січня 2004 р., який ґрунтується на положеннях Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Такі принципи і норми містяться, зокрема, у Загальній декларації прав людини (1948 р.), Міжнародних стандартних правилах поводження із ув'язненими (1956 р.), Декларації про захист усіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або які принижують гідність видів поводження і покарання (1975 р.). Прийняття КВК України є наслідком проведення в Україні правової реформи, яка ставить своїм завданням кодифікацію найважливіших галузей права.

До набрання чинності КВК в Україні діяв Виправно-трудоий кодекс України від 23 грудня 1970 р. За більш ніж тридцятирічний період цей кодекс зазнав істотних змін, значна його частина була піддана різним корегуванням і доповненням. Тому постала нагальна потреба у прийнятті Кримінально-виконавчого кодексу України, який би відповідав реаліям сьогодення.

Кримінально-виконавчий кодекс України поділено на Загальну і Особливу частину і складається з п'яти розділів, 26 глав, 166 статей та прикінцевих положень. З моменту його прийняття і до теперішнього часу до КВК постійно вносяться зміни та доповнення, яких на сьогодні налічується понад три десятка.

Загальна частина (статті 1–25) містить один розділ і чотири глави.

Розділ I “Загальні положення”: глава 1 “Кримінально-виконавче законодавство України”, глава 2 “Правовий статус засуджених”, глава 3 “Органи і установи виконання покарань”, глава 4 “Нагляд і контроль за виконанням кримінальних покарань. Участь громадськості у виправленні і ресоціалізації засуджених”.

До *Особливої частини* (статті 26–166) включено чотири розділи і 22 глави.

Розділ II “Виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі”: глава 5. “Виконання покарання у виді штрафу”, глава 6 “Виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу”, глава 7 “Виконання покарання у виді

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю”, глава 8 “Виконання покарання у виді громадських робіт”, глава 9 “Виконання покарання у виді виправних робіт”, глава 10 “Виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців”, глава 11 “Виконання покарання у виді конфіскації майна”, глава 12 “Виконання покарання у виді арешту”, глава 13 “Виконання покарання у виді обмеження волі”, глава 14 “Виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні”.

Розділ III “Виконання покарання у виді позбавлення волі”: глава 15 “Загальні положення виконання покарання у виді позбавлення волі”, глава 16 “Режим у колоніях та засоби його забезпечення”, глава 17 “Умови відбування покарання в колоніях”, глава 18 “Праця засуджених до позбавлення волі”, глава 19 “Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі”, глава 20 “Особливості відбування покарання в колоніях різних видів”, глава 21 “Особливості відбування покарання у виді позбавлення волі засудженими жінками і неповнолітніми”.

Розділ IV “Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі”: глава 22 “Порядок і умови виконання та відбування покарання у виді довічного позбавлення волі”.

Розділ V “Звільнення від відбування покарання. Допомога особам, які звільнені від відбування покарання, контроль і нагляд за ними”: глава 23 “Звільнення від відбування покарання”, глава 24 “Допомога особам, які звільнені від відбування покарання”, глава 25 “Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання”, глава 26 “Здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання”³⁰.

Статті КВК України пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що виражають сутність кримінально-виконавчих норм, які в них містяться. Багато статей поділяються на частини, які виділені в окремий абзац. Абзаци забезпечені цифровими позначеннями. Наприклад, ст. 1 КВК України “Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України” має дві частини – 1 і 2; ст. 42 КВК України “Умови відбування покарання у виді виправних робіт” складається з шести частин. Перед кожною із цих частин стоїть відповідне цифрове позначення.

З точки зору структури норма Кримінально-виконавчого кодексу України має, як і будь-яка інша правова норма, гіпотезу, диспозицію і санкцію.

Гіпотеза кримінально-виконавчої норми визначає межі її чинності (дії), тобто ті умови, за яких повинна діяти норма, і тих суб’єктів

³⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

кримінально-виконавчих правовідносин, яких диспозиція наділяє певними правами і обов'язками. Гіпотеза надає рух юридичній нормі, за її допомогою абстрактний варіант поведінки “прив'язується” до конкретного життєвого випадку, до конкретної людини, часу і місця.

Диспозиція – серцевина юридичної норми, яка вказує дозволену поведінку суб'єкта, обов'язкову (необхідну) або заборонену (неприпустиму). Диспозиція – основний елемент норми права, у якому формується модель самого правила поведінки, тобто міститься розпорядження про те, як необхідно діяти в ситуації, в умовах, передбачених у гіпотезі відповідної норми. Диспозиція норми кримінально-виконавчого права встановлює права і обов'язки суб'єктів кримінально-виконавчих відносин.

Санкція – частина правової норми, яка забезпечує здійснення її диспозиції. У санкції виражається несхвальне ставлення суспільства, держави, особистості щодо порушників правової норми (охоронна санкція). У санкції може виражатися схвальне ставлення у виді заохочення – премії, підвищення в посаді щодо осіб, які виконують диспозицію на рівні, що перевищує загальні вимоги (заохочувальна санкція).

Елементи класичної моделі норми права можна умовно змалювати за допомогою такої схеми: “якщо – то – а інакше”. У кримінально-виконавчому законодавстві майже не має норм, які мають усі три перераховані елементи. У більшості кримінально-виконавчих нормах майже неможливо знайти гіпотезу, вона, як правило, лише припускається; частина диспозиції іноді виноситься за межі нормативних актів, наприклад як додаток до них; санкція міститься в окремій нормі. Більше того, можуть бути норми, які взагалі не мають жодного з трьох елементів. Це норми, які формулюють загальні положення, завдання кримінально-виконавчого законодавства тощо.

Кримінально-виконавче законодавство України регламентує порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань з метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (ст. 1 КВК України)³¹.

Завданнями кримінально-виконавчого законодавства України є визначення принципів виконання кримінальних покарань, правового статусу засуджених, гарантій захисту їхніх прав, законних інтересів та обов'язків; порядку застосування до них заходів впливу з метою випра-

³¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

влення і профілактики асоціальної поведінки; системи органів і установ виконання покарань, їх функцій та порядку діяльності; нагляду і контролю за виконанням кримінальних покарань, участі громадськості в цьому процесі; регламентація порядку і умов виконання та відбування кримінальних покарань; звільнення від відбування покарання, допомоги особам, звільненим від покарання, контролю і нагляду за ними (ч. 2 ст. 1 КВК України)³².

Кримінально-виконавче законодавство України застосовується щодо осіб: засуджених судом України, які відбувають покарання на території України; засуджених судом іноземної держави і переданих для відбування покарання в Україну. Порядок і умови виконання та відбування покарань визначаються та забезпечуються відповідно до законодавства, яке діє на час виконання та відбування кримінального покарання. Підставою виконання і відбування покарання є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду.

Кримінально-виконавчий кодекс України, прийнятий на перспективу, діятиме тривалий час, однак це не означає, що в нього не вноситимуться відповідні зміни і доповнення. Розвиток суспільства, поява нових тенденцій у кримінально-виконавчій діяльності, виявлення в ході правозастосування окремих недоліків конкретних норм КВК України можуть викликати необхідність у таких змінах і доповненнях. Законодавець не може допустити, щоб КВК України відстав від потреб реального життя, і повинен усувати таке відставання шляхом внесення в нього необхідних законодавчих новел.

Контрольні питання:

1. Охарактеризуйте сучасний стан та тенденції розвитку кримінально-виконавчої політики в Україні.
2. Визначте місце кримінально-виконавчого права серед інших галузей права.
3. Назвіть підстави виконання і відбування покарання.
4. Які відносини становлять предмет кримінально-виконавчого права?
5. Визначте, які принципи, закріплені в ст.5 КВК України відносяться до загально-правових.
6. Визначте, які принципи, закріплені в ст.5 КВК України відносяться до міжгалузевих.
7. Визначте, які принципи, закріплені в ст.5 КВК України відносяться до галузевих.

³² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

8. Назвіть особливості кримінально-виконавчих правовідносин.

9. Назвіть основні джерела кримінально-виконавчого права України.

10. Розкрийте сутність основного методу правового регулювання в кримінально-виконавчому праві.

ТЕМА № 2

**ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України.
2. Кримінально-виконавча система періоду УНР (1917 – 1920 р.р.).
3. Кримінально-виконавча система на території України за радянського періоду.
4. Кримінально-виконавча система і законодавство України з часу здобуття незалежності

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України: підручник за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу К.: Всеукраїнська асоціація видавців „Правова єдність”, 2008. 352 с.
2. Богатирьов І. Г., Богатирьова О. І. Державна кримінально-виконавча служба України (Історія і сучасність). Д.: ПП «Ліра ЛТД», 2007. 352 с.
3. Кримінально-виконавче право: підручник / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Х.: Право, 2011. 328 с.
4. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. 293 с.
5. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): Навч. посібник / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін. За заг. ред. О.М. Джужи. 2-е вид.. - К.: Юрінком Інтер, 2002. 448 с.
6. Кримінально-виконавче право України: практикум : навчальний посібник / В.Ф. Примаченко, В.Г. Хашев, В.В. Шаблистий. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 176 с.
7. Пастухов В.П. История развития законодательства об исполнении судебных решений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Киевский гос. университет им. Т.Г. Шевченко. К., 1970. 20 с.
8. Самойленко О.О. Про окремі аспекти становлення пенітенціарної системи в Росії кінця ХІХ – початку ХХ століть. *Актуальні проблеми юриспруденції у дослідженнях вчених. Додаток до журналу “Міліція України”*, 1999. № 1. С.7.
9. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / Пер. з фр.

П. Таращук. К.: Основи, 1998. 392 с.

10. Хрестоматія з історії пенітенціарної політики України / Упоряд. Г.О. Радов, І.І. Резник. К., 1998.

11. Чакубаш Ю.В. Системний підхід як основний метод розбудови теорії еволюції кримінально-виконавчих систем. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2001. № 6. С. 177–185.

ВСТУП

Вивчення основних періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства на території України можна віднести до ряду першочергових завдань вітчизняної науки кримінально-виконавчого права.

Як не дивно, але факт залишається фактом: ані відповідна галузь національного права, ані система, на яку законодавством України покладена функція виконання покарань, ніколи не мали власної писаної історії. Вона немов би розчинилась у середовищі численних розвідок спочатку у сфері історії тюремної системи і законодавства Російської імперії, а згодом – виправно-трудової системи і законодавства СРСР, створюючи лише тло для більш-менш правдоподібних версій становлення та розвитку останніх. Не обійшлося тут і без казусів суто юридичного характеру, навмисного чи мимовільного перекручування фактів, замовчування або просто від незнання ряду надзвичайно важливих для кримінально-виконавчої системи і законодавства України реформ³³.

В основу цієї лекції покладено матеріали відповідної глави посібника “Кримінально-виконавче право України” за загальною редакцією О.М. Джужи, яку треба розглядати як першу і поки що єдину спробу системного викладання історичного матеріалу, в межах і обсязі, передбачених загальною концепцією курсу кримінально-виконавчого права. Для детальнішого ознайомлення з історією становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України посібником може бути, наприклад, “Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України”, а також перелік основних джерел для ознайомлення.

³³ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.37.

1. Загальна характеристика періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України

Історичні джерела кримінально-виконавчого права – це пам'ятки права, що діяли на території України в різні історичні періоди і містили в собі норми, що регулювали виконання кримінальних покарань. Основні з них: Литовські статuti (в трьох редакціях 1529, 1566, 1588 рр.), Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р., Інструкція київського магістрату магістратському городничому 1757 р., Інструкція наглядачу тюремного замку 1832 р., Звід установ і статутів про утриманих під вартою (в редакціях 1832, 1842, 1857, 1886, 1890 рр.), Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., Положення про військові тюрми 1869 р., Устав конвойної служби 1907 р., Положення про виховно-виправні заклади для неповнолітніх 1909 р., Порядок тримання арештантів у місцях ув'язнення 1912 р., Загальна тюремна інструкція 1915 р., Правила внутрішнього тюремного розпорядку 1916 р., Положення про виправно-трудоі табори 1930 р., ВТК УРСР 1925 та 1970 рр., Основи виправно-трудоого законодавства СРСР 1969 р. та інші³⁴.

Першим пенітенціарним законом, що діяв на території України були артикули 31 та 32 розділу IV Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. Викладені в них умови тримання в тюрмах ув'язнених різних категорій й донині відображені у кримінально-виконавчому законодавстві України.

Розглядаючи розвиток кримінально-виконавчої системи і законодавства України, слід звернути увагу, що вчені виділяють три головних періоди: каральний (допенітенціарний), філантропічний, політичний.

Перший, найтриваліший, період – *каральний* – охоплює майже весь час – від моменту фіксації у нормативних джерелах і пам'ятках звичаєвого права функції виконання кримінальних покарань і до кінця XVIII століття, коли під впливом прогресивних вчень сутність і система карних заходів почала поступово змінюватись. На думку багатьох видатних фахівців у галузі кримінального права та пенітенціарії (в літературі XIX ст. – тюремознавства) – І. Фойницького, Д. Тальберга, В. Нікітіна, М. Таганцева, С. Познишева, М. Гернета та інших, цей період характеризується повною байдужістю суспільних і державних структур до долі

³⁴ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014. С.29

засуджених та надзвичайною жорстокістю карних заходів³⁵.

Другий період у пенітенціарній літературі дістав назву *філантропічного*, зважаючи на прагнення окремих осіб та суспільних формувань покращити умови тримання засуджених та привернути увагу широких кіл громадськості до незадовільного стану установ виконання покарань. На території України він майже збігся з першою хвилею пенітенціарних реформ у Західній Європі, ініційованою у кінці XVIII ст. працями Ч. Беккарія, В. Кокса, Д. Говарда, І. Бентама. Тривав до другої половини XIX ст.³⁶

Третій, останній, період розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України – *політичний*. Він характеризується переходом питань у сфері виконання покарань на політичний ґрунт. Почався у другій половині XIX ст. і триває дотепер. Умовно цей період можна поділити на три визначальних етапи: коли органи і установи виконання покарань перебували у сфері державно-правового регулювання Російської імперії; «виправно-трудова», коли під впливом виправно-трудова політики засади державно-правового регулювання системи виконання покарань тричі піддавалися суттєвому перегляду; «кримінально-виконавчий», коли після виділення зі складу СРСР Україна почала формувати засади власної політики у сфері виконання покарань і розбудувати власну нормативно-правову базу³⁷.

Більшість уваги ми приділимо політичному періоду, оскільки під час його тривання кримінально-виконавча система України набула сучасного вигляду. При цьому окремо розглянемо пенітенціарну систему, що склалась на території Української Народної Республіки у 1917 – 1921 рр.

Початок «пенітенціарного» етапу ознаменувався найважливішою в історії Російської імперії, а отже, і України, подією - скасуванням у 1861 р. кріпосного права. Ліквідація кріпацтва стала переломним моментом, що знаменував перехід від соціально-економічної феодальної формації до капіталістичної. Процес утвердження капіталізму в Україні розвивався згідно із загальними для всієї Російської імперії закономірностями і водночас в ньому виявлялися особливості, зумовлені як історичним минулим, так і колоніальною політикою, здійснюваною царатом щодо України.

³⁵ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.38.

³⁶ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.39.

³⁷ Кримінально-виконавче право України: практикум: Навчальний посібник / За заг. ред. д.ю.н., доц. В. В. Шаблістого. Дніпро: Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2016. С. 24-25

Проведення у царській Росії судової реформи 1864 р., яка ставила одним із завдань відокремлення судової влади від поліцейських установ, поєднувалося із введенням інституту мирових суддів. Це нововведення мало, безумовно, прогресивний характер, оскільки вилучало з відання поліції, з її адміністративним свавіллям, велику кількість справ за незначні злочини і проступки і передавало їх на розгляд мирових суддів.

Реформування кримінального законодавства царської Росії на цьому етапі полягало у розробленні і затвердженні 20 листопада 1864 р. Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями. Цей Статут являв собою кодифікований нормативний акт, що складався з норм, вилучених з уложення 1845 р. (всього було вилучено 652 статті) про незначні злочини і проступки.

Система покарань була надзвичайно складною. Усі покарання поділялися на численні розряди, групи і види, вся їх складна шкала містила понад 100 видів. Розрізняли також покарання основні, додаткові і замінюючі.

Основними покараннями були смертна кара, каторга, заслання на поселення, ув'язнення у виправному будинку, ув'язнення у фортеці, ув'язнення в тюрмі, арешт, грошова пеня або штраф та ін.

Смертна кара застосовувалася за злочини проти царя, членів сім'ї царського дому, а також за різні державні зради. Види смертної кари визначалися судом у вирокі його, найчастіше шляхом повішення³⁸.

Каторжні роботи як вид покарання встановлювалися без строку або на строк від чотирьох до двадцяти років. Режим на каторзі був різний, залежно від її виду. Особливо широко покарання у вигляді каторжних робіт застосовувалися за політичні злочини. Після відбування каторги засуджені поселялись у спеціальній місцевості (звичайно, в Сибіру). Передбачався також і спеціальний вид заслання у Закавказзя за деякі особливі види злочинів, також ув'язнення у виправному будинку (від півтора до шести років), ув'язнення у фортеці (від двох тижнів до шести років), тюремне ув'язнення (від двох місяців до двох років), арешт (від одного дня до шести місяців), штрафи, які стягувалися в різних розмірах.

Якщо характеризувати пенітенціарні установи українських губерній у складі Російської імперії, то у 1882 р., наприклад, функціонувало 104 тюремних фортеці, розташовані в губернських та повітових центрах і градоначальствах. Так, у Київській губернії функціонувало 12 тюрем, Подільській - 12, Чернігівській – 15, Волинській – 13, Харківській – 10.

³⁸ Головні історичні події розвитку пенітенціарної служби України: інформація від 06.04.2012. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/626509>

Найкрупнішими були тюремні фортеці в Києві (525 місць), Одесі (488), Єлисаветграді (318), Кам'янці (260), Харкові (230). Переважна більшість тюремних установ були розташовані в непристосованих для таких потреб будівлях.

В пенітенціарних закладах утримувалися особи, засуджені до тюремного ув'язнення за скоєння таких видів злочинів: проти віри, проти порядку управління, проти державної та громадської служби, проти постанов про повинності, проти майна та прибутків казни, проти громадського благоустрою та благочиння, проти законів про стани, проти життя, здоров'я, свободи і гідності приватних осіб, проти сімейних прав і проти власності приватних осіб. Серед тюремного контингенту переважали арештанти, засуджені за скоєння злочинів проти власності приватних осіб, за нанесення ран і каліцтв, смертовбивства, крадіжки та грабежі.

Специфікою України була відсутність каторжних тюрем. Останні два каторжні центри (Новобілгородський та Новоборисоглебський), що були розташовані поблизу Харкова, були закриті у 80-і роки XIX ст. за ініціативою тодішнього губернатора М.Т.Лоріс-Мелікова.

Окрім осіб, які перебували під слідством та відбували покарання, пенітенціарні установи українських губерній використовувалися для пересилки засуджених до заслання і членів їх родин, які слідували за ними добровільно. Для таких потреб використовувалися етапи, напіветапи, караульні будинки. Характерно, що витрати на їх утримання, як і на «перепровадження арештантів», несли місцеві сільські громади. Спеціальна пересильна тюрма існувала в Харкові.

В містах України існували також виправні арештантські відділення³⁹.

Останнім нормативним актом часів царату, що залишив помітне місце в історії тюремної системи, стала Загальна тюремна інструкція, яка була затверджена 28 грудня 1915 року. Унікальність її полягає в тому, що вона була першим в історії тюремознавства Російської імперії нормативним актом, який визначав єдині засади управління тюремними установами та організації тюремного режиму. До прийняття цієї Інструкції в Російській імперії не існувало єдиного нормативного акту, який би регулював умови відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

До сфери регулювання Інструкції було віднесено каторжні тюрми, виправні арештантські відділення, інші категорії пенітенціарних установ. Тюремна адміністрація та сторожа орієнтувалися на вжиття необ-

³⁹ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. – С.35.

хідних заходів з метою недопущення втеч та задля підтримання порядку та дисципліни. У разі відкритої непокори або масових заворушень з метою поновлення порядку адміністрації було надано право застосування примусу, у крайньому випадку зброї, та залучення до акцій поновлення режиму конвойної сторожі та інших військових підрозділів.

Інструкція стверджувала єдиноначальство і передбачала персоналізацію відповідальності за стан функціонування тюрми. Основною відповідальною посадовою особою в пенітенціарній установі визначався начальник тюрми, який мав здійснювати організацію караульної служби, прийом арештантів, розподіл їх по камерах і своєчасне звільнення, підтримання належного санітарно-гігієнічного стану контингенту та споруд, матеріальне постачання тощо⁴⁰.

2. Кримінально-виконавча система періоду УНР (1917 – 1921 рр.)

Кримінально-виконавчу систему за часів визвольних змагань Української Народної Республіки з 1917 до 1921 р.р. можна умовно поділити на *три періоди* розвитку:

- 1) Пенітенціарна система УНР періоду Центральної ради (жовтень 1917 р. – квітень 1918 р.);
- 2) Пенітенціарна система Української держави (квітень - грудень 1918 р.);
- 3) Пенітенціарна система УНР періоду Директорії (грудень 1918 р. – липень 1921 р.).

У *першому періоді* нормативно-правовими засадами організації і діяльності місць позбавлення волі лишались документи, що регламентували порядок і умови відбування тюремного ув'язнення, видані за часів Російської імперії та Головним управлінням місцями ув'язнення, що входило до Міністерства юстиції Тимчасового уряду. За дотриманням належних умов утримання осіб, які знаходились під слідством або очікували вироку суду, відповідало Міністерство судових справ, а осіб, які відбували покарання у виді тюремного ув'язнення – МВС. Проте центральний орган тюремного управління – Головну тюремну управу було створено в системі Міністерства судових справ⁴¹.

Кримінально-виконавча система *другого періоду* складалась в ре-

⁴⁰ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. – С.28-29

⁴¹ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. – С.31

зульгати реформування тюремних інституцій, яке розпочалося із закону, затвердженого Гетьманом П. Скоропадським 15 липня 1918 р. При Міністерстві юстиції створювалось Головне управління місць ув'язнення з Головною інспекцією пересилання в'язнів, яким підпорядковувались всі тюремні інспекції і місця ув'язнення Української Держави, за винятком арештантських помешкань Державної варті.

Реформуванню підлягали і місцеві тюремні інституції, які раніше не мали визначеного для кожного з них, зокрема, штату службовців. Для восьми губернських і Миколаївської міської тюремної інспекції, а також територіально підлеглих їм місць ув'язнення встановлювався єдиний розпис службової плати посадовим особам. Таврійська губернія своєї тюремної інспекції не мала. Місця ув'язнення, розташовані на її території, підлягали Херсонській губернській інспекції. Дев'ять тюремних інспекцій Української Держави відповідно до значення підлеглих їм в'язниць і району їх компетенції було поділено на два розряди. До першого віднесли Київську, Харківську, Катеринославську і Херсонську. до другого – Волинську, Миколаївську, Кам'янець-Подільську, Полтавську і Чернігівську інспекції.

За станом на 4 червня 1918 р. українські тюремні установи нараховували 23 855 загальних і одиночних місць для в'язнів. Територіально вони поділялися: Київщина – 2832/106, Волинь – 1566/211, Херсонщина – 2387/222, Харківщина – 3869/461, Таврія – 1089/55, Одеса – 678/407, Миколаїв – 2053/46, Полтавщина – 2090/193, Чернігівщина – 1907/86, Катеринославщина – 1831/105, Поділля – 1641/57 38. Розрахунки Головного управління місць ув'язнення на 12 листопада 1918 р. вказували на наявність у пенітенціарних закладах України 24 628 місць для в'язнів. Користуючись нормами кількості людських місць, які передбачались для охорони одному тюремному дозорцю згідно зі ст. 25 «Статуту про тих, які утримуються під вартою», міністр юстиції встановив загальну потребу тюремної сторожі – 4 537 осіб. Фактична ж її кількість становила 4 000 осіб. До кінця року Головне управління місць ув'язнення планувало залучити до тюремної сторожі що найменше 400 нових дозорців.

Залежно від кількості ув'язнених тюрми розподілялися на п'ять розрядів: 1) 6 найбільших в'язниць (Харківська каторжна тюрма – 1200 місць, Миколаївський виправний арештантський відділ – 1214, Київська губернська тюрма – 1211, Одеська тюрма – 1142, Херсонська каторжна тюрма – 1215, Харківська губернська тюрма – 920 місць); 2) 6 в'язниць на 500-700 місць; 3) 12 виправних арештантських відділень і в'язниць на 250-400 місць; 4) 12 найбільших повітових в'язниць 150-200 місць;

5) всі інші місця ув'язнення.

У цілому реформування пенітенціарної системи України за часів П. Скоропадського носило однобічний характер. Піклуючись про тюремників, гетьман майже не звертав уваги на умови життя в'язнів. Тюремний режим в українських в'язницях практично не відрізнявся від режиму у тюрмах за часів Російської імперії⁴².

Третій період характеризується тим, що кримінально-виконавча система складалась на тлі мілітаризації суспільства, хоча продовжували діяти загальні принципи судоустрою, судочинства і діяльності тюремного апарату колишньої Російської імперії, проте урядом проводилась певна робота із правової регламентації всіх галузей державного управління, у тому числі й управління місцями відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Систему покарань поділено на два самостійні види: військові покарання, що були детально регламентовані; покарання, які застосовувались до інших верств населення.

Так, 19 січня 1919 р. прийнято закон «Про надзвичайні військові суди», який визначив види злочинів і систему покарань за їх вчинення стосовно військовослужбовців. А 30 липня 1919 р. було затверджено тимчасовий «Статут внутрішньої служби», що визначав засади діяльності державних органів та установ виконання кримінальних покарань. Крім того, в цьому нормативному акті були детально регламентовані порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення волі. Ці положення були відображені у Розділі XIII Статуту, який складався з трьох частин: «Порядок виконання арешту над військовими»; «Правила держання арештованих»; «Визволення та вираження».

Наступним нормативним документом, що регламентував права і обов'язки посадових осіб відносно призначення кримінальних покарань та контролю за їх відбуванням, було «Положення про вище військоve управління в УНР». В ньому визначались повноваження Командуючого Дійовою Армією відносно мирного населення, яке перебувало в підконтрольному йому районі, а також було здійснено поділ тюрем на «в'язниці» - уїзні і повітові тюрми, та «фортеці» - центральні тюрми: Київська, Житомирська, Херсонська тощо.

Характерною рисою цього періоду є також прийняття актів про амністію. Це, зокрема, закон Директорії УНР «Про амністію злочинцям» від 19 листопада 1920 р. та закон Ради Народних Міністрів «Про амністію» від 17 липня 1921 р.⁴³

⁴² Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014. С.29-30

⁴³ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014. С.30-31.

3. Кримінально-виконавча система на території України за радянського періоду

Внаслідок боротьби різних політичних сил на більшій частині України встановилася більшовицька радянська влада з її (у кінцевому підсумку) тоталітарним режимом. Ця частина української території увійшла до складу Союзу РСР, а західна її частина опинилася під владою Польщі, Чехословаччини та Румунії. Система місць позбавлення волі та характер їхньої діяльності за роки Радянської влади постійно видозмінювалися. Змінювалася і система управління ними⁴⁴.

Періодизація розвитку кримінально-виконавчої політики в Україні з 1917 до 1991 р. виглядає наступним чином:

I період – 1917-1918 рр. – віднесення місць позбавлення волі до відання Народного секретарства судових справ, що було першим у радянській Україні центральним органом державного управління у галузі юстиції (грудень 1917 р.). На секретарство покладалися: питання, пов'язані з організацією здійснення правосуддя, боротьбою зі злочинністю і контрреволюцією, роботою ревтрибуналу; завідування місцями ув'язнення, карним розшуком і міліцією громадської безпеки, цензурою та ін. Діяльність Народного секретарства судових справ окреслювалася декретом Народного секретаріату «Про введення народного суду» від 17 січня 1918 р., яким передбачалося скасування усіх старих судових установ, а також нотаріату, прокурорського нагляду, судових слідчих, приставів, присяжної та приватної адвокатури. Замість них утворювалися місцеві (дільничні, повітові й міські) суди. Керівництво ними здійснювати відповідні ради депутатів, а на фронті — полкові і корпусні к-ти. Декретом визначався порядок судочинства та ряд ін. важливих питань. Розвиваючи його, Народне секретарство судових справ прийняло постанови «Про обрання комісарів юстиції на місцях та їх функції» (17 січня 1918 р.), «Про порядок ліквідації старих судових установ і організацію нових» (30 січня 1918 р.), «Про скасування старих судових органів у Києві» (19 лютого 1918 р.), «Про порядок створення на території України робітничих і селянських повітових і міських трибуналів, їх завдання та функції» (23 лютого 1918 р.) та ін. У зв'язку зі вступом німецько-австрійських військ в Україну діяльність Народного секретарства судових справ, як і першого радянського уряду в Україні, була припинена 19

⁴⁴ Головні історичні події розвитку пенітенціарної служби України: інформація від 06.04.2012. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/626509>

квітня 1918 р.

II період – 1919-1922 рр. – віднесення місць позбавлення волі до відання Народного комісаріату юстиції УСРР, створеного 27 лютого 1919 р. Прийняття постанови «Про ліквідацію всіх відділів колишнього Міністерства юстиції» (квітень 1919 р.). На службі були залишені лише працівники архітектурного підвідділу Головного управління місцями ув'язнення і склад конвойної охорони. Слідом за підвідділами колишнього Міністерства юстиції та губернськими тюремними інспектурами були ліквідовані також і всі губернські та повітові комітети Товариства піклувального про тюрми, а їх капітали передані в розпорядження місцевих каральних підвідділів, які щойно почали утворюватися, хоча постановою про організацію в структурі юридичних відділів губернських, міських і повітових виконкомів тюремно-каральних підвідділів була прийнята ще в лютому 1919 р. Також, 16 травня 1919 р. було складено остаточний варіант проекту Статуту про триманих під вартою, в якому мали бути відображені не лише організаційні принципи керівництва місцями ув'язнення, а й завдання місць позбавлення волі, основні форми впливу на засуджених та інші питання, що можна вважати першою спробою розробити нове виправно-трудове законодавство УСРР. 18 квітня 1920 р. Народним комісаріатом юстиції УСРР прийнято постанову «Про відміну розподілу місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання та про перейменування їх у «Будинки громадських примусових робіт (БГПР)», відповідно до якої: тюрми були перейменовані у БГПР; замість виправних будинків були передбачені будинки примусових робіт; замість будинків ув'язнення створювались будинки попереднього ув'язнення. Передбачалося, що у подальшому систему покарань буде замінено заходами виховного характеру, і на самому першому етапі тюрми мають бути замінені виховними установами. Саме на БГПР покладалось здійснення такого завдання.

III період – 1922-1934 рр. – передача УВП до відання Наркомату внутрішніх справ УСРР з організацією Управління місць ув'язнення (березень 1923 р.). 31 жовтня 1924 р. ЦВК СРСР приймається перший загальнорадянський законодавчий акт в області карної і виправно-трудової політики «Основні начала кримінального законодавства СРСР». У РРФСР перший ВТК був прийнятий 16 жовтня 1924 р, а в УСРР перший ВТК був прийнятий через рік – 27 жовтня 1925 р. Цей Кодекс діяв формально, а практично у своїй діяльності установи керувалися різноманітними відомчими інструкціями, з урахуванням положень ВТК РРФСР 1924 р.

IV період – 1934-1960 рр. – 10 липня 1934 р. ЦВК СРСР прийняв

постанову «Про утворення Народного Комісаріату Внутрішніх Справ» із новими функціями. У складі цього Наркомату було утворено Головне управління виправно-трудоих таборів, трудових поселень і місць ув'язнення (ГУЛАГ). В УРСР у складі Наркомату внутрішніх справ було створено Управління виправно-трудоих таборів і колоній. Керівництво місцями позбавлення волі в Наркоматі внутрішніх справ України здійснювалось декількома структурними органами. Окремими табірними пунктами (на Україні таборів не було), виправно-трудоими колоніями, транзитно-пересильними пунктами й інспекціями виправно-трудоих робіт керувало Управління виправно-трудоих таборів і колоній. 8 серпня 1936 р. постановою ЦВК і РНК СРСР були внесені доповнення в Основні начала кримінального законодавства і система виправно-трудоих установ доповнена новим їхнім видом – в'язницею. В'язницями (вони виконували і роль СІЗО) відало тюремне управління. У той період число в'язниць на Україні було значним (крім обласних були районні і міжрайонні в'язниці). У 1944 р. у виправно-трудоих установах була створена спеціальна служба по нагляду за поведженням засуджених. Її створення сприяло наведенню правопорядку в установах, зміцненню дисципліни й організованості серед засуджених. Довоєнна структура управління місцями позбавлення волі існувала й у повоєнні роки, аж до 1960 р. В Україні після закінчення війни прийшлося наново будувати і відновлювати систему місць позбавлення волі.

У період – 1961-1989 рр. – 26 липня 1961 р. Указом Президії Верховної Ради УРСР затверджено Положення про виправно-трудоі колонії і тюрми МВС УРСР. Виправно-трудоі колонії передбачалися чотирьох видів: загального, посиленого, суворого й особливого режимів. Республіканське Положення 1961 р. діяло до липня 1969 р., тобто до прийняття Основ виправно-трудоого законодавства Союзу РСР і союзних республік. У наступні роки охорона виправно-трудоих колоній була покладена на Управління внутрішніх військ МВС УРСР (який із 1966 р. стало підпорядковуватися МВС СРСР) і почала здійснюватися військовослужбовцями строкової служби. 23 грудня 1970 р. прийнято новий ВТК України.

У червні 1974 р. Управління ВТУ МВС України було перетворено в Головне управління ВТУ. До управління ВТУ ввійшло управління матеріально-технічного постачання, яке до цього було самостійним структурним підрозділом міністерства, хоча обслуговувало воно в основному виправно-трудоі установи. 23 березня 1977 р. ВТК України доповнений новим розділом – Порядок і умови виконання умовного засудження до позбавлення волі й умовного звільнення з місць позбавлення волі з

обов'язковим залученням до праці. Перебудовчі процеси кінця вісімдесятих років дозволили подивитись на багато речей по-новому. У тому числі і на кримінально-виконавчу систему, яка була створена на принципах суворого централізму та адміністративно-командного управління і не могла в повній мірі забезпечити покладені на неї функції.

VI період – 1990-1991 рр. – формування нової стратегії кримінально-виконавчої політики шляхом внесення змін і доповнень до ВТК України з метою гуманізації карального механізму виконання покарань, прийняття цілої низки нормативно-правових актів, що започатковували реформування кримінально-виконавчої системи України, передусім постанови Кабінету Міністрів УРСР «Про основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в УРСР» від 11 липня 1991р. №88⁴⁵

4. Кримінально-виконавча система і законодавство України з часу здобуття незалежності

До проголошення незалежності нашої держави пенітенціарна система України, як і всіх інших республік колишнього СРСР, функціонувала відповідно до законодавчих та нормативних вимог, встановлених Кримінальним кодексом СРСР та його підзаконними актами.

На рубежі 1989-1990 років назріла об'єктивна необхідність перегляду виправно-трудової політики, що проводилась, глибокого аналізу стану справ, визначення відповідності поставленої мети і завдань реальним можливостям і результатам.

На той час у місцях позбавлення волі склалась кризова ситуація. Вкрай загострилась оперативна обстановка, що супроводжувалась зростанням злочинності, захопленням заручників, груповими непокорами засуджених адміністрації. У сфері виконання кримінальних покарань необхідні були докорінні зміни.

Старі, традиційні методи управління місцями позбавлення волі, які базувались на підтриманні жорсткого режиму відбування покарань, все менше сприяли затвердженню законності та правопорядку в установах. У той час посилювалась демократизація суспільства, відбувалося співставлення поглядів у найширшому спектрі політичних і соціальних питань. Всі жили у відчутті великих змін. Звичайно, ці настрої та атмосфера повністю передавались в місця позбавлення волі. Ряд працівників кримінально-виконавчої системи мали змогу побувати в службових від-

⁴⁵ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014.С.13-16.

рядженнях за кордоном і ознайомитись з організацією виконання покарань в Італії, Німеччині, Болгарії, Англії, Скандинавських країнах. Проте створені десятиріччями основи й традиції цих держав докорінно відрізнялись від українських, тому зняти копію з тюремних систем однієї з цих країн і перенести її на нашу було неможливо. У нас власний менталітет, соціальні й економічні умови і, звичайно, власний шлях розвитку.

Оцінивши всі ці фактори було зроблено перший крок до гуманізації існуючої кримінально-виконавчої політики в Україні.

Міністерством внутрішніх справ за участю вчених і зацікавлених відомств була розроблена і пізніше затверджена постановою уряду від 11 липня 1991р. № 88 Концепція реформування кримінально-виконавчої системи України.

В її основу були покладені Декларація про державний суверенітет України, затверджені ООН Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Загальна Декларація прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні угоди та документи.

Реформа, перш за все, була спрямована на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених.

Необхідно зазначити, що Концепція передбачала корінні глибокі зміни, розраховані на перспективу і які вимагають часу. Критичний же стан системи, ситуація, що склалась, продиктували необхідність проведення в короткі строки радикальних змін законодавства в організації виконання кримінальних покарань.

З урахуванням реальних обставин, до Верховної Ради, Президента України і Кабінету Міністрів України вносились відповідні пропозиції законодавчих та інших нормативно-правових актів з метою вдосконалення діяльності установ і нормалізації оперативної обстановки серед спецконтингенту. Ці зусилля підтримала законодавча та виконавча влада.

З отриманням Україною самостійності було знято суворі таємниці з системи виконання покарань. Нині її установи відвідують представники будь-якої зареєстрованої громадської організації, колективу чи видавництва.

Разом з тим, наша динамічна дійсність постійно висувала нові завдання, проблеми, що вимагали оперативних, нестандартних рішень.

У 1990-1991 роках ухвалено цілий ряд нормативно-правових актів, спрямованих на гуманізацію виконання покарання. Так, 20 грудня 1991

року змінені Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудо­вих установ (засудженим дозволено носіння короткої зачіски, сорочок цивільного зразка, скасовані нагрудні знаки, розширений асортимент дозво­лених до придбання і збереження продуктів харчування і предметів споживання у т.ч. наручних годинників, спортивних костюмів та ін.).

22 лютого 1992 року постановою Кабінету Міністрів України встановлено порядок, відповідно до якого заробітна плата засудженим нараховується в повному обсязі за діючими тарифами, а відрахування провадяться по фактичних витратах на утримання.

6 березня 1992 року Верховною Радою прийнято Закон України "Про скасування покарань у виді заслання та висилки", скасована також кримінальна відповідальність за відхилення від цих покарань. Усі осо­би, що відбували ці покарання в інших регіонах колишнього СРСР, по­вернуті на Україну.

31 березня 1992 року затверджена нова структура Головного управління з виконання покарань МВС України.

16 травня 1992 року постановою Верховної Ради України припи­нена дія ст.25 (1) і ст.52 (2) КК України про умовне засудження до поз­бавлення волі й умовне звільнення з місць позбавлення волі з обов'язко­вим залученням до праці.

5 серпня 1992 року постановою Кабінету Міністрів України "Про поліпшення діяльності установ кримінально-виконавчої системи" схва­лена пропозиція МВС про повернення громадян, які засуджені судами України і відбувають покарання за її межами, до відповідних установ МВС України. Передбачено будівництво в ряді областей слідчих ізоля­торів, виправно-трудо­вих колоній, відкриття колоній-поселень для створення засудженим належних умов тримання і забезпечення їхньої працезайнятості.

4 травня 1993 року Верховною Радою України прийнято Закон "Про внесення змін до ст.25 КК України", яким розширено перелік зло­чинів, за вчинення яких передбачено виконання покарань у колоніях-поселеннях.

6 травня 1993 року Верховна Рада України ухвалила постанову "Про створення при виправно-трудо­вих колоніях відділень колоній-поселень для засуджених, які твердо стали на шлях виправлення і пере­ведені у ці колонії визначеннями народних судів".

6 травня 1993 року Верховною Радою України ухвалено Постано­ву про тимчасове створення при виправно-трудо­вих колоніях відділень слідчих ізоляторів для осіб, засуджених до позбавлення волі вироби су­дів у відношенні яких ще не набули законної сили.

25 червня 1993 р. Верховною Радою України ухвалена Державна Програма боротьби зі злочинністю, розділом шостим якої передбачений ряд заходів щодо подальшого удосконалювання кримінально-виконавчої системи (відкриття нових колоній і слідчих ізоляторів, поліпшення комунально-побутових умов, надання додаткових пільг по виробничо-господарській діяльності й ін.).

30 червня 1993 року Верховною Радою України прийнято Закон "Про попереднє ув'язнення".

26 січня 1994 року ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України № 31 "Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також осіб, які тримаються в слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність із міжнародними стандартами". Цим актом Україна затвердила спрямованість пенітенціарної політики на досягнення забезпечення прав і свобод громадян, прийнятих у передовій практиці розвинутих країн.

27 серпня 1994 року Верховною Радою затверджено Закон України "Про внесення змін та доповнень в законодавчі акти України щодо врегулювання деяких питань, пов'язаних з умовами відбування покарання". Цим Законом:

- запроваджена відстрочка відбування покарання вагітним жінкам та жінкам, які мають неповнолітніх дітей віком до 3 років;
- дозволені короткострокові відпустки для жінок, які мають дітей у віці до 3 років, для їх влаштування у родичів, опікунів, дитячих будинках;
- дозволені телефонні розмови засудженим один раз на квартал (до 15 хвилин);
- для визначеної категорії засуджених дозволено купувати продукти харчування за гроші, що надійшли за переказами;
- дозволені платні медичні консультації.

Збільшена кількість посилок (передач), які протягом року можуть одержувати засуджені:

- у ВТК загального режиму - 7;
- у ВТК посиленого режиму - 6;
- у ВТК суворого та особливого режиму - 5;
- у виховно-трудовах колоніях - 10-9 (відповідно: загальний та посилений режим);
- засудженим чоловікам, яким за віком понад 60 років, та жінкам - 55 років, інвалідам 1 та 2 групи, хворим на туберкульоз активної форми, жінкам з вагітністю понад 4 місяці, жінкам, діти яких перебувають в будинках дитини при ВТК дозволяється працювати за їх ба-

жанням згідно з висновком лікарської комісії ВТК;

- засудженим неповнолітнім, інвалідам 1 та 2 групи, жінкам з вагітністю більше 4 місяці, непрацюючим жінкам, діти яких знаходяться в будинках дитини при ВТК, непрацюючим чоловікам за віком понад 60 років, та жінкам - 55 років (якщо вони не одержують пенсію), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, харчування, одяг, взуття та комунально-побутові послуги надаються безкоштовно.

6 червня 1994 року постановою Кабінету Міністрів України № 352 "Про особливості застосування Закону України "Про підприємства в Україні" до підприємств установ по виконанню покарань і лікувально-трудова профілакторіїв Міністерства внутрішніх справ України" підприємствам установ надано ряд пільг:

1. Підприємствам установ надається пріоритет щодо їх залучення до виконання окремих видів робіт і поставок для державних потреб з метою створення робочих місць для залучення до праці кожного засудженого і забезпечення їх обсягом робіт, достатнім для оплати вартості утримання із зароблених ними коштів.

2. Підприємства мають право встановлювати за рахунок зароблених коштів пільги щодо забезпечення засуджених додатковим харчуванням.

2 грудня 1996 року постановою Кабінету Міністрів України № 1454 "Про невідкладні заходи щодо залучення до праці осіб, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі" були намічені заходи щодо забезпечення вимог законодавства про залучення засуджених до праці, приведення умов їх тримання відповідно до вимог Мінімальних Європейських норм і стандартів, стабілізації фінансового стану установ кримінально-виконавчої системи.

20 листопада 1996 року Верховною Радою України у другому читанні затверджено Закон України "Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України" згідно з яким вводиться такий запобіжний захід як застава.

Після прийняття України до Ради Європи в 1996 році експерти Ради Європи відповідно до рішень Уряду України протягом майже двох місяців провели вивчення чинного законодавства, інших нормативних актів, які регламентують виконання покарань та практику їх застосування в Україні. Було глибоко і кваліфіковано перевірено 22 установи кримінально-виконавчої системи восьми областей. За результатами Радою Європи була зроблена та оприлюднена доповідь "Оцінка в'язничної системи України" з рекомендаціями щодо приведення її у відповідність із загально-європейськими стандартами, в якій наголошено на "необхід-

ності створення пенітенціарної служби як автономної соціальної організації".

З урахуванням цих документів та за погодженням з відповідними міністерствами та відомствами 22 квітня 1998 року Президент України видав Указ про утворення на базі Головного управління виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України, що ліквідується. Державного департаменту України з питань виконання покарань як центрального органу виконавчої влади. Цим же Указом визначено низку заходів щодо реформування та забезпечення діяльності системи виконання покарань.

31 липня 1998 року Президентом України затверджено Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань.

11 грудня 1998 року Верховна Рада України прийняла Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів у зв'язку з утворенням Державного департаменту України з питань виконання покарань", який створив правове поле для самостійної діяльності системи виконання покарань.

1 березня 1999 року постановою Кабінету Міністрів України № 286 "Про затвердження граничної чисельності працівників центрального апарату Державного департаменту з питань виконання покарань" визначено граничну чисельність центрального апарату та структуру Департаменту.

12 березня 1999 року Указом Президента України Державний департаменту України з питань виконання покарань виведений з підпорядкування Міністерству внутрішніх справ та набув самостійності.

Створення Департаменту, який уособлює в собі всі функції управління пенітенціарною системою та підпорядковується безпосередньо Кабінету Міністрів України, дозволило виконати зобов'язання, взяті Україною при вступі до Ради Європи, та рекомендації експертів Ради Європи щодо припинення усіх зв'язків з військовими, міліцією і демілітаризації кримінально-виконавчої системи.

Проведена реорганізація спростила систему управління кримінально-виконавчою системою, яка стала більш гнучкою, оперативною, дієвою за рахунок концентрації усіх сил та засобів в одному відомстві, у т.ч. служб охорони, нагляду та безпеки, позбавило виконання невластивих їй функцій та втручання у справи посадових осіб, які безпосередньо не відповідають за діяльність кримінально-виконавчої системи, у тому числі в її господарську діяльність.

Для надання державної підтримки кримінально-виконавчій системі в умовах її реформування Уряд України ухвалив Постанову від 22

квітня 1999 року "Про заходи щодо забезпечення діяльності Державного департаменту України з питань виконання покарань".

2 березня 2000 року затверджено Закон України "Про загальну структуру і чисельність кримінально-виконавчої системи України".

У рамках реформування кримінально-виконавчої системи, що була розпочата у 1991 році, відбулися серйозні перетворення, насамперед у питаннях гуманізації відбування покарань, умов утримання, визнання людини, її прав і свобод головними цінностями.

Новий КК України, який вступив у дію з 1 вересня 2001 року, вніс кардинальні зміни до принципів призначення та відбування кримінальних покарань на якісно новому рівні, з урахуванням міжнародних стандартів.

15 лютого 2002 року Кабінет Міністрів України ухвалює Постанову "Про затвердження Програми першочергових заходів подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002-2005 роки". Цей актуальний і своєчасний документ стосувався усіх сфер багатогранної діяльності пенітенціарної системи України.

11 липня 2003 року Верховною Радою України було прийнято Кримінально-виконавчий кодекс, положення якого ґрунтуються на Конституції України, міжнародних актах з прав людини та міжнародному досвіді у сфері виконання кримінальних покарань. Прийняття Кодексу стало новим етапом у реформуванні та забезпеченні дотримання прав людини в установах кримінально-виконавчої системи. Цим Кодексом передбачено перебудову системи класифікації установ за ступенями безпеки, що прийнята у Європі, вводиться прогресивна система зміни умов тримання засуджених за рівнем їх виправлення, визначаються гарантовані права засуджених на побачення, отримання посилок, передач, отримання продуктів харчування, відрахування із заробітної плати. Більш чітко урегульовані питання матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення, надання засудженим психологічної та педагогічної допомоги.

23 червня 2005 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України». На Державну кримінально-виконавчу службу України покладені завдання щодо здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Указом Президента України від 09 грудня 2010 року №1085/2010 Державний департамент України з питань виконання покарань реорганізовано у Державну пенітенціарну службу України, а 06 квітня 2011 року постановою Кабінету Міністрів України №394 затверджено Поло-

ження "Про Державну пенітенціарну службу України"⁴⁶

Після перемоги Революції Гідності реформування кримінально-виконавчої системи продовжується. Так, для оптимізації діяльності органів системи юстиції, 18 травня 2016 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову №343, якою ліквідував Державну пенітенціарну службу (далі – ДПтСУ), а її повноваження передав Міністерству юстиції. Також постановою Кабінету Міністрів України №348 ліквідовано 24 територіальні органи управління ДПтСУ з одночасним утворенням 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України. На думку авторів реформи, рішення дасть змогу оптимізувати структуру кримінально-виконавчої системи, спростити управління її підрозділами та зробити її більш гнучкою, оперативною, дієвою, впровадити нові підходи до заохочення її персоналу і запровадити ефективне управління підприємствами установ виконання покарань (далі – УВП). Крім того, прийняття акта сприятиме реалізації заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань та тримання під вартою засуджених та осіб, узятих під варту та раціональному використанню бюджетних коштів⁴⁷.

Ці прогресивні зміни обумовлені тим, що на сьогодні першочерговим завданням України є входження до європейської правової системи. У зв'язку з цим важливим кроком розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої політики є її перебудова у контексті європейських стандартів, мета якої – гуманізація діяльності відповідних органів та установ, забезпечення її відкритості, використання визнаних демократичним міжнародним суспільством прогресивних концепцій пенітенціарної практики, реалізація загальновизнаних міжнародних принципів та норм з прав і свобод людини і громадянина, які забезпечували б гарантії охорони інтересів як суспільства, такі особистості у сфері кримінально-виконавчої діяльності⁴⁸.

Контрольні питання:

1. Становлення та розвиток кримінально-виконавчого законодавства України.

⁴⁶ Головні історичні події розвитку пенітенціарної служби України: інформація від 06.04.2012. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/626509>.

⁴⁷ Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України №348 від 18.05.2016. URL: Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249086737>.

⁴⁸ Бандурка О.М. Реформування кримінально-виконавчої політики України у контексті європейського вибору / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (20 листопада 2015 року, м.Харків) / ХНУВС; Наук.- дослід. і-нт вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С.7-8.

2. Кримінально-виконавча система карального (допенітенціарного) періоду.
3. Кримінально-виконавча система і законодавство філантропічного періоду.
4. Кримінально-виконавча система і законодавство політичного періоду.
5. Особливості кримінально-виконавчої політики у сфері історії тюремної системи і законодавства Російської імперії.
6. Кримінально-виконавча система і законодавство СРСР.
7. Історія виникнення органів і установ виконання покарань.

ТЕМА № 3

**ОРГАНИ І УСТАНОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ.
ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАСУДЖЕНИХ**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Завдання та види органів і установ виконання покарань.
2. Правовий статус осіб, які відбувають кримінальне покарання.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №30. – Ст.141.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. // Голос України. – № 161. – 2003. – 29 серпня.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. - № 90-91.
4. Закон України “Про попереднє ув’язнення” від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ.
5. Закон України “Про виконавче провадження” № 606-ХІV від 21.04.99 р. // Відомості Верховної Ради України, 1999, № 24, ст. 207.
6. Закон України “Про державну кримінально-виконавчу службу” від 23.06.2005 р. // Відомості Верховної Ради України. - №30. – С.409.
7. Інструкція про порядок виконання покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань: затв. наказ. Держ. департ. України з питань виконання покарань, МВС України від 19 грудня 2003 р. №270/1560 // Офіційний вісник України. – 2004. – №2. – Ч. 1-2. – Ст. 90.
8. Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 18 березня 2013 р. № 460/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – №25. – Ст. 463.
9. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 29.12.2014 № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – №4. – Ст. 88.
10. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України №343 від 18.05.2016. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>
11. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції: постанова Кабінету Міністрів України №348 від 18.05.2016. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249086737>

12. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. – К.: Істина, 2010. – 479 с.

13. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. – 293 с.

14. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х. Степанюка. – К.: ВД «Дакор», 2015. – 632 с.

15. Кримінально-виконавче право України: практикум : навчальний посібник / В.Ф. Примаченко, В.Г. Хашев, В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. – 176 с.

ВСТУП

Найвищою соціальною цінністю Конституція України проголошує права людини, а їх гарантії – головним обов'язком держави. Ці конституційні положення стосовно забезпечення проголошених цінностей повною мірою стосуються і вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства.

Це обумовлено тим, що на сьогодні першочерговим завданням України є входження до європейської правової системи. У зв'язку з цим важливим кроком розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої політики є її перебудова у контексті європейських стандартів, мета якої – гуманізація діяльності відповідних органів та установ, забезпечення її відкритості, використання визнаних демократичним міжнародним суспільством прогресивних концепцій пенітенціарної практики, реалізація загально визнаних міжнародних принципів та норм з прав і свобод людини і громадянина, які забезпечували б гарантії охорони інтересів як суспільства, такі особистості у сфері кримінально-виконавчої діяльності⁴⁹.

Відповідно до цього, для оптимізації діяльності органів системи юстиції, 18 травня 2016 року Кабінет Міністрів України прийняв постанову №343, якою ліквідував Державну пенітенціарну службу України (далі – ДПтСУ), а її повноваження передав Міністерству юстиції. Та-

⁴⁹ Бандурка О.М. Реформування кримінально-виконавчої політики України у контексті європейського вибору / О.М. Бандурка, О.М. Литвинов // Сучасні проблеми та тенденції розвитку кримінально-виконавчого права в Україні: збірник матеріалів Всеукраїнського науково-практичного семінару (20 листопада 2015 року, м.Харків) / ХНУВС; Наук.- дослід. і-нт вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2015. – С.7-8.

кож постановою Кабінету Міністрів України №348 ліквідовано 24 територіальні органи управління ДПтСУ з одночасним утворенням 6 міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України. По суті функції ДПтСУ на сьогодні виконує Державна кримінально-виконавча служба України (далі – ДКВСУ). ДКВСУ здійснює керівництво органами і установами виконання покарань в Україні, їй підпорядковуються територіальні органи управління в регіонах і містах державного значення. Діяльність ДКВСУ спрямовується і координується Міністерством юстиції України.

На думку авторів реформи таке рішення дасть змогу оптимізувати структуру кримінально-виконавчої системи, спростити управління її підрозділами та зробити її більш гнучкою, оперативною, дієвою, впровадити нові підходи до заохочення її персоналу і запровадити ефективне управління підприємствами установ виконання покарань (далі – УВП). Крім того, прийняття акта сприятиме реалізації заходів, спрямованих на покращення умов відбування покарань та тримання під вартою засуджених та осіб, узятих під варту та раціональному використанню бюджетних коштів.

Станом на 1 липня 2019 року у сфері управління Державної кримінально-виконавчої служби України перебуває 148 установ. Крім того, 29 установ знаходяться на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється українською владою. В 25 установах виконання покарань засуджені не утримуються, у зв'язку із здійсненням оптимізації їх діяльності. В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, тримається усього 54 186 осіб⁵⁰.

1. Завдання та види органів і установ виконання покарань

Реалізація державного примусу в його найбільш гострій формі, яким є кримінальне покарання, вимагає постійного контролю держави за виконанням покладених на засуджених каральних обмежень. З цією метою виконання кримінальних покарань визнається виключною прерогативою (функцією) держави, для здійснення якої створюються спеціалізовані державні установи і органи.

Перш ніж, вести мову безпосередньо про органи і установи вико-

⁵⁰ Офіційний сайт Державної кримінально-виконавчої служби України: <https://www.kvs.gov.ua>

нання покарань, слід відзначити, що у своїй єдності вони входять у відповідну систему.

Система органів та установ виконання покарань – це сукупність взаємопов'язаних структурних елементів Державної кримінально-виконавчої служби України, спрямованих на здійснення державної політики у сфері виконання покарань⁵¹.

Покарання які виконуються, передбачені у ст. 51 КК України і включають в себе такі їх види:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 4) громадські роботи;
- 5) виправні роботи;
- 6) службові обмеження для військовослужбовців;
- 7) конфіскація майна;
- 8) арешт;
- 9) обмеження волі;
- 10) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 11) позбавлення волі на певний строк;
- 12) довічне позбавлення волі⁵².

Органи і установи виконання покарань входять у структуру ДКВСУ, але вони не єдині її утворюють, оскільки крім них до її складу входять органи і установи, що виконують певні забезпечувальні функції. Наприклад, до них можна віднести відповідні: заклади охорони здоров'я, навчальні заклади, воєнізовані формування, підприємства установ виконання покарань, інші підприємства, установи й організації, створені для забезпечення виконання завдань ДКВСУ.

У відповідності до ч. 1 ст. 11 КВК України **органами виконання покарань є**: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, його територіальні органи управління, уповноважені органи з питань пробації⁵³.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації. Це головний орган в означеній сфері державної політики і на сьогоднішній день ним є Міністерство юстиції України, яке:

⁵¹ Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. С. 266.

⁵² Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

⁵³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

- визначає основні напрями діяльності міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Мін'юсту, уповноважених органів з питань пробації, установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, воєнізованих формувань, навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, підприємств установ виконання покарань, інших підприємств, установ та організацій, утворених для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби (далі - органи і установи);

- організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених;

- забезпечує здійснення заходів стосовно виявлення та запобігання вчиненню кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків засудженими та особами, узятими під варту, а також заходів щодо них для припинення кримінальних правопорушень і дисциплінарних проступків;

- організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

- забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них;

- організовує облік та реєстрацію засуджених та осіб, узятих під варту;

- визначає вид установи виконання покарань, у якій відбуватимуть покарання засуджені до позбавлення волі, здійснює розподіл, переводить їх та осіб, узятих під варту, з однієї установи до іншої;

- здійснює видачу осіб (екстрадицію), а також прийом громадян України, засуджених за кордоном, для відбування покарання на території України та передачу іноземців, засуджених судами України, для відбування покарання за кордоном, забезпечує транзитне перевезення через територію України осіб, узятих під варту, або засуджених згідно із законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

- забезпечує виконання актів амністії та помилування, проводить перевірки дотримання органами і установами вимог нормативно-правових актів, які регламентують порядок оформлення матеріалів до клопотання про помилування;

- організовує проведення соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, залучає до її проведення представників релігійних і благодійних організацій, громадських об'єднань, творчих спілок, фізичних осіб;

- сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

- організовує у взаємодії з МОН професійно-технічне і загальноосвітнє навчання засуджених та надання освітніх послуг особам, узятим під варту;

- організовує здійснення санітарно-епідеміологічного нагляду, медич-

ного контролю за станом здоров'я засуджених та осіб, узятих під варту, надання їм медичної допомоги, забезпечує належний санітарно-епідемічний стан в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах і на їх території;

- забезпечує здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби;
- здійснює інші повноваження, визначені законом⁵⁴.

В структуру Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації входять:

1. Орган Міністерства юстиції України зі статусом юридичної особи – Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України, яка здійснює загальне керівництво виконання покарань;
2. Окремі юридичні особи:
 - Державна установа «Генеральна дирекція ДКВСУ»;
 - Державна установа «Центр пробації»;
 - Державна установа «Центр охорони здоров'я ДКВСУ»;
3. Структурні підрозділи апарату Міністерства юстиції України.

Територіальні органи управління Центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації включають в себе шість міжрегіональних управлінь:

- *Центральне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Київської, Житомирської, Черкаської та Чернігівської областей;*
- *Центрально-Західне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Вінницької, Хмельницької та Чернівецької областей;*
- *Південно-Східне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Дніпропетровської, Донецької та Запорізької областей;*
- *Північно-Східне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Харківської, Луганської, Полтавської та Сумської областей;*
- *Західне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Львівської, Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської та Тернопільської областей;*
- *Південне міжрегіональне управління, повноваження якого поширюються на територію Одеської, Кіровоградської, Миколаївської та Херсонської областей.*

Територіальні органи управління здійснюють керівництво оперативно-

⁵⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 2 липня 2014 р. № 228. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п#п8>

службовою та фінансово-господарською діяльністю підпорядкованих їм органів і установ та виконують функції, передбачені положеннями про територіальні органи управління⁵⁵.

Уповноважені органи з питань пробації є територіальними структурами та відповідно включають в себе:

- міський відділ з питань пробації;
- районний відділ з питань пробації;
- міськрайонний відділ з питань пробації;
- районний сектор з питань пробації;
- сектор ювенальної пробації.

У відповідність із ст. 13 КВК України уповноважений орган з питань пробації у межах своїх повноважень забезпечує:

- здійснення нагляду за засудженими, звільненими від відбування покарання з випробуванням, звільненими від відбування покарання вагітними жінками і жінками, які мають дітей до трьох років;
- виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадських і виправних робіт;
- реалізацію пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням;
- проведення соціально-виховної роботи із засудженими, до яких застосовано пробацію;
- здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення;
- направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів у порядку, визначеному статтею 57 цього Кодексу;
- здійснення інших визначених законодавством заходів, спрямованих на виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень⁵⁶.

Установами виконання покарань є:

- арештні дома;
- кримінально-виконавчі установи;
- спеціальні виховні установи (далі - виховні колонії);
- слідчі ізолятори у випадках, передбачених КВК України⁵⁷.

Арештні дома – установи виконання покарань, які виконують покарання у виді арешту. Це різновид короткострокового позбавлення волі в умовах суворої ізоляції. На засуджених до арешту поширюються обмеження, встановлені кримінальним і кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі (ст. 60 КК України ч.

⁵⁵ Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» від 23 червня 2005 р. № 2713-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2713-15>.

⁵⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

⁵⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

2 ст. 51 КВК України). В арештних домах тримаються повнолітні особи, а також неповнолітні, яким на момент винесення вироку виповнилося шістнадцять років, засуджені за злочини невеликої тяжкості. На сьогодні засуджені до арешту відбувають покарання в арештних домах, утворених при установах виконання покарань і слідчих ізоляторах. На них поширюється дія Кримінально-виконавчого кодексу України та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань⁵⁸.

Кримінально-виконавчі установи призначені для виконання покарань у виді обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі. Вони поділяються на кримінально-виконавчі установи відкритого типу (далі - виправні центри) і кримінально-виконавчі установи закритого типу (далі - виправні колонії).

Виправні центри виконують покарання у виді обмеження волі стосовно осіб, засуджених за злочини невеликої та середньої тяжкості, а також засуджених, яким даний вид покарання призначено відповідно до статей 82, 389 КК України.

Виправні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі і поділяються на колонії:

- 1) мінімального рівня безпеки, які у свою чергу поділяються на:
 - а) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання;
 - б) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання;
- 2) середнього рівня безпеки;
- 3) максимального рівнів безпеки.

У колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання відбувають покарання - засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, а також особи, переведені з колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України.

У колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання відбувають покарання - чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини. У виправній колонії цього виду можуть відбувати покарання також засуджені, переведені з виховних колоній у порядку, встановленому ст. 147 КВК України. У секторі середнього рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також жінки, засуджені до довічного позбавлення волі.

У виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання можуть створюватися сектори середнього рівня безпеки для відбування покарання жінками, засудженими до довічного позбавлення волі.

⁵⁸ Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. С. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. С. 277.

У колоніях середнього рівня безпеки відбувають покарання - жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк в порядку помилування або амністії; чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджені, переведені з колоній максимального рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України. У секторі максимального рівня безпеки виправної колонії цього виду можуть відбувати покарання також чоловіки, засуджені до довічного позбавлення волі.

У виправних колоніях середнього рівня безпеки можуть створюватися сектори максимального рівня безпеки для відбування покарання чоловіками, засудженими до довічного позбавлення волі.

У колоніях максимального рівня безпеки відбувають покарання - чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки в порядку, передбаченому КВК України.

Виховні колонії виконують покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно засуджених неповнолітніх, а також засуджених, залишених у виховній колонії до закінчення строку покарання, але не довше ніж до досягнення ними двадцяти двох років⁵⁹.

Слідчі ізолятори – спеціальні установи закритого типу виконують функції виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і виправних колоній середнього рівня безпеки стосовно засуджених, які залишені для роботи з господарського обслуговування⁶⁰. Але основне призначення слідчих ізоляторів це виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою.

Кримінально-виконавчим законодавством України передбачено, що не всі із дванадцяти видів покарань закріплених у КК України, виконує ДКВСУ. Певні із них, через відповідну специфіку виконуються іншими державними органами і установами, а саме:

- *військові частини і гауптвахти;*
- *дисциплінарний батальйон;*

⁵⁹ Кримінально-виконавче право України : підручник : ТОМ I (у 2-х т.) / [Музика А. А., Конопельський В. Я., Письменський Є. О та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. Ю. Бараша. Київ : Нац. акад. внутр. справ, ФОП Кандиба Т. П. 2018. С. 279.

⁶⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

- органи державної виконавчої служби.

Військові частини і гауптвахти виконують покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, службового обмеження для військовослужбовців, засуджених за злочини невеликої тяжкості, арешту з утриманням засуджених на гауптвахтах, а також здійснюють контроль за поведінкою засуджених військовослужбовців, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Дисциплінарний батальйон виконує покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджених військовослужбовців строкової служби, військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок).

Органи державної виконавчої служби виконують покарання у виді конфіскації майна у випадках та в порядку, передбачених КВК України та законами України⁶¹.

2. Правовий статус осіб, які відбувають кримінальне покарання

З прийняттям Конституції України розпочався новий етап зміцнення правових основ державного і суспільного життя. Оновлюється законодавство, яке дозволяє повніше регулювати різні сторони суспільних відносин, на значно вищому рівні гарантувати конституційні права громадян. Ці процеси, а також здійснення заходів, сформульованих в “Основних напрямках реформи кримінально-виконавчої системи України” призведуть до докорінних змін у діяльності установ виконання покарань, забезпеченні правового статусу засуджених, правової регламентації діяльності персоналу УВП і контролюючих органів. Зазначимо, що діюче кримінально-виконавче законодавство не задовольняє достатньою мірою потреб практики. Не всі елементи правового статусу засуджених розроблені ґрунтовно і повно в юридичній літературі. Є суперечливі положення про зв'язок і взаємообумовленість правового статусу особи, громадянина і правового регулювання застосування покарання до особи, громадянина. Реалії не завжди відповідають положенням загальної теорії права. Так, низка прав засуджених, що належать до числа так званих суб'єктивних, розглядаються одночасно як правообмеження, що є виразником кари, тобто

⁶¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

змісту кримінального покарання (право на побачення, отримання посилок і передач, витрату грошей тощо), хоча, зрозуміло, карати наданням суб'єктивних прав не можна.

Недостатня теоретична розробка проблем правового статусу засуджених є однією з причин того, що в діючому законодавстві і відомчих нормативних актах деякі обов'язки і права засуджених формулюються нечітко. Права засуджених визначаються так, що їх реалізація інколи ставиться в залежність від розсуду адміністрації.

Для окремих правообмежень, встановлених відомчими нормативними актами, потрібна законодавча основа, незважаючи на те, що за останні роки з цього приводу зроблено чимало. УВП є складними структурними утвореннями і здійснюють різнобічні соціальні, юридичні, педагогічні, виробничо-господарські функції. Але всі вони носять яскраво виражений виховний характер і підпорядковані головній меті – ресоціалізації засуджених.

Ось чому кожний кримінально-виконавчої системи як виконавець найгострішої форми державного примусу, як учасник вирішення найважливішого політичного завдання – виправлення злочинців, зміцнення дисципліни і законності, зобов'язаний глибоко знати правовий статус засуджених, оскільки від чіткого знання і уміння застосовувати відповідні норми законодавства залежить фактична реалізація засудженими своїх прав і виконання покладених на них обов'язків. Ця вимога є неодмінною умовою встановлення правильних (заснованих на законі) взаємовідносин між персоналом УВП і засудженими, а також підвищення ефективності роботи пенітенціарної установи.

Особи, які потрапляють у сферу регулювання відносин, що виникають при виконанні покарання, мають певний *правовий статус*. У науковій літературі існують різні підходи щодо тлумачення термінів “правове становище” і “правовий статус”. Одні автори вважають, що ці поняття ідентичні, інші схильні розглядати дані дефініції як такі, що не збігаються за змістом і сутністю, висловлюючи точку зору про більш широке тлумачення одного з понять і вужчого тлумачення – іншого. З цього приводу слід звернутися до словника іноземних слів (оскільки термін “статус” саме іноземного походження), щоб впевнитися в ідентичності даних термінів. Статус означає стан справ, становище, правове становище. Отже, слід лише зробити вибір відносно іноземного “статус” чи вітчизняного (становище, положення) терміну у визначенні цього феномену.

Відповідно можна говорити про правовий статус засудженого, правовий статус персоналу установ і органів виконання покарань, правовий статус близьких родичів засудженого. Серед них на особливу увагу заслу-

говує **правовий статус засуджених**, соціально-правове призначення якого зводиться до наступного.

Основні права засуджених. Засуджені мають право:

- на отримання інформації про свої права і обов'язки, порядок та умови виконання та відбування призначеного судом покарання. Адміністрація установи чи органу, який виконує покарання, зобов'язана надати засудженим зазначену інформацію, а також ознайомлювати їх із змінами порядку і умов відбування покарань;

- на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності; засуджені не повинні підлягати жорстокому, нелюдському або такому, що принижує їх гідність, поводженню. Заходи впливу можуть застосовуватися до засуджених виключно на підставі закону; засуджені не можуть бути піддані медичним або іншим подібним дослідженням незалежно від їх згоди;

- звертатися відповідно до законодавства з пропозиціями, заявами і скаргами до адміністрації органів і установ виконання покарань, їх вищестоящих органів, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, суду, органів прокуратури, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань. Відповідні звернення (кореспонденція) подаються до адміністрації установи виконання покарань. Про отримання адміністрацією звернення (кореспонденції) засудженому видається талон-підтвердження. Протягом трьох діб (а у випадках, встановлених законодавством, протягом однієї доби) з часу видачі талона-підтвердження зазначене звернення (кореспонденція) направляється адресату;

- давати пояснення і вести листування, а також звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами рідною мовою. Відповіді засудженим даються мовою звернення. У разі відсутності можливості дати відповідь мовою звернення вона дається українською мовою з перекладом відповіді на мову звернення, який забезпечується органом або установою виконання покарань;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Основами законодавства України про охорону здоров'я, за винятком обмежень, передбачених законом. Охорона здоров'я забезпечується системою медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних заходів, а також поєднанням безоплатних і платних форм медичної допомоги. Засудженому гарантується право на вільний вибір і допуск лікаря для отримання медичної допомоги, у тому числі за власні кошти. Засуджені, які мають розлади психіки та поведінки внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи інших одурманюючих засобів, можуть за їх письмовою згодою пройти курс лікування від зазначених захворювань;

- на соціальне забезпечення, у тому числі й на оформлення пенсій, відповідно до законів України;

- отримувати у встановленому законом порядку передачі (окрім речей, що засудженим заборонено мати при собі законом, зокрема зброї, наркотичних або психотропних речовин, прекурсорів);

- на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці;

- на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом;

- на належне матеріально-побутове забезпечення у порядку, встановленому цим Законом та нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України;

- на отримання копій документів з їхніх особових справ та інших, пов'язаних з реалізацією їхніх прав, документів у порядку, встановленому Міністерством юстиції України;

Засудженому гарантується право на правову допомогу. Для одержання правової допомоги засуджені можуть користуватися послугами адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Таке право поширюється і на засуджених осіб, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Засуджені іноземці мають право підтримувати зв'язок з дипломатичними представництвами і консульськими установами своїх держав, особи без громадянства, а також громадяни держав, що не мають дипломатичних представництв або консульських установ в Україні, - з дипломатичними представництвами держави, яка взяла на себе охорону їхніх інтересів, або міжнародними органами чи організаціями, які здійснюють їх захист.

Засудженому гарантується право на побачення у порядку, встановленому цим Кодексом. У разі перебування на лікуванні у закладах охорони здоров'я засуджений має право на короткострокові побачення в порядку, визначеному цим Кодексом.

Забороняється примусове переривання сну засуджених у нічний час, крім вчинення засудженими втечі, масових заворушень, виникнення пожежі, аварії, стихійного лиха, безпосередньої загрози життю засуджених.

Керівник адміністрації установи виконання покарань несе персональну відповідальність за розміщення засуджених, що прибули до установи. При цьому забороняється розміщення таких осіб у приміщеннях разом із особами, що мають дві або більше судимостей, а також особами, які можуть негативно на них вплинути за своїми психологічними якостями.

Засуджені, до яких судом застосовано пробацію, користуються правами,

визначеними цим Кодексом та Законом України «Про пробацію»⁶².

Отже, законні інтереси засудженого можна визначити як *закріплені в правових нормах конкретні дії і прагнення засудженого до володіння тими чи іншими благами, які задовольняються, як правило, за результатом оцінки адміністрацією УВП, посадовими особами органів виконання покарання, прокуратурою, судом поведінки засудженого під час відбування покарання.*

Основні обов'язки засуджених. Засуджені зобов'язані:

- виконувати встановлені законодавством обов'язки громадян України, неухильно додержуватися правил поведінки, які передбачені для засуджених, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших осіб;
- виконувати встановлені законодавством вимоги адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації;
- ввічливо ставитися до персоналу, інших осіб, які відвідують установи виконання покарань, а також до інших засуджених;
- з'являтися за викликом адміністрації органів і установ виконання покарань, уповноваженого органу з питань пробації.

Невиконання засудженими своїх обов'язків і встановлених законодавством вимог адміністрації органів і установ виконання покарань тягне за собою встановлену законом відповідальність.

Обов'язки засуджених, до яких судом застосовано пробацію, визначаються цим Кодексом та Законом України «Про пробацію».

Право засуджених на особисту безпеку. Засуджені мають право на особисту безпеку.

У разі виникнення небезпеки життю і здоров'ю засуджених, які відбувають покарання у виді арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, вони мають право звернутися із заявою до будь-якої посадової особи органу чи установи виконання покарань з проханням про забезпечення особистої безпеки. У цьому разі посадова особа зобов'язана вжити невідкладних заходів щодо забезпечення особистої безпеки засудженого.

Адміністрація установи виконання покарань вживає заходів до переведення засудженого в безпечне місце, а також інших заходів до усунення небезпеки, вирішує питання про місце подальшого відбування ним покарання.

У разі наявності небезпеки для життя і здоров'я засуджених, до яких згідно із законом у зв'язку з їх участю у кримінальному судочинстві прийнято рішення про застосування заходів безпеки, адміністрація установи виконання покарань вживає заходів щодо забезпечення безпеки цих осіб. Крім того, до зазначених осіб можуть бути застосовані такі заходи:

ізольоване тримання;

⁶² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

переведення в іншу установу виконання покарань.

Зміна умов тримання осіб, щодо яких застосовані заходи безпеки, здійснюється з додержанням вимог, передбачених КВК України і законодавством України⁶³.

Таким чином, юридичний обов'язок засуджених можна визначити як *встановлену в зобов'язуючих і забороняючих нормах права міру необхідної поведінки засудженого під час відбування покарання, яка забезпечує досягнення цілей покарання, підтримання правопорядку під час його відбування, дотримання прав і законних інтересів як самого засудженого, так і інших осіб.*

Контрольні питання:

1. Завдання та види органів і установ виконання покарань.
2. Повноваження і завдання Державної кримінально-виконавчої служби України.
3. Поняття правового положення осіб, які відбувають кримінальне покарання.
4. Права, законні інтереси та обов'язки засуджених.
5. Правове положення засуджених до конкретних видів покарань.

⁶³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

ТЕМА № 4

**НАГЛЯД ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ ПОКАРАНЬ.
УЧАСТЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ
ТА УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань.
2. Прокурорський нагляд за діяльністю органів і установ виконання покарань.
3. Участь громадськості в діяльності органів і установ кримінально-виконавчої системи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91. З наступними змінами і доповненнями.
3. Закон України від 14.10.2014 р. “Про прокуратуру”. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 54.
4. Закон України від 23.12.1997 р. “Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.
5. Положення про спостережні комісії: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.
6. Наказ Генеральної прокуратури України від 20 квітня 2016 р. № 161. «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
7. Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / В.А. Бадира, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, М.М. Мінаєв, В.Г. Хашев / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2010. 479 с.
8. Богатирьов І.Г. Кримінально-виконавче право України: підручник за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу К.: Всеукраїнська асоціація видавців „Правова єдність”, 2008. 352 с.
9. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред.

Т.А. Денисової. Запоріжжя: «Интер-М», 2014. 293 с.

10. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред.. д.ю.н., проф.. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. К.: ВД «Дакор», 2015. 632 с.

11.Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистоого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

ВСТУП

Система установ і органів виконання покарань є частиною правоохоронних органів України, яка вирішує такі завдання, як боротьба зі злочинністю та її попередження. Оскільки до цього завдання має відношення все суспільство, воно через систему державних і громадських інститутів встановлює постійний соціальний контроль за діяльністю правоохоронних органів. Не є винятком також діяльність персоналу установ та органів виконання покарань, контроль за яким має свої особливості.

Нагляд та контроль за роботою персоналу органів в і установ виконання покарань має велике соціально-правове значення. Насамперед, у процесі нагляду та контролю забезпечується дотримання законності під час виконання кримінальних покарань. Будь-які протизаконні форми діяльності правоохоронних органів, у тому числі й тих, які виконують покарання, дискредитують державу.

Соціальний контроль має важливе значення в забезпеченні прав і законних інтересів засуджених. Охорона їх правового статусу за допомогою різних форм державного і громадського контролю визнана пріоритетним завданням у ряді міжнародних угод з участю України. Введення міжнародного та розширення національних форм контролю за діяльністю персоналу в місцях позбавлення волі вказує на особливу актуальність цього питання⁶⁴.

1. Контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань

Законність є одним із головних принципів роботи органів державної влади. Для належного її дотримання в процесі виконання криміна-

⁶⁴ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.112.

льних покарань здійснюється контроль за діяльністю органів і установ кримінально-виконавчої системи. Він є засобом підвищення ефективності процесу виконання кримінальних покарань та застосування заходів виправного впливу. Особливість контролю полягає в тому, що він має активний характер, суб'єкти контролю наділені правом втручання у діяльність підконтрольних об'єктів. Тому у процесі контролю стає можливим виявити і усунути недоліки у роботі персоналу органів і установ виконання покарань. Це дозволить забезпечити дотримання прав і свобод засуджених осіб, а також економно витратити і перерозподілити виділені державою на утримання системи виконання покарань матеріальні кошти.

Залежно від суб'єктів О.М. Джужа виділяє міжнародний, державний і громадський контроль:

Міжнародний контроль за діяльністю персоналу установ і органів виконання покарань передбачений міжнародними пактами про права людини, і в першу чергу Загальною декларацією прав людини (1948), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966), Конвенцією про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1984).

Існує три **форми міжнародного контролю**. Перша – це періодичне подання державою доповідей про дотримання прав людини (в тому числі при виконанні покарання). Друга – повідомлення іноземних держав про порушення громадянських і політичних прав, застосування тортур, інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання. Третя – індивідуальні скарги засуджених у вказаних вище випадках.

Останні дві форми міжнародного контролю з'явилися після того, як Україна визнала компетенцію комітету ООН з прав людини і комітету ООН проти тортур розглядати повідомлення інших держав і скарги фізичних осіб про порушення прав людини на території України.

Державний контроль за діяльністю персоналу установ і органів виконання покарань має кілька **видів**: контроль органів законодавчої і виконавчої влади, судовий контроль, прокурорський нагляд. Велике значення має **відомчий контроль** як різновид контролю органів виконавчої влади.

Громадський контроль поділяється на певні види. Це – контроль державно-громадських організацій і громадських формувань за порядком і умовами відбування покарання, контроль правозахисних організацій і засобів масової інформації, який здійснюється в специфічних формах.

Залежно від виду контролю і сфер, які підлягають контрольній діяльності, розрізняють і **форми контролю**. До їх числа можна віднести: подання звітності, в тому числі й статистичної, ревізії, запити, інспектування, перевірки виконання, погодження, оскарження незаконних дій посадових осіб, відвідування установ і органів виконання покарань, особистий прийом засуджених, ознайомлення з особовими справами засуджених та іншими документами⁶⁵.

Відомчий контроль можна визначити як контроль вищестоящими органами управління і посадовими особами Міністерства юстиції України за адміністративною, виробничою, науковою, фінансово-господарською та іншими видами діяльності підпорядкованих органів і установ виконання покарань та за виконанням останніми рішень державних органів. Правовою основою цього контролю є ст.23 КВК України.

Контроль полягає, зокрема, у спостереженні, перевірці, оцінці і порівнянні контрольованих параметрів з нормативно встановленими, здійсненні планомірного систематичного впливу на керовані об'єкти для того, щоб попередити або вчасно виявити й усунути відхилення в їх діяльності і функціонуванні, забезпечити єдність рішень і їх виконання, досягнення поставлених соціально-економічних і виховних цілей і завдань⁶⁶.

Так, Міністерство юстиції України, відповідно до покладених на нього завдань, зокрема: організовує та контролює виконання вироків суду та інших судових рішень і застосування передбачених законом засобів виправлення засуджених; організовує здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням; забезпечує контроль за організацією охорони установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, дотриманням правопорядку та забезпеченням безпеки в них; сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань; сприяє здійсненню спостережними комісіями та громадськими об'єднаннями громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань; забезпечує у межах повноважень, передбачених законом, здійснення заходів щодо запобігання корупції і контроль за їх реалізацією в органах і уста-

⁶⁵ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.113-114

⁶⁶ Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / В.А. Бадира, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, М.М. Мінаєв, В.Г. Хашев / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2010. С. 118

новах виконання покарань⁶⁷.

Контроль органів державної влади і органів місцевого самоврядування виражається: в аналізі встановленої звітності органів та установ виконання покарань; в доборі та в навчанні кадрів, які призначені виконувати покарання; в усуненні порушень в організації виконання покарань, а також дотриманні законності в діяльності контрольованих органів; в планових та цільових перевітках названих установ⁶⁸

Правовою основою контролю органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема, є ст.24 КВК України, відповідно до якої без спеціального дозволу (акредитації) в будь-який час безперешкодно відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок (за бажанням - у супроводі до трьох медичних працівників для медичного огляду засуджених та до двох представників засобів масової інформації) мають право:

- Президент України або спеціально уповноважені ним представники (не більше п'яти осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- Прем'єр-міністр України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини або спеціально уповноважені ним представники;
- голова, заступники голови та члени Комісії при Президентові України у питаннях помилування;
- Міністр юстиції України або спеціально уповноважені ним представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- Міністр внутрішніх справ України, Голова Національної поліції або спеціально уповноважені ними представники (не більше двох осіб у кожній області, Автономній Республіці Крим, містах Києві та Севастополі);
- члени Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню;
- Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови місцевих державних адміністрацій, на території яких вони розташовані, або спеціально уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб на

⁶⁷ Положення про Міністерство юстиції України. Затв. Постановою КМУ від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/228-2014-%D0%BF>

⁶⁸ Там само. – С.115-116.

відповідну територію);

- народні депутати України, їх помічники-консультанти, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим та депутати місцевих рад;

- Генеральний прокурор, а також уповноважені ним прокурори і прокурори, які здійснюють на відповідній території нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян;

- голова, заступник голови та члени спостережної комісії, які здійснюють організацію громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених під час виконання кримінальних покарань;

- сільський, селищний, міський голова або спеціально уповноважені ними представники (не більше п'яти осіб) - на території відповідної місцевої ради;

- члени громадських рад при центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, та його територіальних підрозділах - на відповідній території.

Вищевказані особи, у тому числі представники засобів масової інформації, під час відвідування установ виконання покарань вправі безперешкодно, без обмеження в часі, із забезпеченням максимального сприяння працівниками та адміністраціями установ виконання покарань пересуватися територією установ виконання покарань, здійснювати аудіо- та відеозапис та поширювати отриману інформацію, ознайомлюватися із звітністю, у тому числі й статистичною, проводити ревізії, здійснювати інспектування, подавати усні або письмові запити, перевіряти додержання законодавства, оскаржувати протиправні дії (бездіяльність) посадових та службових осіб установ виконання покарань, вимагати негайного припинення таких дій (бездіяльності) та притягнення до відповідальності винних осіб (з наступним вичерпним письмовим повідомленням відповідної особи про вжиті (не вжиті) заходи відповідальності протягом 10 днів з дня отримання відповідної вимоги), ознайомлюватися з особовими справами засуджених, іншими документами тощо, спілкуватися з будь-якими працівниками установ виконання покарань та засудженими (у тому числі на умовах анонімності).

Спеціально уповноважені представники набувають своїх повноважень після подання до суб'єкта призначення, зазначеного у частині першій цієї статті, письмової заяви, видання щодо них відповідних розпорядчих актів особами, яких вони представляють, та отримання відповідного посвідчення.

Спеціально уповноважені представники (крім представників Упо-

вноваженого Верховної Ради України з прав людини) здійснюють свої повноваження на громадських засадах.

При призначенні особами, зазначеними вище, крім Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, своїх представників перевага надається кандидатам - членам громадських правозахисних організацій.

Режим в установах виконання покарань не повинен перешкоджати або використовуватися як перешкода реалізації суб'єктами контролю своїх повноважень щодо здійснення контролю.

В одній установі виконання покарань не може одночасно перебувати більше 10 осіб - суб'єктів контролю, включаючи медичних працівників (які здійснюють супровід) та представників засобів масової інформації. У разі перевищення зазначеної кількості перевага на подальше перебування в установі виконання покарань надається особам, які першими потрапили на територію установи виконання покарань⁶⁹.

Відповідно до Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини" від 23 грудня 1997 р. парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод засуджених та захист їх прав на території України здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений).

Уповноважений має право відвідувати у будь-який час місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи відбування засудженими покарань та установи примусового лікування і перевиховання, психіатричні лікарні, опитувати осіб, які там перебувають, отримувати інформацію щодо умов їх тримання, бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, у тому числі й на закритих судових засіданнях, за умови згоди суб'єкта права, в інтересах якого судовий розгляд оголошено закритим, направляти у відповідні органи акти реагування Уповноваженого в разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів.

Актом реагування Уповноваженого щодо порушень прав і свобод засуджених є подання, яке вноситься ним до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовим і службовим особам для вжиття відповідних заходів у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина.

Представники громадських організацій, експерти, учені та фахівці, залучені Уповноваженим на договірних засадах до виконання функцій

⁶⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

національного превентивного механізму, відвідують установи виконання покарань на підставі окремого письмового доручення Уповноваженого.

Відмова органів державної влади та місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб від співпраці, а також умисне приховування або надання неправдивих даних, будь-яке незаконне втручання в діяльність Уповноваженого з метою протидії тягнуть за собою відповідальність згідно з чинним законодавством (ст.ст. 344, 346 КК України)⁷⁰.

Судовий контроль здійснюється при зверненні вироку до виконання, звільненні засудженого у зв'язку із амністією або з тяжкою хворобою, вирішенні питань умовно-дострокового звільнення або заміні покарання більш м'яким, ніж передбачено законом тощо.

2. Прокурорський нагляд за діяльністю органів і установ виконання покарань

Важливе місце в контролі за діяльністю органів і установ кримінально-виконавчої системи відведено органам прокуратури, що провадять постійний нагляд за вищевказаними органами.

Правовою основою здійснення прокурорського нагляду, зокрема, є ст.22 КВК України, Закон України «Про прокуратуру» та Наказ Генеральної прокуратури України «Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян» від 20 квітня 2016 р. № 161.

Прокурорський нагляд, відповідно до ст.22 КВК України, можна визначити як нагляд Генеральним прокурором України і підпорядкованими йому прокурорами відповідно до Закону України «Про прокуратуру» за додержанням законів в органах і установах виконання покарань при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Основними завданнями діяльності прокуратури у цьому напрямі є забезпечення нагляду за додержанням:

⁷⁰ Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» від 23 грудня 1997 р. *Голос України* від 20.01.1998.

1. Прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства і держави при виконанні покарань та інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи, відповідно до законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

2. Законодавства щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню із затриманими, взятими під варту та засудженими.

3. Визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання затриманих осіб, а також осіб, до яких застосовано запобіжні заходи:

- тримання під вартою;
- поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають їх небезпечну поведінку.

4. Встановлених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання осіб, до яких застосовано інші заходи примусового характеру.

5. Визначених законодавством вимог режиму, порядку та умов тримання, а також відбування покарань засудженими.

6. Законодавства при виконанні покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

7. Законодавства під час здійснення оперативно-розшукової діяльності оперативними підрозділами органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної пенітенціарної служби України.

8. Законодавства при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення⁷¹.

Прокурор, при здійсненні нагляду за діяльністю органів і установ кримінально-виконавчої системи, відповідно до ст.26 Закону України «Про прокуратуру», має право:

1) у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи, в яких засуджені відбувають покарання, установи, де перебувають особи, щодо яких застосовані примусові заходи медичного або виховного характеру, та будь-які інші місця, до яких доставлено осіб з метою складення протоколу про адміністративне правопорушення чи в яких особи примусово тримаються згідно з судовим рішенням або рішенням адміністративного органу;

⁷¹ Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2016 №161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0161900-16>

2) опитувати осіб, які перебувають в установах виконання покарань, з метою отримання інформації про умови їх тримання та поводження з ними, ознайомлюватися з документами, на підставі яких ці особи тримаються в таких місцях, засуджені або до них застосовано заходи примусового характеру;

3) знайомитися з матеріалами, отримувати їх копії, перевіряти законність наказів, розпоряджень, інших актів відповідних органів і установ та в разі невідповідності законодавству вимагати від посадових чи службових осіб їх скасування та усунення порушень закону, до яких вони призвели, а також скасовувати незаконні акти індивідуальної дії;

4) вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень щодо допущених порушень, а також вимагати усунення порушень та причин і умов, що їм сприяли, притягнення винних до передбаченої законом відповідальності;

5) знайомитися з матеріалами виконавчого провадження щодо виконання судових рішень у кримінальних справах, робити з них виписки, знімати копії та в установленому законом порядку оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця;

б) вимагати від керівників органів вищого рівня проведення перевірок підпорядкованих і підконтрольних органів та установ попереднього ув'язнення, виконання покарань, застосування заходів примусового характеру;

7) звертатися до суду з позовом (заявою) у визначених законом випадках⁷².

Закон зобов'язує прокурора негайно звільнити особу, яка незаконно (за відсутності відповідного судового рішення, рішення адміністративного органу або іншого передбаченого законом документа чи після закінчення передбаченого законом або таким рішенням строку) перебуває у місці тримання затриманих, попереднього ув'язнення, обмеження чи позбавлення волі, установі для виконання заходів примусового характеру⁷³.

Письмові вказівки прокурора щодо додержання встановлених законодавством порядку та умов тримання осіб у місцях обмеження чи позбавлення волі, а також письмові вказівки прокурора, надані іншим органам, що виконують судові рішення у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення, є обов'язковими і підлягають негайному виконанню⁷⁴.

⁷² Закон України "Про прокуратуру" 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

⁷³ Закон України "Про прокуратуру" 14 жовтня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

⁷⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Прокурори також зобов'язані не рідше одного разу на місяць здійснювати особистий прийом взятих під варту та засуджених осіб, перевіряти стан додержання законодавства щодо забезпечення їх права на листування та звернення, обліку інформації про злочини та події, законність дій службових осіб, накладення дисциплінарних стягнень. Крім того, прокурори усіх рівнів повинні здійснювати особистий прийом ув'язнених і засуджених.

Основними критеріями ефективності діяльності прокурорів щодо нагляду за органами і установами виконання покарань вважається забезпечення об'єктивного, своєчасного і повного вжиття заходів щодо усунення порушень Конституції та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, поновлення прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави, відшкодування завданої шкоди, притягнення винних до встановленої законом відповідальності⁷⁵.

3. Участь громадськості в діяльності органів і установ кримінально-виконавчої системи

Вивчення ролі громадськості (об'єднань громадян, релігійних і благодійних організацій та окремих осіб) у процесі виправлення засуджених при виконанні різних видів кримінальних покарань, у тому числі й засуджених до позбавлення волі, є однією з актуальних проблем науки кримінально-виконавчого права і найважливішим завданням, що постає перед кримінально-виконавчим законодавством.

Участь громадськості у виправленні засуджених, зокрема до позбавлення волі, є конкретною реалізацією одного з принципів кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань, закріплених у ст.5 КВК України, що передбачає участь громадськості у передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань⁷⁶.

Кримінально-виконавче законодавство України, визначаючи організаційні форми і порядок участі громадськості у виправленні засуджених, вирішує ці питання з урахуванням накопиченого позитивного досвіду участі громадськості у виправленні засуджених та здійсненні гро-

⁷⁵ Про організацію діяльності прокурорів з нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Наказ Генеральної прокуратури України від 20.04.2016 №161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0161900-16>

⁷⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

мадського контролю за діяльністю установ і органів, що виконують вироки суду до означених видів кримінального покарання.

Правовою основою цього важливого напрямку діяльності громадянського суспільства, зокрема, є: ст.25 КВК України; Закон України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” від 19 червня 2003 р.; Положення про спостережні комісії: затв. постановою КМУ від 1 квітня 2004 р.; Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії: затв. наказ. Мін. юст. України від 9 січня 2013 р.; Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах: затв. постановою КМУ від 1 квітня 2004 р.; Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Мін.юст. України, МВС України, Мін. соц. політ. України, Мін. охорони здоров'я від 3 квітня 2018 р. № 974/5/467/609/280.; Положення про педагогічну раду виховної колонії: затв. наказ. Мін. юст. України від 9 січня 2013 р.

Так, відповідно до ч.1 ст.25 КВК України, в порядку, встановленому КВК України і законами України, можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні засуджених і проведенні соціально-виховної роботи:

- об'єднання громадян;
- засоби масової інформації;
- релігійні організації;
- благодійні організації;
- окремі особи⁷⁷.

Основними напрямками діяльності форм громадськості у виправних установах є: участь громадськості у виправленні та ресоціалізації засуджених та проведенні соціально-виховної роботи з ними, а також здійсненні контролю за діяльністю установ та органів, що виконують покарання; прийняття спільно з адміністрацією цих органів правових актів; контроль за закріпленням результатів виправлення у осіб, які звільнені від відбування покарання, та ін.

Кримінально-виконавчий кодекс України визначає спостережні комісії як одну із форм участі громадськості в діяльності установ кримінально-виконавчої системи. Вони беруть участь у виправленні і перевихованні засуджених, а також у здійсненні громадського контролю за діяльністю установ і органів, що виконують вироки судів до позбавлення волі і виправних робіт без позбавлення волі.

⁷⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Відповідно до Положення про спостережні комісії основними завданнями спостережних комісій є:

1) організація та здійснення громадського контролю за дотриманням прав, основних свобод і законних інтересів засуджених осіб та осіб, звільнених від відбування покарання;

2) сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених осіб та створенні належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;

3) організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом невідбутої частини покарання;

4) надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання⁷⁸.

Відповідно до покладених завдань спостережні комісії здійснюють такі функції:

1) погоджують:

- постанови начальника кримінально-виконавчої установи закритого типу (далі - виправна колонія) щодо зміни умов тримання засуджених осіб у межах однієї виправної колонії, якщо постанови передбачають збільшення обсягу встановлених обмежень і більш суворі умови тримання;

- подання адміністрації виправної колонії щодо переведення засуджених осіб до виправної колонії з вищим рівнем безпеки;

- постанови начальника виправної колонії щодо надання дозволу на проживання за межами виправної колонії засудженим жінкам на час звільнення від роботи у зв'язку з вагітністю і пологами, а також до досягнення дитиною трирічного віку та скасування такого дозволу;

2) разом з органами і установами виконання покарань вносять до суду за місцем відбування покарання засудженими особами подання щодо:

- умовно-дострокового звільнення від відбування покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;

- звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років;

3) сприяють адміністрації установ виконання покарань у:

- проведенні соціально-виховної роботи із засудженими особами,

⁷⁸ Положення про спостережні комісії: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.

організації їх загальноосвітнього та професійно-технічного навчання;

- залученні громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян до надання допомоги у створенні належних умов для тримання засуджених осіб, їх матеріально-побутовому та медико-санітарному забезпеченні, здійсненні оздоровчо-профілактичних заходів;

- створенні додаткових робочих місць для залучення засуджених осіб до суспільно корисної праці;

- підготовці засуджених осіб до звільнення;

4) на підставі інформації органів і установ виконання покарань ведуть облік осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, організують громадський контроль за поведінкою таких осіб та проведення виховних заходів за місцем їх роботи (навчання) і проживання протягом невідбутої частини покарання;

5) здійснюють заходи соціального патронажу щодо осіб, звільнених від відбування покарання, сприяють розвитку мережі центрів соціальної адаптації та інших установ і організацій, діяльність яких спрямована на надання таким особам допомоги у соціальній адаптації;

6) інформують громадськість через засоби масової інформації про результати своєї роботи та про стан дотримання прав людини, захист основних свобод і законних інтересів засуджених осіб під час виконання кримінальних покарань;

7) виконують інші функції відповідно до законодавства⁷⁹.

Для належної реалізації покладених на них завдань та функцій спостережні комісії мають такі права:

1) доручати членам комісії:

- відвідувати установи виконання покарань, вивчати стан матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених осіб, умови їх праці та навчання, стан організації соціально-виховної роботи;

- брати участь у засіданнях комісій установ виконання покарань під час розгляду питань про внесення до суду подань щодо умовно-дострокового звільнення засуджених осіб від відбування покарання, заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, та брати участь у судових засіданнях під час розгляду таких подань;

2) висловлювати свою думку по суті клопотання про помилування,

⁷⁹ Положення про спостережні комісії: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.

що подає засуджена особа;

3) одержувати від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, органів і установ виконання покарань, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності інформацію і документи, необхідні для виконання покладених на комісії завдань;

4) проводити особистий прийом засуджених осіб, розглядати їх звернення та приймати за результатами розгляду відповідні рішення;

5) заслуховувати на своїх засіданнях з питань, що належать до компетенції комісії, інформацію посадових осіб органів і установ виконання покарань, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремих громадян;

6) доручати представникам громадських організацій і трудових колективів (за їх згодою) проводити виховну роботу та здійснювати контроль за поведінкою осіб, умовно-достроково звільнених від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання, координувати проведення такої роботи;

7) заслуховувати на своїх засіданнях інформацію представників громадських організацій і трудових колективів, що здійснюють громадський контроль за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, про їх роботу (навчання) та поведінку в побуті, у разі потреби запрошувати таких осіб та заслуховувати їх інформацію;

8) вносити на розгляд органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування пропозиції щодо:

- удосконалення діяльності органів і установ виконання покарань з питань дотримання прав людини, захисту основних свобод і законних інтересів засуджених осіб;

- поліпшення на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності індивідуально-профілактичної та виховної роботи з особами, засудженими до громадських або виправних робіт, та особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання;

- удосконалення процесу підготовки до звільнення засуджених осіб;

- організації трудового та побутового влаштування осіб, звільнених від відбування покарання, сприяння їх соціальній адаптації;

- забезпечення правового і соціального захисту персоналу органів і установ виконання покарань⁸⁰.

⁸⁰ Положення про спостережні комісії: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.

Спостережні комісії під час здійснення своїх повноважень не вправі втручатися в оперативно-службову діяльність органів і установ виконання покарань.

До складу спостережних комісій входять представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та окремі громадяни. Представники громадських організацій та окремі громадяни становлять не менш як половину складу комісії.

Членами спостережних комісій не можуть бути судді, представники органів прокуратури, органів внутрішніх справ, Служби безпеки, Державної кримінально-виконавчої служби, Державної виконавчої служби, адвокати, особи, які мають не погашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість, а також особи, які раніше входили до складу спостережних комісій і повноваження яких були припинені достроково з причини відмови відвідувати установи виконання покарань за дорученням спостережної комісії або з причини відсутності без поважних причин на трьох підряд засіданнях спостережної комісії.

Члени спостережних комісій не мають права здійснювати громадський контроль щодо засуджених осіб, які тримаються в установах виконання покарань, якщо вони є близькими родичами таких осіб, а також потерпілими, свідками, захисниками або іншими особами, які беруть або брали участь у кримінальному провадженні щодо засуджених осіб.

Голова і секретар спостережної комісії призначаються органом, який її утворив. Заступник голови комісії обирається на її засіданні. Кількісний склад комісії визначається залежно від обсягу роботи, як правило, від п'яти до одинадцяти членів.

Спостережна комісія утворюється строком на три роки. Орган, який утворив спостережну комісію, повідомляє у засобах масової інформації про припинення повноважень комісії та формування нового її складу не пізніше, ніж за три місяці до цього, а також про дострокове припинення членом комісії своїх повноважень.

Організаційною формою роботи спостережної комісії є засідання, які проводяться в міру потреби, але не рідше ніж один раз на місяць. Засідання спостережних комісій проводяться безпосередньо в установах виконання покарань не рідше ніж один раз на квартал (на півроку). Засідання спостережної комісії вважається правоможним, якщо на ньому присутні не менш як половина її складу.

На засідання спостережної комісії можуть бути запрошені представники громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, прокуратури, правоохоронних органів, засо-

бів масової інформації та окремі громадяни.

Розгляд спостережною комісією матеріалів стосовно засуджених осіб здійснюється за обов'язкової присутності представника відповідного органу або установи виконання покарань.

Спостережна комісія приймає рішення з питань, що належать до її компетенції, відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх на засіданні членів комісії. У разі рівного розподілу голосів вирішальним є голос голови комісії.

Рішення спостережної комісії оформляється постановою, яку підписує голова комісії.

Постанова спостережної комісії має бути розглянута відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціям незалежно від форми власності.

За результатами розгляду постанови спостережної комісії органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності зобов'язані письмово повідомити спостережну комісію про заходи, вжиті для її виконання, або обґрунтувати причини її невиконання.

Постанова спостережної комісії може бути оскаржена до органу, який її утворив, або до суду⁸¹.

На підставі ч.1 ст.149 КВК України у виховних колоніях діють піклувальні ради при спеціальних виховних установах. Ці ради створюються у складі представників громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та громадян з метою:

1) надання допомоги спеціальним виховним установам з питань соціального захисту засуджених неповнолітніх осіб;

2) сприяння громадським організаціям, органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям незалежно від форми власності у вирішенні питань, пов'язаних з поліпшенням становища засуджених, дотриманням їх прав і законних інтересів;

3) здійснення заходів, спрямованих на вдосконалення навчально-виховного процесу у виховних колоніях, зміцнення їх матеріально-технічної бази, вирішення питань трудового і побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання⁸².

Відповідно до ч.2 ст.149 КВК України з метою підвищення ефек-

⁸¹ Положення про спостережні комісії: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.

⁸² Положення про піклувальні ради при спеціальних виховних установах: Затверджено постановою Кабінету міністрів України №429 від 1 квітня 2004 р. *Офіційний вісник України*. 2004. №13. Ст. 905.

тивності виховного впливу на засуджених і надання допомоги адміністрації виховної колонії, у виховних колоніях при відділеннях соціально-психологічної служби також можуть створюватись батьківські комітети⁸³.

Контрольні питання:

1. Поняття та соціально-правовий зміст контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань.
2. Прокурорський нагляд і судовий контроль за діяльністю органів та установ виконання покарань.
3. Правові основи участі громадськості в діяльності органів і установ кримінально-виконавчої системи.
4. Форми участі громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань.
5. Завдання спостережних комісій і служб у справах дітей.

⁸³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

ТЕМА № 5

**ПОРЯДОК І УМОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ,
НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ ВІД СУСПІЛЬСТВА**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Порядок виконання покарання у виді штрафу
2. Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового або спеціального звання, рангу, чину, кваліфікаційного класу
3. Порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю
4. Порядок виконання покарання у виді громадських робіт
5. Порядок виконання покарання у виді виправних робіт
6. Порядок виконання покарання у виді конфіскації майна
7. Порядок виконання покарання у виді обмеження волі

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст.745.
3. Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: затв. наказом Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №14. Ст. 125.
4. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.
5. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред.. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. К.: ВД «Дакор», 2015. 632 с.
6. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.
7. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: Посібник / За ред. О.В.Беци. К.: МП Леся, 2003. 116 с.

ВСТУП

Проведена протягом останніх років послідовна реформа кримінально-виконавчої системи дозволила зробити ряд суттєвих кроків щодо

гуманізації відбування кримінальних покарань, зміцнення законності, стабілізації криміногенної обстановки в установах виконання покарань.

Подальше реформування кримінально-виконавчої системи спрямоване, перш за все, на соціальну переорієнтацію системи виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду, принципів гуманізму, законності, демократизму, справедливості, диференційованого та індивідуального виховного впливу на засудженого.

Реформування передбачає докорінні зміни, які розраховані на перспективу. Зокрема, передбачається розширити практику застосування покарань, альтернативних позбавленню волі; привести умови тримання ув'язнених та засуджених у відповідність з міжнародними стандартами, згідно із ратифікованими Україною угодами.

1. Порядок виконання покарання у виді штрафу

Штраф – це вид основного або додаткового покарання, що полягає у стягненні грошових коштів, які належать засудженому, у дохід держави та накладається судом у випадках і розмірі, встановлених у санкціях статей Особливої частині КК України з урахуванням положень ч.2 ст.53 КК України. Штраф є змішаним видом покарання, пов'язаний з майновим і виховним впливом. Порядок виконання даного виду покарання визначається у Главі 5 КВК України. Сума штрафу визначається не у гривнях, а в певній кількості НМДГ. Розмір штрафу визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного у межах від тридцяти НМДГ до п'ятдесяти тисяч НМДГ, якщо статтями Особливої частини КК України не передбачено вищого розміру штрафу. На сьогодні найвищий розмір штрафу, як вид покарання, встановлено за вчинення злочину, передбаченого ч.2 ст.203-2 КК України «Зайняття гральним бізнесом» у сумі від сорока тисяч до п'ятдесяти тисяч НМДГ.

За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України. Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому

санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК України, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу (ч.2 ст.53 КК України).

Умови призначення штрафу як основного, так і додаткового виду покарання: як основне покарання може бути призначений у двох випадках: коли він передбачений санкцією статті Особливої частини Кримінального кодексу України і у порядку заміни більш суворого покарання менш суворим.

Штраф як додаткове покарання може бути застосований тільки тоді, коли він прямо передбачений санкцією статті Особливої частини КК України (ч. 3 ст. 53 КК України).

На сьогодні даний вид покарання досить широко застосовується у якості основного покарання. Так, у 2018 р. його призначено 47,5% засуджених (19857 особам). Проте у якості додаткового покарання штраф призначено лише 61 особі.

Заміна несплаченої суми штрафу – це процедура, що здійснюється у судовому порядку відповідно до ч.5 ст.53 КК України у разі, коли засуджена особа не має змоги сплатити штраф внаслідок поважних причин. Ця процедура має два види:

1) у разі несплати штрафу в розмірі не більше трьох тисяч НМДГ та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством НМДГ або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством НМДГ, але на строк не більше двох років.

2) у разі несплати штрафу в розмірі понад три тисячі НМДГ, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку один день позбавлення волі за вісім НМДГ у таких межах:

а) від одного до п'яти років позбавлення волі - у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;

б) від п'яти до десяти років позбавлення волі - у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;

в) від десяти до дванадцяти років позбавлення волі - у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше вищевказаних меж, суд замінює покарання у виді штрафу

покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості цією частиною статті.

Внаслідок ухилення від сплати штрафу засуджений може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ч.1 ст.389 КК України.

2. Порядок виконання покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу – це додатковий вид покарання при якому особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас і вчиняє тяжкий або особливо тяжкий злочин, тим самим ганьбить це звання, може бути позбавлена цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу за вироком суду (ст. 54 КК України).

Наприклад, вироком Івано-Франківського міського суду від 22 березня 2018 року ОСОБА_3 засуджено за ч.2 ст.365 КК України до покарання, із застосуванням ч. 1 ст. 69 КК України, - 1500 НМДГ, з позбавленням права обіймати будь-які посади у правоохоронних органах, пов'язані з виконанням функцій представника влади, строком на 2 (два) роки та з позбавленням спеціального звання «лейтенант поліції», оскільки ОСОБА_3 обвинувачувався у вчиненні тяжкого злочину, що був пов'язаний із використанням прав та повноважень, якими володів ОСОБА_3 на підставі наявності відповідного спеціального звання⁸⁴.

Порядок виконання даного виду покарання визначається у Главі 6 КВК України та полягає у направленні вироку суду, який набрав законної сили, його копії та копії ухвали суду апеляційної чи касаційної інстанції органів чи посадовій особі, яка присвоїли це звання, чин або кваліфікаційний клас. Після чого орган чи посадова особа видають наказ, яким позбавляють засудженого відповідного звання, чину або кваліфікаційний класу.

Військові звання — ранги різних ступенів, що надаються у Національній гвардії МВС України, Державній прикордонній службі України, ЗСУ, Службі безпеки України тощо військовослужбовцям, відповідно до їхньої посади, кваліфікації фахової підготовки та терміну служби.

Спеціальні звання – звання, що присвоюються громадянам, які проходять службу в правоохоронних органах України (Державній кримінально-виконавчій службі, Державній службі спеціального зв'язку та

⁸⁴ Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 22 березня 2018 року. Справа № 344/1340/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.revestr.court.gov.ua/review/72893815>

захисту інформації, Національній поліції України, Державній фіскальній службі, податковій міліції і т.ін.).

Наприклад, у Національній поліції України спеціальні звання поділяються на групи: 1) спеціальні звання молодшого складу: рядовий поліції; капрал поліції; сержант поліції; старший сержант поліції; 2) спеціальні звання середнього складу: молодший лейтенант поліції; лейтенант поліції; старший лейтенант поліції; капітан поліції; майор поліції; підполковник поліції; полковник поліції; 3) спеціальні звання вищого складу поліції: генерал поліції третього рангу; генерал поліції другого рангу; генерал поліції першого рангу (ч. 1 ст.80 Закону України «Про Національну поліцію»).

Ранги – ступені, що присвоюються державним службовцям одночасно з призначенням на посаду державної служби, а у разі встановлення випробування - після закінчення його строку. Відповідно до Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 р. устанавлюється дев'ять рангів державних службовців (1-й ранг – найвищий, 9-й ранг – найнижчий).

У дипломатичній службі присвоюються спеціальні звання – дипломатичні ранги: Надзвичайний і Повноважний Посол; Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу; Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу; радник першого класу; радник другого класу; перший секретар; другий секретар; третій секретар; аташе (ст.24 Закону України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 р.).

Чини класні – ступені службового становища, встановлені в органах прокуратури України. Присвоєння класного чину провадиться в послідовному порядку з урахуванням ділових і особистих якостей працівника відповідно до посади, яку він займає, та стажу роботи. Встановлюється 10 класних чинів працівників органів прокуратури: державний радник юстиції України; державний радник юстиції 1 класу; державний радник юстиції 2 класу; державний радник юстиції 3 класу; старший радник юстиції; радник юстиції; молодший радник юстиції; юрист 1 класу; юрист 2 класу; юрист 3 класу (п.п.2-4 «Положення про класні чини працівників органів прокуратури України» від 6 листопада 1991 р.).

Кваліфікаційні класи – класи, що встановлюються судовим експертам залежно від спеціалізації з правом проведення певного виду експертизи. (ч.1 ст.16 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р.). Присвоюються працівникам установ залежно від посади, стажу, досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації судового експерта (вищий, перший, другий, третій, четвертий, п'ятий) («Порядок присвоєння кваліфікаційних класів

судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України» від 30 грудня 2011 р.).

Відповідно до ст.29 КВК України, суд, який постановив вирок про позбавлення засудженого військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, після набрання ним законної сили направляє копію вироку органів чи посадовій особі, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас.

Після одержання копії вироку, яким засудженого позбавлено військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, орган чи посадова особа, які присвоїли це звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, вносить до відповідних документів запис про позбавлення засудженого цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу і вживає заходів до позбавлення його всіх прав і пільг, пов'язаних з цим званням, рангом, чином або кваліфікаційним класом.

Стосовно військовослужбовця запасу копія вироку надсилається до військового комісаріату за місцем його проживання.

Орган або посадова особа протягом місяця з дня одержання копії вироку сповіщає суд, який постановив вирок, про його виконання⁸⁵.

3. Порядок виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – це основний або додатковий вид кримінального покарання, що має на меті недопущення вчинення засудженою особою у подальшому злочинів з використанням певної посади чи в результаті зайняття певною діяльністю.

При цьому виключається одночасне його застосування як основного і як додаткового покарання за один і той самий злочин. Як основний, даний вид покарання може бути призначений на строк від 2 до 5 років, а як додатковий – на строк від 1 до 3 років (ст.55 КК України).

Як додатковий вид покарання, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

⁸⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Наприклад, у 2018 р. розгляданий вид покарання у якості основного не призначався, а у якості додаткового виду застосовано щодо 1425 засуджених.

Порядок і умови виконання даного виду покарання визначаються у Главі 7 КВК України та Розділі VI Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі. Правообмеження засудженого при позбавленні права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає у позбавленні можливості засудженого його суб'єктивного права на ті посади, які він обіймав, або на ту діяльність, якою він займався на момент вчинення злочину, і тимчасового обмеження його правоздатності – можливості претендувати на обіймання певної посади або зайняття певною діяльністю на строк, встановлений у вирокі суду.

Наприклад, вироком Сумського районного суду Сумської області від 26 липня 2018 рок ОСОБА_2, заступника директора з навчально-виробничої роботи ДПТНЗ «Хотінський професійний аграрний ліцей» засуджено за ч.1 ст.366 КК України до покарання у виді штрафу у розмірі двохсот НМДГ з позбавленням права обіймати керівні посади у навчальних закладах Міністерства освіти та науки України строком 1 рік[х]⁸⁶.

Так, відповідно до ст.30 КВК України, виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, призначеного як основне покарання, а також як додаткове до основних покарань, покладається на уповноважені органи з питань пробації, а проведення індивідуально-профілактичної роботи за місцем проживання засудженого – на органи Національної поліції.

Виконання цього виду покарання, призначеного як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, під час відбування основного покарання покладається на адміністрацію арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальника гарнізону.

Адміністрація арештного дому, кримінально-виконавчої установи, командування дисциплінарного батальйону, військової частини чи начальник гарнізону, де відбуває покарання особа, засуджена до додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, не може використовувати засудженого на

⁸⁶ Вирок Сумського районного суду Сумської області від 26 липня 2018 року. Справа № 587/1662/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/review/75577134>

роботах, виконання яких йому заборонено згідно з вироком⁸⁷.

У ст.31 КВК України визначено наступні обов'язки уповноваженого органу з питань пробації щодо виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю:

- вести облік засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- роз'яснювати засудженим особам порядок та умови відбування покарання;
- здійснювати контроль за дотриманням порядку та умов відбування покарання засудженими особами;
- здійснювати контроль за дотриманням вимог судового рішення власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого, а також органом, що має право анулювати дозвіл на заняття відповідним видом діяльності, забороненим засудженому;
- вживати заходів з припинення порушень вимог судових рішень;
- вживати першочергових заходів з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме;
- звертатись до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме.

У разі невиконання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом судового рішення щодо особи, позбавленої права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, уповноважений орган з питань пробації повідомляє про можливі наслідки невиконання судового рішення, а у разі його подальшого невиконання надсилає матеріали до органу Національної поліції для відповідного реагування⁸⁸.

Власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи засудженого, відповідно до ст.32 КВК України, зобов'язаний:

- не пізніше трьох днів після одержання копії судового рішення звільнити засудженого з посади, яку він обіймає, або від того виду професійної діяльності, права на який його позбавлено, внести до трудової книжки засудженого запис про те, на якій підставі, на який строк і які посади він позбавлений права обіймати або яким видом професійної діяльності він позбавлений права займатися, та повідомити уповноважений орган з питань пробації про виконання судового рішення;
- за вимогою уповноваженого органу з питань пробації надавати

⁸⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

⁸⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

йому документи, пов'язані з виконанням покарання⁸⁹.

Органи, які мають право анулювати дозвіл на заняття певними видами діяльності, відповідно до ст.33 КВК України, зобов'язані не пізніше трьох днів після одержання копії судового рішення анулювати дозвіл на заняття тим видом діяльності, яка заборонена засудженому, вилучити відповідний документ, який надає даній особі право займатися певним видом діяльності, і повідомити про виконання судового рішення уповноважений орган з питань пробації⁹⁰.

Засуджений до покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, відповідно до ст.34 КВК України, зобов'язаний:

- виконувати судові рішення;
- надавати на вимогу уповноваженого органу з питань пробації документи, пов'язані з виконанням даного покарання;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про місце роботи і проживання чи їх зміну;
- з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації.

Поважними причинами неявки засудженого за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені.

Засудженому забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України⁹¹.

Невиконання засудженим обов'язків, передбачених ст. 34 КК України є ухиленням від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Стосовно особи, яка ухиляється від відбування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали до органів Національної поліції для відповідного реагування. Засуджений може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ч.1 ст.389 КК України.

4. Виконання покарання у виді громадських робіт

⁸⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

⁹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

⁹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Громадські роботи – це вид основного покарання, що полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно-корисних робіт, від яких визначають органи місцевого самоврядування (ст. 56 КК України). Ними можуть бути: прибирання вулиць, парків, скверів, інших територій, роботи з благоустрою населеного пункту, ремонт будівель, комунікацій, вантажно-розвантажувальні роботи, догляд за хворими, сільськогосподарські роботи, роботи по впорядкуванню лісів та інші роботи, що не потребують спеціальної підготовки чи певної кваліфікації. Вільним часом слід вважати вихідні та святкові дні, а у робочі дні – час до чи після роботи. Строк відбування покарання обчислюється у годинах і встановлюються у розмірі від шістдесяти до двохсот сорока годин. Громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військовослужбовцям строкової служби.

Так, у 2018 р. розглядалий вид покарання призначено понад 10% засуджених осіб, яким призначено покарання.

Необхідно зазначити, що звільнення осіб, засуджених до громадських робіт, від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), умовно-дострокове їх звільнення від покарання (ст. 81 КК України), а також заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням (ст. 82 КК України) неможливі.

Порядок і умови виконання цього виду покарання регламентовано у Главі 8 КВК України та Розділі VII Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Контроль за виконанням покарання у виді громадських робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації, який здійснює, зокрема, наступні повноваження щодо засуджених:

- веде облік засуджених осіб;
- здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов'язків, встановлених законом та покладених на неї судом;
- здійснює профілактичні та виховні бесіди із засудженою особою;
- відвідує засуджену особу за місцем проживання (у разі необхідності) з метою забезпечення контролю за поведінкою та способом життя;
- організовує першочергові заходи з виявлення засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме;

- звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених осіб, місцезнаходження яких невідоме;

- щокварталу надсилає до підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки територіальних органів Національної поліції України запити з метою з'ясування випадків учинення засудженими особами нових кримінальних правопорушень, а також з'ясування випадків учинення засудженими особами адміністративних правопорушень;

- у разі отримання інформації про вчинення засудженими особами нових кримінальних правопорушень надсилає запити до компетентних органів, які здійснюють досудове розслідування відповідно до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, з метою отримання інформації про внесення відповідних відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та копії ухвали слідчого судді про застосування запобіжного заходу стосовно засудженої особи або повідомлення слідчого, що такий захід не застосовувався;

- за зверненням слідчого, який здійснює досудове розслідування стосовно засудженої особи, що перебуває на обліку в уповноваженому органі з питань пробації, надає інформаційну довідку на таку особу, а також відомості щодо невідбутої частини як основного, так і додаткового покарання на час вчинення злочину;

- погоджує з органами місцевого самоврядування перелік об'єктів, на яких засуджені до ГР відбувають громадські роботи, та види робіт, що можуть ними виконуватись;

- веде сумарний облік відпрацьованого засудженими до громадських робіт часу;

- здійснює контроль за дотриманням умов відбування покарання власником підприємства за місцем відбування громадських робіт;

- взаємодіє з власником підприємства за місцем відбування громадських робіт з метою своєчасного отримання інформації про ухилення засуджених до громадських робіт від відбування покарання, переведення на інше місце роботи, появу на роботі в стані сп'яніння, порушення громадського порядку⁹².

Засуджені до покарання у виді громадських робіт, відповідно до ст.37 КВК України зобов'язані:

- дотримуватися встановлених відповідно до закону порядку і умов відбування покарання;

⁹² Порядок здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: затв. наказом Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №14. ст. 125.

- сумлінно ставитися до праці;
- працювати на визначених для них об'єктах і відпрацьовувати встановлений судом строк громадських робіт;
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання;
- з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації.

Поважними причинами неявки засудженого за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені.

Надання засудженому щорічної відпустки за основним місцем роботи не зупиняє виконання покарання у виді громадських робіт.

Стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення визнана інвалідом першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації направляє до суду подання про звільнення її від подальшого відбування покарання.

Засудженому забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України⁹³.

Строк покарання у виді громадських робіт обчислюється в годинах, протягом яких засуджений працював за визначеним місцем роботи.

Громадські роботи виконуються не більш як чотири години на день, а неповнолітніми - дві години на день, але не менше двадцяти п'яти годин на місяць⁹⁴.

На власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженим покарання у виді громадських робіт, відповідно до ст.39 КВК України, покладається:

- погодження з уповноваженим органом з питань пробації переліку об'єктів, на яких засуджені відбувають громадські роботи, та видів цих робіт;
- контроль за виконанням засудженими визначених для них робіт та дотриманням правил техніки безпеки;
- своєчасне повідомлення уповноваженого органу з питань пробації про ухилення засудженого від відбування покарання та переведення його на інше місце роботи, появу на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, порушення громадського по-

⁹³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

⁹⁴ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості верховної ради України*. 2001. №25. ст.31.

рядку;

- ведення обліку та щомісячне інформування уповноваженого органу з питань пробації про кількість відпрацьованих засудженим годин і його ставлення до праці.

У разі систематичного несвоєчасного подання інформації про виконання громадських робіт або нездійснення контролю відповідальною особою за роботою та поведінкою засудженого, а також невиконання інших вимог цієї статті уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали правоохоронним органам для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення винних осіб до відповідальності згідно із законом.

У разі ушкодження здоров'я під час виконання громадських робіт відшкодування шкоди засудженому здійснюється відповідно до законодавства про страхування від нещасного випадку⁹⁵.

Відповідальність засуджених до покарання у виді громадських робіт передбачено ст.40 КК України.

Так, за порушення порядку та умов відбування покарання у виді громадських робіт, а також порушення громадського порядку, за яке засудженого було притягнуто до адміністративної відповідальності, до нього уповноваженим органом з питань пробації може бути застосоване застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Стосовно особи, яка ухиляється від відбування покарання у виді громадських робіт, уповноважений орган з питань пробації надсилає матеріали правоохоронним органам для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КК України.

Ухиленням від відбування покарання у виді громадських робіт є:

- систематичне невиконання встановлених обов'язків, порушення порядку та умов відбування покарання, а також притягнення до адміністративної відповідальності за правопорушення, які були вчинені після письмового попередження;

- невихід більше двох разів протягом місяця на громадські роботи без поважних причин, а також допущення більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця, поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння⁹⁶.

⁹⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

⁹⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

5. Виконання покарання у виді виправних робіт

Виправні роботи – це один із видів основних покарань, що обмежує право засудженого на зміну місця роботи, просування по службі, позбавляє частини заробітної плати. Встановлюється на строк від 6 місяців до 2 років і відбувається за місцем роботи засудженого. Із суми заробітку засудженого провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 10 до 20 %.

Виправні роботи не застосовуються до вагітних жінок та жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною, до непрацездатних, до осіб, що не досягли шістнадцяти років, та тих, що досягли пенсійного віку, а також до військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, працівників правоохоронних органів, нотаріусів, приватних виконавців, суддів, прокурорів, адвокатів, державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування (ст.57 КК України)⁹⁷. Даний вид покарання також не може бути призначено особам, які не мають постійного місця роботи.

Якщо після постановлення вироку особа стала непрацездатною, то суд може замінити виправні роботи штрафом із розрахунку трьох НМДГ за один місяць виправних робіт⁹⁸.

На сьогодні судова практика досить нечасто призначає виправні роботи як вид покарання. Так, у 2018 р. до розгляданого виду покарання засуджено лише 88 осіб.

Наприклад, вироком Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 1 лютого 2018 р. ОСОБА_2, робітника ТЗОВ "Закарпат-Авто", засуджено за ч.1 ст.122 КК України до покарання у виді виправних робіт на строк 1 (один) рік по місцю роботи -ТЗОВ "Закарпат-Авто" (м. Мукачево, вул. Лавківська, 1/б), з відрахуванням 10 % заробітку щомісячно у дохід держави[х]⁹⁹.

Порядок і умови виконання цього виду покарання регламентовано у Главі 9 КВК України та Розділі VIII Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Так, відповідно до ст.41 КВК України, покарання у виді виправних робіт відбувається на підприємстві, в установі, організації незалежно від

⁹⁷ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної ради України*. 2001. №25. ст.31.

⁹⁸ Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. *Відомості Верховної ради України*. 2001. №25. ст.31.

⁹⁹ Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 1 лютого 2018 р. Справа № 303/21/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.revestr.court.gov.ua/review/71992984>

форми власності за місцем роботи засудженого.

Контроль за виконанням покарання у виді виправних робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації, який здійснює наступні повноваження щодо засуджених:

- веде облік засуджених до покарання у виді виправних робіт;
- роз'яснює засудженим порядок та умови відбування покарання;
- здійснює контроль за додержанням засудженими порядку та умов відбування покарання;
- здійснює контроль за додержанням порядку та умов відбування покарання власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого;
- вживає заходів з припинення порушень судових рішень;
- направляє засуджених до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю;
- погоджує зміну місця роботи засуджених протягом строку відбування ними покарання у виді виправних робіт;
- застосовує заходи заохочення;
- вживає першочергових заходів з виявлення засуджених, місцезнаходження яких невідоме;
- звертається до відповідних правоохоронних органів щодо розшуку засуджених, місцезнаходження яких невідоме¹⁰⁰.

Засуджені до покарання у виді виправних робіт зобов'язані:

- додержуватися встановлених відповідно до закону порядку та умов відбування покарання;
- сумлінно ставитися до праці;
- працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися для взяття на облік до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітних, якщо на час виконання вироку вони не працюють або звільнені з роботи відповідно до законодавства про працю та працевлаштуватися, якщо їм буде запропоновано відповідну посаду (роботу);
- повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання;
- погоджувати з уповноваженим органом з питань пробації зміну місця роботи;
- з'являтися за викликом до уповноваженого органу з питань пробації.

¹⁰⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Поважними причинами неявки засудженого за викликом уповноваженого органу з питань пробації у призначений строк є несвоєчасне одержання виклику, хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені¹⁰¹.

Умови відбування покарання у виді виправних робіт встановлені у ст.42 КВК України. Так, протягом строку відбування покарання засудженим забороняється звільнитися з роботи за власним бажанням без дозволу уповноваженого органу з питань пробації. Дозвіл на звільнення може бути наданий після перевірки обґрунтованості заяви засудженого та за наявності довідки з нового місця роботи про можливість його працевлаштування.

Особам, засудженим до покарання у виді виправних робіт, надається щорічна відпустка, час якої не зараховується до строку відбування покарання.

Час відбування засудженим покарання у виді виправних робіт зараховується в загальний стаж роботи.

Засудженим забороняється без погодження з уповноваженим органом з питань пробації виїжджати за межі України.

Стосовно особи, яка після ухвалення судового рішення стала непрацездатною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про заміну виправних робіт штрафом у порядку, визначеному кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством.

Стосовно жінки, яка стала вагітною, уповноважений орган з питань пробації вносить подання до суду про її дострокове звільнення від відбування покарання¹⁰².

Відповідно до ст.43 КВК України строк покарання у виді виправних робіт обчислюється роками, місяцями і днями, протягом яких засуджений працював і з його заробітку провадилося відрахування. Число днів, відпрацьованих засудженим, має бути не менше числа робочих днів, які припадають на кожний місяць встановленого судом строку покарання. Якщо засуджений не відпрацював зазначену кількість днів і відсутні підстави, встановлені цим Кодексом для заліку невідпрацьованих днів у строк покарання, відбування покарання триває до повного відпрацювання засудженим призначеної кількості робочих днів. Початком строку відбування покарання вважається день, з якого фактично розпочато відрахування із заробітку засудженого.

У строк відбування покарання зараховується час, протягом якого

¹⁰¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁰² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

засуджений не працював з поважних причин і за ним відповідно до закону зберігалася заробітна плата, а також час, коли засудженому не надавалася робота на підприємстві, в установі, організації, та час, протягом якого засуджений перебував на обліку в державній службі зайнятості і йому було надано статус безробітного.

У строк відбування покарання не зараховується час хвороби, викликаній алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням або діями, пов'язаними з ним, грубим порушенням правил техніки безпеки, умисним заподіянням собі тілесних ушкоджень; час відбування адміністративного стягнення у виді адміністративного арешту або виправних робіт, а також тримання під вартою як запобіжного заходу в іншому кримінальному провадженні у період відбування покарання у випадках, коли вина у вчиненні злочину доведена у встановленому законом порядку¹⁰³.

На власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем відбування засудженим покарання у виді виправних робіт, відповідно до ст.44 КВК України, покладаються такі обов'язки:

- щомісячне відрахувати визначену судовим рішенням частини заробітної плати і перерахувати утриману суму в доход держави;
- додержуватись порядку та умов відбування покарання, передбачених КВК України;
- своєчасне інформувати уповноважений орган з питань пробації про ухилення засудженого від відбування покарання, переведення засудженого на іншу роботу чи посаду, а також його звільнення;
- щомісячне інформувати уповноважений орган з питань пробації про кількість робочих днів за графіком на підприємстві, в установі, організації, кількість фактично відпрацьованих засудженим робочих днів, розмір заробітної плати і утримань з неї за вироком суду, кількість прогулів, кількість днів тимчасової непрацездатності за листком непрацездатності та з інших причин¹⁰⁴.

Уповноважений орган з питань пробації у порядку, передбаченому ст.45 КВК України, здійснює контроль за правильністю і своєчасністю відрахувань із заробітку засуджених до виправних робіт і перерахуванням відрахованих сум у доход держави.

Відрахування провадяться з усієї суми заробітку, без виключення з цієї суми податків та інших платежів і незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами, за кожний відпрацьо-

¹⁰³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁰⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

ваний місяць при виплаті заробітної плати. В осіб, які працюють за сумісництвом, відрахування провадяться із заробітку за кожним місцем роботи. Відрахування відповідно до судового рішення починаються з наступного дня після надходження судового рішення та повідомлення на підприємство, в установу чи організацію, але не раніше ніж судові рішення набрало чинності.

Відрахування не провадяться з грошових допомог, які одержуються в порядку загальнообов'язкового державного соціального страхування і соціального забезпечення, виплат одноразового характеру, не передбачених системою оплати праці, сум, які виплачуються як компенсація за витрати, пов'язані з відрядженням, та інших компенсаційних виплат¹⁰⁵.

Ст.45 КВК України уповноважує власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу щодо засуджених до покарання у виді виправних робіт застосовувати заходи заохочення і стягнення, передбачені законодавством про працю.

Уповноважений орган з питань пробації за зразкову поведінку і сумлінне ставлення до праці щодо засуджених може застосовувати такі заходи заохочення:

- подання до суду матеріалів про умовно-дострокове звільнення засудженого від покарання;
- зарахування часу щорічної відпустки у строк відбування покарання.

Подання про умовно-дострокове звільнення засудженого від покарання надсилає до суду уповноважений орган з питань пробації з урахуванням характеристики засудженого, підготовленої власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за місцем роботи засудженого.

За порушення порядку та умов відбування покарання у виді виправних робіт уповноваженим органом з питань пробації до засудженого може застосовуватися застереження у виді письмового попередження про притягнення до кримінальної відповідальності.

Стосовно особи, яка ухиляється від відбування покарання у виді виправних робіт, уповноважений орган з питань пробації звертається до правоохоронних органів для відповідного реагування для вирішення питання про притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 389 КВК України.

Ухиленням засудженого від відбування покарання у виді виправних робіт є:

¹⁰⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

- систематичне невиконання встановлених обов'язків;
- порушення порядку та умов відбування покарання;
- вчинення проступку, за який його було притягнуто до адміністративної відповідальності;
- допущення більше двох разів протягом місяця прогулів, а також більше двох порушень трудової дисципліни протягом місяця або поява на роботі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння¹⁰⁶.

6. Виконання покарання у виді конфіскації майна

Конфіскація майна – це додатковий вид покарання, який відповідно до ст. 59 КК України полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, що належить засудженому на праві власності. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, прямо передбачених в санкціях статей Особливої частині КК України.

Конфіскація майна не може бути застосована як додаткове покарання, якщо злочин вчинено не з корисливих мотивів, навіть в разі коли у санкції статті КК України таке покарання є обов'язковим (постанова Верховного Суду України від 4 квітня 2011 р., справа №1к-11; постанова Верховного Суду України від 12 вересня 2011 р., справа №5-15кс11). Це правило не застосовується якщо злочин посягає на національну та/або громадську безпеку.

Так, у 2018 р. до розгляданого виду покарання засуджено 934 особи.

Наприклад, вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 29 жовтня 2018 р. ОСОБА_2 за вчинення злочинів, передбачених ч. 2 ст. 258-5 та ч. 3 ст. 110-2 КК України шляхом часткового складання призначених покарань остаточно засуджено до відбування покарання у виді десяти років позбавлення волі з конфіскацією усього належного їй майна без позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю[х]¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁰⁷ Вирок Жовтневого районного суду м. Маріуполя Донецької області від 29 жовтня 2018 р. Справа № 263/13077/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/review/77435733>.

Виконання цього покарання здійснюється державною виконавчою службою районних (міських) управлінь юстиції за місцем перебування майна на підставі Глави 11 КВК України та Законів України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. і «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» від 02 червня 2016 р., Порядком реалізації арештованого майна шляхом проведення електронних торгів, затвердженому наказом Міністерства юстиції України від 22 грудня 2015 р. № 2710/5, а також переліком майна на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами, який є додатком до Закону України «Про виконавче провадження».

Відповідно до ст.48 КВК України, суд, який постановив вирок, що передбачає як додаткове покарання конфіскацію майна, після набрання ним законної сили надсилає виконавчий лист, копію опису майна і копію вироку для виконання органу державної виконавчої служби, про що сповіщає відповідну фінансову установу. У разі відсутності у справі опису майна засудженого надсилається довідка про те, що опису майна не проводилося¹⁰⁸.

Конфіскації підлягає майно, що є власністю засудженого, в тому числі його частка у спільній власності, статутному фонді суб'єктів господарської діяльності, гроші, цінні папери та інші цінності, включаючи ті, що знаходяться на рахунках і на вкладах чи на зберіганні у фінансових установах, а також майно, передане засудженим у довірче управління.

Не підлягає конфіскації майно, що належить засудженому на правах приватної власності чи є його часткою у спільній власності, необхідне для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Перелік такого майна визначається у додатку до закону України «Про виконавче провадження».

Так, відповідно до останнього, стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на таке майно, що належить боржникові - фізичній особі на праві власності або є його часткою у спільній власності, необхідне для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні (крім майна та речей, що належать до предметів мистецтва, колекціонування та антикваріату, дорогоцінних металів та дорогоцінного, напівдорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах):

1. Предмети щоденного побутового особистого вжитку для задо-

¹⁰⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

волення щоденних фізіологічних та гігієнічних потреб (посуд, постільна білизна, засоби гігієни), речі індивідуального користування (одяг, взуття, всі дитячі речі).

2. Лікарські засоби, окуляри та інші вироби медичного призначення, необхідні боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, за медичними показаннями.

3. Меблі - по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю.

4. Один холодильник на сім'ю.

5. Один телевізор, персональний комп'ютер на сім'ю, один мобільний телефон - на кожну особу.

6. Запас питної води, продукти харчування, необхідні для особистого споживання боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, - з розрахунку на три місяці або гроші, необхідні для придбання запасів питної води та продуктів харчування для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, - з розрахунку трикратного розміру мінімальної заробітної плати, що діє на день звернення стягнення, на кожну особу.

7. Майно, необхідне для відправлення релігійних культів та ритуальних обрядів боржником, членами його сім'ї та особами, які перебувають на його утриманні, професійних занять боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні, якщо воно є єдиним джерелом доходу таких осіб, зняття особистої кустарної і ремісничої праці, книги.

8. Паливо, необхідне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для приготування щоденної їжі та опалення (протягом опалювального сезону) житлового приміщення.

9. Використовувані для цілей, не пов'язаних із провадженням підприємницької діяльності, племінна, молочна і робоча худоба (по одній одиниці), кролики (дві пари), птиця (п'ять штук), корми, необхідні для їхнього утримання до вигону на пасовища.

10. Насіння, необхідне для чергового посіву, та незібраний урожай - в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством (крім земельних ділянок, на які накладено стягнення).

11. Сільськогосподарський інвентар - в осіб, які займаються індивідуальним сільським господарством.

12. Технічні та інші засоби реабілітації, що забезпечують компенсацію або усунення стійких обмежень життєдіяльності людей з інвалідністю та інших категорій осіб, автомобіль, яким відповідно до закону за медичними показаннями забезпечена людина з інвалідністю безоплатно

або на пільгових умовах.

13. Призи, державні нагороди, почесні та пам'ятні знаки, якими нагороджений боржник¹⁰⁹.

7. Виконання покарання у виді обмеження волі

Обмеження волі – це вид основного покарання, що чинить подвійний вплив на засудженого, який водночас обмежується в свободі пересування і виборі місця проживання та обов'язково залучається до праці. Відповідно до ст.61 КК України обмеження волі є строковим покаранням – воно може призначатися судом на строк від 1 до 5 років. Засуджені відбувають це покарання у кримінально-виконавчих установах відкритого типу – виправних центрах без ізоляції від суспільства.

За даними Державної кримінально-виконавчої служби, станом на **1 липня 2019 р.** у **22** виправних центрах відбувало покарання **1530** осіб, засуджених до цього виду покарання. У 2018 р. розгляданий вид покарання призначено 909 засудженим особам.

Порядок і умови виконання цього виду покарання регламентовано у Главі 13 КВК України та Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань від 28 серпня 2018 р.

Відповідно до ст.57 КВК України, особи, засуджені до обмеження волі, прямують за рахунок держави до місця відбування покарання самотійно. Уповноважений орган з питань пробації згідно з вироком суду вручає засудженому припис про виїзд до місця відбування покарання. Не пізніше трьох діб з дня одержання припису засуджений зобов'язаний виїхати до місця відбування покарання і прибути туди відповідно до вказаного в приписі строку.

Уповноважений орган з питань пробації надсилає засудженому виклик, за яким він зобов'язаний з'явитися для вручення припису та ознайомлення з порядком і умовами відбування покарання.

З урахуванням особи та інших обставин кримінального провадження суд може направити засудженого до обмеження волі до місця відбування покарання у порядку, встановленому для осіб, засуджених до позбавлення волі. У цьому випадку засуджений звільняється з-під варти при прибутті до місця відбування покарання.

У разі невиїзду засудженого до місця відбування покарання без поважних причин або ухилення засудженого від отримання припису суд

¹⁰⁹ Закон України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>

за поданням уповноваженого органу з питань пробації направляє засудженого до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі.

Поважними причинами невізду засудженого після отримання припису до місця відбування покарання в призначений строк є хвороба та інші обставини, що фактично позбавляють його можливості своєчасно прибути за викликом і документально підтверджені.

Належним підтвердженням отримання засудженим припису є його підпис про отримання припису. Ухиленням засудженого від отримання припису є його умисні дії, що унеможливають вручення припису персоналом уповноваженого органу з питань пробації та підтверджуються документально.

У разі неприбуття засудженого до обмеження волі до місця відбування покарання та в разі, якщо його місцезнаходження невідоме, уповноважений орган з питань пробації надсилає органам Національної поліції подання про оголошення його в розшук та подання до суду для вирішення питання направлення засудженого до місця відбування покарання в порядку, установленому для засуджених до позбавлення волі. Після затримання засуджений направляється до місця відбування покарання в порядку, встановленому для засуджених до позбавлення волі¹¹⁰.

Так, станом на 1 серпня 2016 р., за даними Державної кримінально-виконавчої служби, у розшук було оголошено 23 засуджених.

Строк покарання обчислюється з дня прибуття і постановки засудженого на облік у виправному центрі. У строк покарання за правилами, передбаченими у ст. 72 КК України, зараховується час попереднього ув'язнення під вартою, а також час слідування під вартою до виправного центру¹¹¹.

Порядок і умови відбування покарання у виді обмеження волі передбачені, зокрема, у ст.59 КВК України. Так, усі новоприбулі до виправного центру засуджені тримаються в окремих приміщеннях, де протягом чотирнадцяти діб проходять медичне обстеження для виявлення інфекційних та інших захворювань, а також первинне психолого-педагогічне та інше вивчення.

Засуджені до обмеження волі мають право:

- носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, мобільні телефони та аксесуари до них, цінні речі, користуватися грошми без обмежень;
- відправляти листи, отримувати посилки (передачі) і бандеролі,

¹¹⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹¹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

одержувати короткострокові побачення без обмежень, а тривалі побачення - до трьох діб один раз на місяць;

- користуватися засобами мобільного зв'язку;
- одержувати правову допомогу, передбачену цим Кодексом для осіб, засуджених до позбавлення волі.

Засудженим може бути дозволено короткочасні виїзди за межі виправного центру за обставин, передбачених законом для осіб, засуджених до позбавлення волі, а також з інших поважних причин у таких випадках:

- за необхідності звернутися в медичний заклад з приводу захворювання чи лікування за наявності відповідного медичного висновку;
- для складання іспитів у навчальному закладі;
- за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду - на період здійснення кримінального провадження;
- для попереднього вирішення питань трудового і побутового влаштування після звільнення - строком до семи діб, без урахування часу на дорогу;
- у разі необхідності оформлення документів для призначення та виплати пенсії;
- у разі виникнення інших життєво необхідних обставин, які потребують присутності засудженого.

Особи, засуджені до обмеження волі, зобов'язані:

- виконувати законні вимоги адміністрації виправного центру, які стосуються порядку відбування призначеного покарання;
- сумлінно працювати у місці, визначеному адміністрацією виправного центру;
- постійно знаходитися в межах виправного центру під наглядом, залишати його межі лише за спеціальним дозволом адміністрації цього центру, проживати за особистим посвідченням, яке видається взамін паспорта;
- проживати, як правило, у спеціально призначених гуртожитках;
- з'являтися за викликом адміністрації виправного центру;
- виконувати в разі залучення роботу із самообслуговування та благоустрою виправного центру.

Засудженим до обмеження волі забороняється:

- придбавати, використовувати, зберігати при собі та на території, де вони проживають, а також доставляти на цю територію предмети, вироби і речовини, перелік яких визначений Міністерством юстиції України. У разі виявлення таких предметів, виробів і речовин у засудженого вони підлягають вилученню і зберіганню до його звільнення, а

вилучені з обігу - знищуються. Якщо в засудженого виявлені предмети, вироби і речовини, придбання і використання яких здійснюються за особливими дозволами і вичерпний перелік яких визначений законодавством, а також предмети, вироби і речовини, виготовлення, придбання, зберігання, збут і розповсюдження яких забороняються законодавством, вони передаються адміністрацією виправного центру до органів Національної поліції для прийняття рішення відповідно до законодавства. Про вилучення предметів, виробів і речовин посадовою особою виправного центру складається протокол;

- вживати спиртні напої і пиво, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби.

Засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, можуть піддаватися обшуку, а їхні речі, посилки, передачі і бандеролі, що надійшли, - огляду. Огляди і обшуки приміщень, де проживають засуджені з сім'ями, проводяться за наявності встановлених законом підстав, за вмотивованим рішенням суду.

Жиле приміщення, де проживає засуджений із сім'єю, може відвідуватися, як правило, в денний час уповноваженими працівниками виправного центру.

Засуджені, які не допускають порушень встановленого порядку виконання покарання у виді обмеження волі і мають сім'ї, після відбуття шести місяців строку покарання можуть за постановою начальника виправного центру проживати за межами гуртожитку із своїми сім'ями.

Ці особи зобов'язані від одного до чотирьох разів на тиждень з'являтися у виправний центр для реєстрації. Вони можуть проживати із своїми сім'ями в орендованих квартирах або придбавати житло в межах виправного центру¹¹².

Відповідно до абз. 4 п.1 Розділу XXIX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань межа виправного центру встановлюється наказом начальника міжрегіонального управління за погодженням з органами місцевого самоврядування з урахуванням особливостей установи виконання покарань та проходить по межі населеного пункту, але в радіусі не більше 5 кілометрів від території виправного центру¹¹³.

Відповідно до ст.60 КВК України, засуджені до обмеження волі залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, як правило, на виробництві виправних центрів, а та-

¹¹² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹¹³ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. ст. 285.

кож на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою.

Праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу.

Переведення засуджених на іншу роботу, в тому числі в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за погодженням з адміністрацією виправного центру.

Засудженим незалежно від усіх відрахувань належить виплачувати не менш як сімдесят п'ять відсотків загальної суми заробітку¹¹⁴.

Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою виправних центрів і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення виправних центрів продовольством.

До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості в неробочий час і не більш як на дві години на день.

Засуджені мають право на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення. Пенсії засудженим за наявності відповідного права призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання¹¹⁵.

Адміністрація виправного центру веде облік засуджених, роз'яснює порядок і умови відбування покарання, організовує трудове і побутове влаштування засуджених; забезпечує додержання умов праці засуджених, порядку та умов відбування покарання; здійснює нагляд і заходи попередження порушень порядку відбування покарання; проводить із засудженими соціально-виховну роботу; застосовує встановлені законом заходи заохочення і стягнення; здійснює роботу щодо підготовки засуджених до звільнення.

Відповідно до ст.62 КВК України, власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган за місцем роботи засуджених до обмеження волі зобов'язаний забезпечити їх залучення до суспільно корисної праці з урахуванням стану здоров'я та, за можливістю, спеціальності, організовувати первинну професійну підготовку і створити необхідні побутові умови.

¹¹⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹¹⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Про запізнення засудженого на роботу та його відсутність на роботі з невідомих причин власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган зобов'язаний негайно повідомити адміністрацію виправного центру.

Власнику підприємства, установи, організації або уповноваженому ним органу, де працюють засуджені, забороняється звільняти їх з роботи, крім таких випадків:

- звільнення від відбування покарання на підставах, передбачених КК України;

- переведення засудженого на роботу на інше підприємство, в установу чи організацію або для дальшого відбування покарання до іншого виправного центру;

- набрання законної сили вироком суду, за яким особа, що відбуває покарання у виді обмеження волі, засуджена до позбавлення волі;

- неможливість виконання даної роботи за станом здоров'я¹¹⁶.

Лікувально-профілактична і протиепідемічна робота у виправних центрах організовується і проводиться на загальних підставах відповідно до ст.63 КВК України, законодавства про охорону здоров'я закладами охорони здоров'я¹¹⁷.

Засуджені, які тримаються у виправних центрах, забезпечуються індивідуальним спальним місцем, інвентарем і постільними речами, а продукти харчування, одяг, взуття, білизну і предмети першої потреби придбавають за власні кошти. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути меншою чотирьох квадратних метрів. Комунально-побутові та інші послуги оплачуються засудженими на загальних підставах.

Засудженим, які не працюють у зв'язку із захворюванням, а також з причин, від них не залежних, і не одержують за цей час заробітної плати або інших доходів, харчування та комунально-побутові послуги надаються за встановленими нормами за рахунок виправного центру.

Засуджені, які направлені на лікування до лікувальних закладів охорони здоров'я, забезпечуються цими лікувальними закладами всіма видами догляду на загальних підставах.

У необхідних випадках адміністрація виправного центру або підприємства, установи чи організації, де працює засуджений, може видавати йому аванс із наступним відшкодуванням.

Із засуджених, які тримаються в дисциплінарних ізоляторах, стягується повна вартість харчування, наданого їм за встановленими нор-

¹¹⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹¹⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

мами¹¹⁸.

З особами, які відбувають покарання у виді обмеження волі, адміністрацією виправного центру, а також власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом, де працюють засуджені, і громадськими організаціями проводиться соціально-виховна робота, відповідно до ст.65 КВК України.

Активна участь засуджених у виховних заходах заохочується і враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення¹¹⁹.

У ст.66 КВК України передбачено, що засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, можуть створювати самодіяльні організації засуджених і брати участь в їх роботі. Проте у виправних центрах забороняється діяльність політичних партій та профспілок¹²⁰.

За сумлінну поведінку і ставлення до праці до засуджених можуть застосовуватися такі заходи заохочення, передбачені ст.67 КВК України: подяка; нагородження похвальною грамотою; грошова премія; нагородження подарунком; дострокове зняття раніше накладеного стягнення; дозвіл на виїзд до близьких родичів за межі виправного центру на святкові, неробочі та вихідні дні.

Засуджені, які стали на шлях виправлення або сумлінною поведінкою і ставленням до праці довели своє виправлення, можуть бути у встановленому законом порядку представлені до заміни невідбутої частини покарання більш м'яким або до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання¹²¹.

До засуджених, які порушують трудову дисципліну і встановлений порядок відбування покарання, адміністрація виправного центру може застосовувати такі заходи стягнення: попередження; догана; сувора догана; заборона проживати поза гуртожитком строком до трьох місяців; заборона виходу за межі виправного центру у вільний від роботи час на строк до трьох місяців; поміщення в дисциплінарний ізолятор строком до десяти діб.

Стосовно особи, яка самовільно залишила місце обмеження волі або злісно ухиляється від робіт, або систематично порушує громадський порядок чи встановлені правила проживання, адміністрація виправного центру надсилає прокуророві матеріали для вирішення питання про притягнення засудженого до кримінальної відповідальності відповідно до ст. 390 КК України¹²².

¹¹⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹¹⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹²⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹²¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹²² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Порядок застосування заходів заохочення і стягнення до осіб, засуджених до обмеження волі регламентовано у ст.69 КВК України. Так, заходи заохочення і стягнення накладаються письмово і усно та відображаються в особовій справі засудженого. При заохоченні до засудженого застосовується один захід заохочення.

Дозвіл на виїзд до близьких родичів на святкові, неробочі та вихідні дні може бути наданий засудженому не більше одного разу на місяць.

При призначенні заходів стягнення враховуються мотиви і обставини вчинення порушення, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого по суті проступку. Накладені стягнення мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого.

Стягнення може бути накладене тільки на особу, яка вчинила проступок, не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилася перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку. Накладене стягнення звертається до виконання, як правило, негайно, але не пізніше одного місяця з дня його накладення.

Якщо протягом шести місяців з дня відбуття стягнення засуджений не буде підданий новому стягненню, він визнається таким, що не має стягнення. Накладене в цей період нове стягнення на засудженого перериває перебіг зазначеного строку і його обчислення продовжується знову з дня відбуття останнього стягнення.

Засудженим, яким заборонений вихід за межі гуртожитку у вільний від роботи час, протягом строку дії заборони вихід із гуртожитку може бути дозволений у виняткових випадках і на встановлений час для:

- одержання медичної допомоги;
- придбання продуктів харчування і предметів першої потреби;
- відвідання лазні, пральні або перукарні;
- одержання поштових відправлень;
- відвідання установ і організацій, навчальних закладів¹²³.

Стягнення у виді поміщення в дисциплінарний ізолятор застосовується в порядку, визначеному ст.ст. 134, 135 КВК України.

Контрольні питання:

1. Порядок і умови виконання покарання у виді штрафу.
2. Порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення військово-

¹²³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

вого, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

3. Порядок і умови виконання покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

4. Порядок і умови виконання покарання у виді громадських робіт.

5. Порядок і умови виконання покарання у виді виправних робіт.

6. Порядок і умови виконання покарання у виді конфіскації майна.

7. Порядок і умови виконання покарання у виді обмеження волі.

8. Виховно-профілактична діяльність кримінально-виконавчої інспекції.

9. Пробація: поняття, система та загальна характеристика.

10. Поняття та порядок здійснення наглядової пробації.

ТЕМА № 6

ПІДСТАВИ І ПОРЯДОК ЗАСТОСУВАННЯ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Правові основи, поняття, мета та підстави застосування тримання під вартою.
2. Правовий статус ув'язнених та режим їх тримання у слідчих ізоляторах.
3. Умови і порядок тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах.
4. Підстави і порядок звільнення з місць попереднього ув'язнення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91. З наступними змінами і доповненнями.
3. Закон України “Про попереднє ув'язнення” від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360. З наступними змінами і доповненнями.
4. Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.
5. Правила внутрішнього розпорядку в ІТТ ОВС України: затв. наказ. МВС України 2 грудня 2008 р. №638. *Офіційний вісник України*. 2009. №14. Ст. 68. З наступними змінами і доповненнями.
6. Рішення Європейського суду з прав людини від 04.11.2018 року у справі «Дудка проти України». URL: https://www.nai.au.kiev.ua/files/rishen_court/2019/Dudka-vs-Ukraine.pdf
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 11.04.2019 року «Малий проти України». URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO01153.html
8. Рішення Європейського суду з прав людини від 16.04.2019 року «Алахвердян проти України». URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SOO01152.html

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.2019 року «Скляр та Єкушенко проти України». URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/rishen_court/2019/Sklar-vs-Ukraine.pdf

10. Рішення Європейського суду з прав людини від 17.01.2019 року «Маріянчук та інші проти України». URL: https://protocol.ua/ua/mariyanchuk_ta_inshi_proti_ukraini/

11. Рішення Європейського суду з прав людини від 06.12.2018 року у справі «Карельський та інший проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d43

12. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

ВСТУП

Попереднє ув'язнення під варту здійснює особливий правовий інститут, близький до покарання у виді позбавлення волі, який запозичує деякої риси позбавлення волі, особливо при виконанні останнього. Проте інститут попереднього ув'язнення не став предметом докладного всебічного розгляду в літературі з кримінально-виконавчого права. Та й у дореволюційній пенітенціарній літературі цей інститут не одержав серйозного висвітлення. Так, в «Очерках тюрьмоведения» С.В. Познишева попередньому ув'язненню приділяється один параграф, який вмістився на одній сторінці.

У підручниках з виправно-трудового права, що побачили світ 1966–1983 рр., подібні розділи взагалі були відсутні. Більш докладніше в ті часи приділяв увагу виконанню попереднього ув'язнення під варту М.О. Стручков. Проте ця проблема важлива, оскільки і для закону, і для практики, і для науки не байдуже, які умови існують у місцях попереднього ув'язнення, де утримуються особи, ще не визнані винними у вчиненні злочину вироком, який вступив у законну силу¹²⁴.

1. Правові основи, поняття, мета та підстави застосування тримання під вартою

Тримання під вартою, відповідно до ч.1 ст.183 КПК України, є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі,

¹²⁴ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.176.

якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти спробам підозрюваного чи обвинуваченого:

- 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;
- 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;
- 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;
- 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується¹²⁵.

Розгляданий запобіжний захід є особливим правовим інститутом, що є близьким до покарання у виді позбавлення волі за тією обставиною, що передбачає ізоляцію особи від суспільства.

Правові підстави та порядок обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою регламентовано у кримінально-процесуальному законодавстві України. Це, зокрема, ст.ст. 176, 177, 183 та 197 КПК України.

У кримінально-виконавчому законодавстві підстави і порядок виконання запобіжного заходу у виді тримання під вартою визначаються, зокрема, у Законі України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. (далі – Закон), Правилах внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України 14 червня 2019 р. (далі – Правила), Правилах внутрішнього розпорядку в ізоляторах тимчасового тримання ОВС України від 2 грудня 2008 р.

Крім того, чинне законодавство з розгляданого питання ототожнює два поняття «тримання під вартою» та «попереднє ув'язнення», тому і ми будемо його вживати рівнозначно.

Відповідно до ч.1 ст.1 Закону *попереднє ув'язнення* є запобіжним заходом, який у випадках, передбачених КПК України, застосовується щодо підозрюваного, обвинуваченого (підсудного) та засудженого, вирок щодо якого не набрав законної сили.

А у ч.3 ст.1 Закону мова йде про принципи тримання осіб, взятих під варту:

- неухильне додержання Конституції України, вимог Загальної декларації прав людини, інших міжнародних правових норм і стандартів

¹²⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91.

поводження з ув'язненими;

- неможливість поєднання попереднього ув'язнення з навмисними діями, що завдають фізичних чи моральних страждань або принижують людську гідність¹²⁶.

Метою попереднього ув'язнення, відповідно до ст.2 Закону, є запобігання можливому ухиленню особи, взятої під варту, від органів досудового розслідування та суду, перешкоджанню кримінальному провадженню або зайняттю злочинною діяльністю, а також забезпечення виконання вироку та видачі особи (екстрадиції) або її транзитного перевезення¹²⁷.

Закон у ст.3 підставою для попереднього ув'язнення визнає вмотивоване рішення суду про обрання як запобіжного заходу тримання під вартою або про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту, винесене відповідно до КК і КПК України та/або рішення компетентного органу іноземної держави у випадках, передбачених законом.

Установами для тримання осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, відповідно до ст.4 Закону, є:

- слідчі ізолятори Державної кримінально-виконавчої служби України;

- гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України;

- ізолятори тимчасового тримання, в окремих випадках, що визначаються потребою в проведенні слідчих дій;

- дисциплінарні ізолятори або карцери установи виконання покарань чи гауптвахти Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, якщо особи, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі чи дисциплінарних батальйонах, притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення іншого злочину¹²⁸.

Строк тримання під вартою, відповідно до ст.197 КПК України не може перевищувати шістьдесяти днів, якщо він не продовжений слідчим суддею в межах строку досудового розслідування, але в цілому не більше:

1) шести місяців - у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;

¹²⁶ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹²⁷ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹²⁸ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

2) дванадцяти місяців - у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів¹²⁹.

2. Правовий статус ув'язнених та режим їх тримання у слідчих ізоляторах

Правовий статус осіб, які перебувають під вартою у слідчих ізоляторах регламентовано у ст.ст.6, 9 та 10 Закону та п.п.3,4 Розділу I Правил.

Так, відповідно до ч.1 ст.6 Закону Особи, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, мають обов'язки і права, встановлені законодавством для громадян України, з обмеженнями, що передбачені Законом та іншими нормативно-правовими актами.

Стосовно іноземних громадян і осіб без громадянства, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, то їх правове становище, визначається законодавством України, що передбачає права і обов'язки цих осіб під час перебування їх на території України, з обмеженнями, які встановлені Законом та іншими нормативно-правовими актами.

При цьому, не допускається надання будь-яких пільг чи переваг особам, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення, залежно від їх расової, національної приналежності, ставлення до релігії, майнового стану, політичних поглядів та минулих заслуг¹³⁰.

Права осіб, які тримаються під вартою, передбачені у ст.9 Закону та деталізовані у п. 1 Глави 4 Розділу I Правил.

Особи, взяті під варту, мають право:

- на захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або тримання під вартою, а також на повідомлення під час взяття під варту підстав та мотивів тримання під вартою, оскарження їх до суду, отримання за особистою письмовою заявою в друкованому вигляді положень статей 28, 29, 55, 56, 59, 62, 63 Конституції України та інших встановлених законом прав затриманих або осіб, яких тримають під вартою, у тому числі право здійснювати захист своїх прав та інтересів особисто або за допомогою захисника з моменту затримання або арешту (тримання під вартою), право відмовитися від надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника;

¹²⁹ Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91.

¹³⁰ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

- бути ознайомленими з правилами внутрішнього розпорядку СІЗО персоналом СІЗО;

- на щоденну прогулянку тривалістю одна година. Вагітним жінкам і жінкам, які мають при собі дітей, неповнолітнім особам, а також хворим з дозволу лікаря та за їх згодою тривалість щоденної прогулянки встановлюється до двох годин;

- отримувати психолого-педагогічну допомогу;

- зустрічатися з родичами та іншими особами;

- одержувати посилки (передачі), бандеролі, грошові перекази;

- на охорону здоров'я в обсязі, встановленому Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», за винятком обмежень, передбачених законодавством;

- за висновком лікуючого лікаря отримувати від родичів або інших осіб (у фабричній закритій непошкодженій упаковці) лікарські засоби або їх аналоги, призначені для проходження курсу лікування, та медичні вироби, а також купувати їх за безготівковим розрахунком;

- купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої потреби, письмове приладдя, газети і книги через торговельну мережу на замовлення на суму та у кількості, що передбачені Законом України «Про попереднє ув'язнення», КВК та цими Правилами;

- користуватися власним одягом і взуттям у випадках, передбачених Законом України «Про попереднє ув'язнення», КВК та цими Правилами;

- мати при собі документи та записи, що стосуються кримінального провадження, захисту прав та інтересів, а також квитанції про здані на зберігання гроші, цінності та речі, публікації, записи та фотографії (крім тих, що містять інформацію про територію, об'єкти та споруди СІЗО, виготовлення зброї, а також інформацію порнографічного змісту, яка визнається такою відповідно до Закону України «Про захист суспільної моралі»);

- користуватися телевізорами (не більше одного в камері), настільними іграми, газетами, книгами з бібліотеки СІЗО, одержаними від родичів або інших осіб, придбаними через торговельну мережу;

- на душпастирську опіку, що здійснюється священнослужителями (капеланами);

- відправляти в індивідуальному порядку релігійні обряди і користуватися релігійною літературою та властивими їм віруванню предметами релігійного культу, виготовленими промисловим способом з не-

коштовних матеріалів, за умови, що не порушується встановлений у СІЗО порядок, а також не обмежуються права інших осіб;

- на восьмигодинний сон у нічний час, під час якого не допускається залучення до участі у кримінальному провадженні та інших діях, за винятком невідкладних випадків;

- звертатися зі скаргами, заявами та листами до Європейського суду з прав людини, а також інших відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, до уповноважених осіб таких міжнародних організацій, державних органів і посадових осіб у порядку, встановленому ст. 13 Закону України «Про попереднє ув'язнення» та ст.ст. 8, 113 КВК;

- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи правил поведінки.

Ув'язнені жінки мають право мати при собі своїх дітей віком до трьох років.

Ув'язнені молоді громадяни (віком від 14 до 35 років) мають право на отримання психолого-педагогічної допомоги від спеціалістів центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді¹³¹.

Осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, в разі обрання щодо них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку з іншим кримінальним провадженням або в разі прийняття рішення про тимчасову видачу іншій державі, тримають відповідно до правил, установлених Законом. Одержання цими особами посилок і передач, а так само купівля ними продуктів харчування і предметів першої необхідності здійснюються в порядку, встановленому КВК України для рівня безпеки виправної колонії, призначеного їм у встановленому законом порядку¹³².

Перелік продуктів харчування і предметів першої необхідності, які забороняється передавати особам, взятим під варту, встановлюється п.5 Глави 4 Розділу I Правил.

Обов'язки осіб, які тримаються під вартою, передбачені у ст.10 Закону, відповідно до якої особи, взяті під варту, зобов'язані:

- додержувати порядку, встановленого в місцях попереднього ув'язнення, і виконувати законні вимоги адміністрації;

- дотримувати санітарно-гігієнічних правил, мати охайний зовнішній вигляд, постійно підтримувати чистоту в камері;

- бути ввічливими до працівників місця попереднього ув'язнення, а

¹³¹ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹³² Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

також поміж собою;

- не вступати в суперечки з представниками адміністрації, не принижувати їх гідність, не протидіяти виконанню ними своїх обов'язків;
- бережливо ставитися до інвентаря, обладнання та іншого майна місця попереднього ув'язнення¹³³.

Детальніше обов'язки ув'язнених регламентовані у п.2 Глави 2 Розділу I Правил.

Перелік заборон, що стосуються осіб, які тримаються під вартою передбачено у п. 3 Глави 4 Розділу I Правил. Так, їм забороняється:

- порушувати правила поведінки та правила тримання під вартою;
- без дозволу персоналу СІЗО виходити з камер та інших приміщень режимних корпусів;
- порушувати лінію охорони та встановлені межі СІЗО;
- чинити опір законним діям персоналу СІЗО, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших ув'язнених і засуджених;
- продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб, які тримаються в СІЗО, предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні;
- відбирати речі та предмети в інших осіб;
- перегукуватися і перестукуватися, а також встановлювати в будь-який інший спосіб зв'язок з особами, які перебувають в інших камерах, а під час прогулянки - з особами, які перебувають у сусідніх двориках;
- викидати будь-які предмети з вікон, перебувати на підвіконні, закривати наглядові вічка у дверях і стінах камер;
- порушувати цілісність підлоги, стелі, стін, дверей, решіток, робити на них будь-які написи і помітки, псувати книги та інші предмети і речі, що видаються для користування у СІЗО, а також наклеювати, вивішувати будь-що на стіни, вікна, інвентар, що належить СІЗО;
- завішувати спальні місця та мінятися ними без дозволу персоналу СІЗО;
- тримати та розводити тварин (засуджені, залишені у СІЗО для роботи з господарського обслуговування, можуть тримати тварин з дозволу адміністрації СІЗО);
- користуватися будь-якими саморобними електроприладами, без дозволу персоналу СІЗО самостійно проводити будь-які ремонтні роботи в камері;

¹³³ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

- виготовляти, зберігати і користуватися предметами, речами, напоями та речовинами, забороненими для передавання ув'язненим і засудженим, а також для користування та зберігання при собі;
- грати в карти, а також інші азартні ігри з метою одержання матеріальної вигоди, а також організувати їх;
- заподіювати собі або іншим особам тілесні ушкодження, у тому числі за допомогою іншої особи, а також завдавати умисної шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від виконання встановлених обов'язків;
- порушувати встановлений порядок проведення побачень, надсилення листів, скарг і заяв;
- курити у не відведених для цього адміністрацією СІЗО місцях;
- вживати у присутності адміністрації СІЗО, персоналу СІЗО та інших осіб, які відвідують СІЗО, нецензурні та жаргонні слова;
- наносити собі або іншим ув'язненим чи засудженим, які перебувають у СІЗО, татування.

Неповнолітнім особам забороняється курити й отримувати в посылках (передачах) та бандеролях, купувати в крамницях СІЗО та зберігати при собі тютюнові вироби¹³⁴.

Режим у місцях попереднього ув'язнення, тобто порядок і умови тримання осіб, взятих під варту, та нагляду за ними з метою забезпечення попереднього ув'язнення, встановлюється Законом, Розділом IV Правил та іншими нормативними актами.

Основними вимогами режиму в місцях попереднього ув'язнення є:

- ізоляція осіб, взятих під варту;
- постійний нагляд за ними;
- роздільне тримання їх у порядку, передбаченому ст.8 Закону¹³⁵.

Особи, щодо яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою або до яких застосовано тимчасовий чи екстрадиційний арешт, підлягають обшуку, медичному огляду, дактилоскопіюванню і фотографуванню; їх ознайомлюють з правами, обов'язками та вимогами режиму. Речі, які є при них, а також передачі і посылки, що надходять на їх ім'я, підлягають огляду, а листування - перегляду. Їм забороняється мати при собі гроші та цінні речі, а також предмети, не дозволені для зберігання в місцях попереднього ув'язнення. Вилучені у них при доставленні в місце попереднього ув'язнення гроші зараховуються на їх особові рахунки, а цінні речі і предмети здаються на зберігання; гроші та цінні речі, одержані шляхом обману під час перебування в місцях попереднього ув'яз-

¹³⁴ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹³⁵ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

нення або джерело одержання яких не встановлено, передаються в дохід держави за мотивованою постановою начальника установи для попереднього ув'язнення, санкціонованою прокурором, копія якої приєднується до особової справи особи, яка тримається під вартою. Обшук співробітника кадрового складу розвідувального органу України, взятого під варту, та огляд його речей здійснюються тільки в присутності офіційних представників цього органу¹³⁶.

Правила роздільного тримання у місцях попереднього ув'язнення регламентовано у ст. 8 Закону, відповідно до якої взятих під варту осіб тримають у маломісних (від 2 до 6 осіб) або загальних (від 7 осіб і більше) камерах, неповнолітні розміщуються в окремих корпусах, секціях або поверхах, у маломісних камерах (по 4-6 осіб). У виняткових випадках, з метою збереження таємниці досудового розслідування, захисту ув'язнених від можливих посягань на їх життя чи запобігання вчиненню ними нового злочину, або за наявності на те медичних підстав за відповідним рішенням особи або органу, які здійснюють кримінальне провадження, чи начальника установи для попереднього ув'язнення, санкціонованою прокурором, їх можуть тримати в одиночних камерах. Застосування цього заходу до неповнолітніх не допускається, а в разі виникнення загрози їх життю вони переводяться до іншої маломісної або загальної камери¹³⁷.

Особливості обладнання камер та інших приміщень СІЗО регламентовано у Главі 2 Розділу III Правил. Так, камери, карцери та інші приміщення СІЗО забезпечуються меблями, інвентарем і предметами господарського призначення відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 27 липня 2012 року № 1118/5 «Про затвердження Порядку забезпечення, обліку та експлуатації меблів, інвентарю і предметів господарчого призначення та норм їх забезпечення і експлуатації в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 липня 2012 року за № 1274/21586 (із змінами). Усе обладнання камер і карцерів міцно монтується до стін та підлоги. Гострі кути і виступи обладнання слід закругляти.

Ліжка в камерах встановлюють так, щоб забезпечити право на приватність ув'язнених (засуджених), та у кількості, що відповідає встановленій нормі жилої площі на одну особу.

¹³⁶ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹³⁷ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

Кожна камера обладнується робочим (денним) та черговим (нічним) освітленням, а також електричними розетками для підключення електроприладів. Керування освітленням та розетками здійснюється з приміщення молодшого інспектора чергової зміни (старшого по корпусному відділенню) та вимикачами, що встановлюються в коридорах біля вхідних дверей до камер.

Денне освітлення персонал СІЗО вмикає та вимикає у час, визначений розпорядком дня. У нічний час доби (з 22:00 до 06:00) персонал чергової зміни під час огляду камер з метою запобігання вчиненню ув'язненим або засудженим суїциду, заподіяння членушкодження або підготовки до вчинення втечі з-під варти вмикає чергове (нічне) освітлення. Рівень освітлення не повинен заважати відпочинку та сну ув'язнених і засуджених.

Для проведення прогулянок ув'язнених та засуджених на території режимної зони або на даху будинку режимного корпусу розташовуються прогулянкові дворики.

У прогулянкових двориках встановлюється спортивний інвентар для занять фізичними вправами (перекладина, бруси). Для неповнолітніх осіб у прогулянкових двориках рекомендується обладнувати майданчики для гри у міні-футбол, баскетбол, волейбол, настільний теніс тощо.

У кожному прогулянковому дворику встановлюється лавка, яка надійно кріпиться до підлоги. Для дітей віком до трьох років влаштовуються пісочниці та гойдалки.

Прогулянкові дворики для хворих на інфекційні хвороби, у тому числі на туберкульоз, обладнуються окремо від інших двориків. На дверях цих двориків робиться напис «Для хворих на інфекційні хвороби». Забороняється одночасно проводити прогулянку в прогулянкових двориках ув'язнених і засуджених, які хворіють на різні інфекційні захворювання.

На дверях прогулянкових двориків обладнуються кватирки для зняття (надівання) наручників.

Прогулянкові дворики слід обладнувати так, щоб нічого не перешкоджало природному освітленню, а також козирком для захисту від атмосферних опадів.

Для забезпечення належного нагляду та контролю за поведінкою ув'язнених і засуджених, а також інших осіб застосовуються технічні засоби нагляду і контролю.

Адміністрація СІЗО зобов'язана письмово ознайомити ув'язнених і засуджених під їх особистий підпис про застосування технічних засобів нагляду і контролю.

Забороняється використання відеокамер та портативних відеореєстраторів у лазнях, роздягальнях, душових і туалетних кімнатах, приміщеннях (камерах), у яких проводяться медичні обстеження (огляди) ув'язнених та засуджених, особистий обшук з роздяганням, та у кімнатах проведення тривалих побачень.

Кут огляду відеокамер, які встановлені у жилих приміщеннях та камерах, не повинен охоплювати санітарні вузли та душові¹³⁸.

У ст.19 Закону регламентовано питання запровадження особливого режиму у місцях попереднього ув'язнення. Даний режим може бути запроваджено терміном до 30 днів у випадках стихійного лиха, епідемій, аварій важливих для життєзабезпечення систем, масових безпорядків, проявів групової непокори взятих під варту осіб або в разі виникнення реальної загрози збройного нападу на місце попереднього ув'язнення чи у зв'язку з оголошенням надзвичайного стану в районі розташування установи для попереднього ув'язнення.

У разі запровадження особливого режиму в місці попереднього ув'язнення посилюється охорона, нагляд за особами, взятими під варту, припиняються всі заходи, що проводяться з цими особами, а також надання побачень та прийняття посилок і передач, здійснюються інші режимні заходи.

Для припинення групових протиправних дій взятих під варту осіб та ліквідації їх наслідків використовуються сили і засоби місць попереднього ув'язнення, а у разі потреби з дозволу Міністра внутрішніх справ України, Міністра оборони України, начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Голови Національної поліції, начальника територіального органу Національної поліції - органів та підрозділів Національної поліції, Міністерства оборони України, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України¹³⁹.

Заходи безпеки і підстави для застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї стосовно осіб, які тримаються під вартою регламентовано у ст.18 Закону та Розділі V Правил.

3. Умови і порядок тримання ув'язнених у слідчих ізоляторах

¹³⁸ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹³⁹ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

Матеріально-побутове забезпечення осіб, взятих під варту регламентовано ст.11 Закону та Главі 4 Розділу IX Правил.

Особам, взятим під варту, забезпечуються побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни.

Норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не може бути менше 2,5 квадратного метра, а для вагітної жінки або жінки, яка має при собі дитину, - 4,5 квадратного метра.

Особам, взятим під варту, надаються безплатно за єдиними нормами, встановленими Кабінетом Міністрів України, харчування, індивідуальне спальне місце, постільні речі та інші види матеріально-побутового забезпечення. В необхідних випадках їм видається одяг і взуття встановленого зразка¹⁴⁰.

Так, норми харчування осіб, які тримаються під вартою, встановлені Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в УВП, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції».

За заявою ув'язненого чи засудженого та у разі відсутності коштів на його особовому рахунку персонал СІЗО видає індивідуальні засоби гігієни (мило, зубна щітка, зубна паста, одноразова бритва, засоби особистої гігієни (для жінок)).

Для загального користування до камер відповідно до встановлених норм та з урахуванням кількості осіб, яких у них тримають, видають:

- періодичні видання з бібліотеки СІЗО;
- настільні ігри (шашки, шахи, доміно, нарди, інші логічні ігри);
- інвентар для прибирання камери;
- швейні голки, манікюрні ножиці (можуть бути видані в короткочасне користування під контролем персоналу СІЗО та під особистий підпис у журналі довільної форми).

Приймання їжі ув'язненими і засудженими проводиться в камерах у години, установлені розпорядком дня. Для своєчасної доставки їжі з їдальні СІЗО до камер залучаються засуджені, залишені у СІЗО для роботи з господарського обслуговування¹⁴¹.

Відповідно до Розділу VI Правил, для придбання ув'язненими і засудженими продуктів харчування і предметів першої необхідності в СІ-

¹⁴⁰ Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹⁴¹ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

ЗО відкриваються та функціонують крамниці і столи замовлень, які провадять свою діяльність відповідно до законодавства.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про попереднє ув'язнення» ув'язнені мають право купувати протягом місяця за безготівковим розрахунком продукти харчування і предмети першої необхідності на суму до одного мінімального розміру заробітної плати та без обмежень письмове приладдя, газети, книги через торговельну мережу на замовлення.

Засудженим відповідно до ст. 108 КВК дозволяється придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування, одяг, взуття, білизну і предмети першої необхідності на гроші, зароблені в колоніях та СІЗО, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу без обмеження їх обсягу.

Виводити ув'язнених і засуджених із камер до крамниці та столу замовлень не дозволяється, товари для них купує персонал СІЗО. Графік роботи крамниці та столу замовлень СІЗО, асортимент і ціни на товари передають до кожної камери (жилого приміщення) для ознайомлення з ними ув'язнених і засуджених.

Адміністрація СІЗО створює умови, щоб кожний ув'язнений чи засуджений мав змогу придбавати продукти харчування та предмети першої необхідності в крамниці цієї установи не менше двох разів на тиждень¹⁴².

Статтею 9 Закону та Главою 2 Розділу VI Правил передбачено право ув'язнених на одержання передач або посилок та грошових переказів і передач. Передачі приймаються в порядку черговості відвідувачів. Для приймання передач у визначеному адміністрацією СІЗО місці обладнується окрема кімната, розташована суміжно з приміщенням для відвідувачів. Кімната для приймання передач обладнується спеціальним вікном для спілкування молодшого інспектора чергової зміни з відвідувачами¹⁴³. Обмежень у вазі до 50 кг на місяць, як це було раніше, передачі не мають.

У камерах (жилих приміщеннях) СІЗО встановлюються телевізори невеликих габаритів (діагональ до 80 см) та DVD-плеєри з розрахунку один на камеру (жиле приміщення), одержані від родичів ув'язнених чи засуджених або інших осіб.

Посилки та бандеролі, адресовані ув'язненим та засудженим, приймає від поштових відділень персонал СІЗО.

¹⁴² Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹⁴³ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

Розкриття та огляд вмісту посилки і бандеролі здійснює персонал СІЗО, призначений наказом начальника СІЗО, у присутності ув'язненого чи засудженого відповідно до порядку огляду посилок (передач) та бандеролей.

Зіпсовані продукти харчування, що надійшли в посилці, знищуються в присутності ув'язненого чи засудженого, про що персонал СІЗО, що проводив огляд вмісту посилки, складає акт, який підписують персонал СІЗО та ув'язнений або засуджений. Ув'язнений або засуджений може викласти в акті свої зауваження, після чого акт долучається до особової справи ув'язненого чи засудженого.

У разі виявлення в посилках і бандеролях продуктів харчування, речей і предметів, які заборонені для зберігання і використання ув'язненими та засудженими і за передавання яких передбачено адміністративну чи кримінальну відповідальність, проводиться перевірка та вживаються заходи відповідно до чинного законодавства.

Ув'язненим та засудженим дозволяється одержувати грошові перекази (у національній валюті) через поштові відділення, банки або касу СІЗО, які відповідно до чинного законодавства зараховуються на їх особові рахунки¹⁴⁴.

Медичне обслуговування, а також лікувально-профілактична і протиепідемічна робота в СІЗО організуються і проводяться відповідно до законодавства про охорону здоров'я, ст.11 Закону та Розділу X Правил. Для цього в СІЗО створюється медична частина, яка є його структурним підрозділом.

Медична частина забезпечує надання первинної лікувально-профілактичної допомоги ув'язненим і засудженим, яка включає консультацію медичного працівника, діагностику і лікування захворювань, травм та отруєнь, профілактичні заходи, направлення хворого ув'язненого чи засудженого для надання спеціалізованої та високоспеціалізованої допомоги.

Медична частина має у своєму складі амбулаторію, стаціонар, інфекційні ізолятори для хворих на туберкульоз та хворих з кишковими інфекціями, окрему палату-ізолятор для тримання осіб з психічними розладами, туберкульозний кабінет, приміщення для зберігання лікарських засобів. Усі приміщення медичної частини обладнуються технічними засобами нагляду і контролю.

У СІЗО здійснюються:

¹⁴⁴ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

- надання екстреної медичної допомоги, первинної медичної допомоги та організація надання вторинної медичної допомоги;
- організація і проведення медичних оглядів, обстежень, здійснення диспансерного нагляду;
- організація належного санітарно-гігієнічного та протиепідемічного нагляду;
- організація та проведення заходів із впровадження превентивної медицини;
- гігієнічне навчання і пропаганда здорового способу життя¹⁴⁵.

Умови та оплата праці осіб, взятих під варту регламентовано ст.16 Закону, Розділом IX Правил та Положенням про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 березня 2012 року № 442/5.

Ув'язнені за їх згодою та з дозволу слідчого або суду, що здійснюють кримінальне провадження, можуть залучатися до праці в межах території СІЗО, що охороняється, у майстернях та робочих камерах із забезпеченням вимог ізоляції та роздільного тримання ув'язнених, правил техніки безпеки під час виконання робіт, норм санітарії та гігієни. З цією метою у майстернях та робочих камерах вивішуються протипожежні правила, правила техніки безпеки та витяги із Закону України «Про охорону праці», а до робіт допускаються лише ув'язнені, які пройшли медичне обстеження.

Забороняється використовувати працю ув'язнених:

- у приміщеннях, де розміщено зброю, спеціальні засоби та службову документацію;
- у відділах (групах, секторах) контролю за виконанням судових рішень;
- на роботах, де використовується устаткування для множення документів, радіотелеграфна і телефонна техніка;
- на посадах продавців, завідувачів продовольчих та речових складів, комірників;
- на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею лікарських засобів та медичних виробів, а також вибухових та отруйних речовин;
- як фотографів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклів;
- на роботах, пов'язаних з обслуговуванням та ремонтом технічних засобів охорони і нагляду;

¹⁴⁵ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

- на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги та веденням медичної документації;

-для догляду за службовими собаками.

Праця таких осіб оплачується за тарифними ставками (окладами) відповідно до законодавства. Із заробітку ув'язнених за виконавчими документами проводяться відрахування в порядку, встановленому законодавством України. Нарахована заробітна плата ув'язненим після проведення утримань і відрахувань, передбачених законодавством, зараховується на їхні особові рахунки.

Ув'язнені можуть залучатися без оплати їх праці лише до робіт, пов'язаних зі створенням належних санітарно-побутових умов і впорядкування місць попереднього ув'язнення. До таких робіт ці особи залучаються по чергово у вільний від проведення слідчих дій чи участі в судових засіданнях час і не більш як на дві години протягом дня¹⁴⁶.

Порядок надання особам, які тримаються під вартою, побачень з родичами, іншими особами та захисником передбачено у ст.12 Закону та Розділі VII Правил.

Так, ув'язненим надаються короткострокові побачення з родичами або іншими особами адміністрацією СІЗО лише з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження, не менше трьох разів на місяць. Тривалість побачення встановлюється від однієї до чотирьох годин.

Іноземцям, які тримаються під вартою, побачення з представниками посольств і консульств відповідних держав надається за погодженням з Міністерством закордонних справ України і з письмового дозволу слідчого або суду, які здійснюють кримінальне провадження¹⁴⁷.

Побачення надаються в порядку загальної черги. Перед початком побачення особи, які прибули на побачення, попереджаються про те, що під час побачення забороняється:

- передавати ув'язненим та засудженим будь-які документи, голосно розмовляти та кричати;

- користуватися технічними засобами зв'язку, комп'ютерами і розмножувальною апаратурою. З дозволу адміністрації СІЗО особи, які прибули на побачення, можуть проносити до кімнат побачень фотоапарати і відеокамери та користуватися ними.

До кімнат тривалих побачень дозволяється проносити продукти харчування (за винятком напоїв із вмістом алкоголю та енергетичної дії,

¹⁴⁶ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹⁴⁷ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

пива) та цивільний одяг для використання під час побачень, а також предмети і вироби, зберігання яких засудженим не заборонено.

Якщо на побаченні допускаються зазначені порушення встановленого порядку їх проведення, а також зухвала поведінка та прояви хуліганства, молодший інспектор чергової зміни, який проводить побачення, попереджає про необхідність припинення зазначених дій, а у разі допущення нового порушення припиняє побачення та доповідає рапортом начальнику СІЗО із зазначенням причин припинення побачення¹⁴⁸.

Особа, взята під варту, має право на побачення з захисником наодинці, без обмеження кількості побачень та їх тривалості, у вільний від виконання слідчих дій час. Повноваження захисника щодо здійснення захисту особи, яка тримається під вартою, підтверджуються відповідно до ст. 50 КПК України. Адміністрація установи повинна забезпечити умови для проведення побачень, у тому числі які виключають при побаченні із захисником можливість третіх осіб мати доступ до інформації, що надається в процесі побачення¹⁴⁹. При цьому побачення проводяться в умовах, що дозволяють адміністрації СІЗО бачити ув'язненого або засудженого і захисника, але не чути.

Особи, взяті під варту, мають право на побачення із священнослужителями (капеланами), уповноваженими релігійними організаціями, статуту (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, для задоволення своїх релігійних потреб, без обмеження кількості побачень, у вільний від виконання слідчих дій час. Повноваження священнослужителів (капеланів) підтверджуються офіційним зверненням релігійної організації до адміністрації установи. Адміністрація установи сприяє забезпеченню конфіденційності побачень. Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом¹⁵⁰.

Відповідно до ст.13 Закону та Глави 3 Розділу VII Правил ув'язнені можуть листуватися з родичами та іншими громадянами, а також з підприємствами, установами, організаціями з письмового дозволу особи або органу, які здійснюють кримінальне провадження. Оплата витрат за пересилання кореспонденції (за винятком апеляційних та касаційних скарг) здійснюється за рахунок відправника. Якщо ув'язнений чи засуджений не має коштів на придбання марки, конверта або інших предметів для листування, вони видаються йому за рахунок СІЗО.

¹⁴⁸ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹⁴⁹ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹⁵⁰ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

Заяви ув'язнених з питань оскарження в судовому порядку рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, а також оскарження ухвал слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, або продовження строків тримання під вартою, або про застосування тимчасового чи екстрадиційного арешту адміністрація СІЗО надсилає до визначеного законом суду протягом доби з часу їх подання.

Скарги на дії чи рішення слідчого адміністрація СІЗО надсилає прокуророві, а скарги на дії та рішення прокурора - прокуророві вищого рівня не пізніше трьох діб з часу їх подання.

Інші скарги, заяви, клопотання і листи, пов'язані з кримінальним провадженням, не пізніше трьох діб із часу їх подання адміністрація СІЗО надсилає особі або органу, що здійснюють кримінальне провадження, які розглядають їх у встановленому законом порядку.

Кореспонденція, яку одержують і надсилають ув'язнені та засуджені, підлягає перегляду за винятком:

- кореспонденції, яку ув'язнені та засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, до суду та прокуророві;

- кореспонденції, яку ув'язнені чи засуджені адресують захиснику у кримінальному провадженні, що здійснює свої повноваження відповідно до положень КПК.

Кореспонденція, яку ув'язнені адресують захиснику у кримінальному провадженні або одержують від такого захисника також перегляду не підлягає¹⁵¹.

Ув'язненим, відповідно до Розділу VIII Правил, надається соціально-психологічна та педагогічна допомога. Ця допомога у СІЗО спрямована на надання їм послуг правового та культурно-освітнього рівня, дотримання ними законів, виконання вимог режиму тримання та правил поведінки, а також на психологічну підтримку. Надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги покладається на персонал соціально-психологічної служби СІЗО.

Соціально-психологічна та педагогічна допомога ув'язненим здійснюється у формі групових та індивідуальних бесід, просвітницької роботи на основі психолого-педагогічних принципів та методів.

Програми такої допомоги ув'язненим мають враховувати вимоги щодо режиму тримання у СІЗО, можливості навчання, психологічної

¹⁵¹ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст.360.

допомоги, застосування заходів заохочення і стягнення, а також в установленому законодавством порядку залучення громадських, благодійних, релігійних організацій та організації душпастирської опіки.

Ув'язненим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюється можливість для навчання та самоосвіти. Для цього у СІЗО обладнуються навчальні класи (кімнати для виховної роботи) та забезпечується робота загальноосвітніх навчальних закладів.

Крім основних виховних заходів, у СІЗО проводиться цілеспрямована індивідуально-профілактична робота з виявлення осіб, які належать до груп ризику (схильні до суїциду, втечі, створення конфліктних ситуацій, зі слабкими розумовими здібностями), з попередження конфліктних ситуацій тощо.

Психологічна допомога ув'язненим надається психологами СІЗО. З цією метою у СІЗО створюються та обладнуються відповідно до чинного законодавства робочі кабінети психологів та кімнати психоемоційного розвантаження¹⁵².

Для організації дозвілля ув'язненим видаються в камери настільні ігри (шахи, шашки, доміно, нарди та інші логічні ігри) з розрахунку один комплект на 4 особи.

Час, вільний від проведення слідчих дій, участі в судових засіданнях і виконання заходів, передбачених розпорядком дня СІЗО, є вільним часом, який триває не менш як дві години на добу¹⁵³.

Ув'язнені користуються художньою, науково-технічною і довідковою літературою, газетами та журналами, які є в бібліотеці СІЗО. Книжки з бібліотеки видає в камери і замінює відповідальна посадова особа СІЗО не менше одного разу на 10 днів, а газети і журнали - у міру їх надходження. Повернені книги, журнали і газети перевіряють працівники бібліотеки.

Для осіб, хворих на туберкульоз, при інфекційному ізоляторі створюється окрема бібліотека. Книжки з цієї бібліотеки у разі псування списуються і спалюються.

Ув'язнені можуть мати при собі не більше 10 примірників книжок, а ті, які навчаються, - відповідні підручники у необхідній кількості без урахування художніх книжок. Решту літератури ув'язнені здають для зберігання на склад, або за особистим бажанням передають до бібліоте-

¹⁵² Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹⁵³ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

ки СІЗО, або віддають з дозволу адміністрації родичам чи іншим особам.

Кількість газет і журналів, які ув'язнені можуть мати при собі, не обмежується.

Зберігання книжок, брошур, газет і журналів, що містять технології виготовлення зброї чи інших заборонених предметів, способи вчинення злочинів, пропагують насилля, міжрасову та релігійну нетерпимість, міжнаціональну ворожнечу або порнографічного змісту, заборонено¹⁵⁴.

Ув'язнені відправляють релігійні обряди індивідуально в камерах або в обладнаних для цих цілей приміщеннях СІЗО з дотриманням вимог роздільного тримання.

У разі відсутності окремих приміщень для віруючих декількох релігійних конфесій обряди проводяться в одному приміщенні за графіком. У такому приміщенні передбачається можливість тимчасового розміщення предметів культу на період обряду.

Адміністрація СІЗО сприяє запрошенню осіб, які мають право проводити богослужіння та відправляти релігійні обряди, визначає місце, час та умови їх проведення.

Ув'язнені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також порушувати режим.

Ув'язненим дозволяється мати при собі і користуватися релігійною літературою, предметами релігійного культу індивідуального користування для натільного або кишенькового носіння, що виготовлені з некоштовних металів та каміння, крім саморобних, колючо-ріжучих та пожежонебезпечних предметів¹⁵⁵.

Порядок застосування заходів заохочень і стягнень до ув'язнених, визначено ст.ст. 14 та 15 Закону та Главі 6 Розділу VIII Правил.

Так, відповідно до ст.14 Закону, до осіб, які перебувають під вартою, в разі їх зразкової поведінки адміністрація місця попереднього ув'язнення може застосовувати такі заходи заохочення:

- оголошення подяки;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення;
- збільшення тривалості прогулянки на одну годину;
- дозвіл на додаткове придбання продуктів харчування і предметів

першої необхідності в межах 25 відсотків від одного мінімального роз-

¹⁵⁴ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

¹⁵⁵ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

міру заробітної плати на місяць;

- дозвіл на одержання додатково однієї посылки або передачі;
- преміювання за кращі показники в роботі¹⁵⁶.

До осіб, взятих під варту, які порушують вимоги режиму, адміністрація місця попереднього ув'язнення, відповідно до ст.15 Закону, може застосовувати такі заходи стягнення:

- попередження або догану;
- позачергове залучення до прибирання приміщення.

Особи, взяті під варту, які злісно порушують вимоги режиму, за мотивованою постановою начальника місця попереднього ув'язнення можуть бути поміщені до карцеру на строк до десяти діб, а неповнолітні - на строк до п'яти діб. Поміщення до карцеру не повинно поєднуватися з погіршенням встановлених норм харчування.

Стягнення може бути накладено у строк, що не перевищує десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилась перевірка, то з дня її завершення, але не пізніше як через шість місяців з дня вчинення проступку. Накладене стягнення виконується негайно або не пізніше одного місяця з дня його винесення¹⁵⁷.

Участь ув'язнених у цивільно-правових та сімейно правових відносинах регламентовано, зокрема, у Розділі XI Правил.

Начальники СІЗО мають право посвідчувати заповіти та довіреності ув'язнених, які тримаються в цих установах. Зазначені акти прирівнюються до нотаріально посвідчених, державне мито при цьому не справляється.

Державну реєстрацію укладення шлюбу ув'язнених у СІЗО проводить відповідно до чинного законодавства орган реєстрації актів цивільного стану за місцем розташування СІЗО. На прохання осіб, які укладають шлюб, адміністрацією СІЗО надається можливість проведення обряду вінчання¹⁵⁸.

4. Підстави і порядок звільнення з місць попереднього ув'язнення

Підстави та порядок звільнення осіб, що тримаються під вартою передбачені у ст.20 Закону та Главі 3 Розділу II Правил.

Підставами для звільнення з-під варті є:

¹⁵⁶ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹⁵⁷ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

¹⁵⁸ Правила внутрішнього розпорядку СІЗО ДКВСУ: затв. наказ. Мін. юст. України 14 червня 2019 р. № 1769/5. *Офіційний вісник України*. 2019. №58. Ст. 153.

- скасування запобіжного заходу;
- зміна запобіжного заходу;
- внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою;
- закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення передбаченого законом строку тримання під вартою як запобіжного заходу, якщо цей строк не продовжено в установленому законом порядку;
- закінчення максимального строку тимчасового або екстрадиційного арешту, передбаченого КПК України;
- припинення (скасування) тимчасового або екстрадиційного арешту;
- звільнення особи з-під екстрадиційного арешту судом¹⁵⁹.

Документами – підставами для звільнення особи з-під варті в разі скасування або зміни цього запобіжного заходу є: ухвала слідчого судді, ухвала суду або вирок суду.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варті підозрюваного, обвинуваченого, стосовно якого на день закінчення строку дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або закінчення строку тримання під вартою, встановленого ст.197 КПК України, не надійшла ухвала слідчого судді, суду про продовження такого строку. При цьому начальник установи попереднього ув'язнення надсилає повідомлення особі чи органу, які здійснюють кримінальне провадження, та відповідному прокурору, який здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування.

Начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний звільнити з-під варті підозрюваного, обвинуваченого після внесення застави, визначеної слідчим суддею, судом в ухвалі про застосування до такої особи запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Після отримання документа, що підтверджує внесення застави, та його перевірки начальник установи попереднього ув'язнення зобов'язаний негайно звільнити з-під варті особу та повідомити про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження, - прокурора та суд. Перевірка документа, що підтверджує внесення застави, не може тривати більше одного робочого дня.

Вирок або ухвала про звільнення особи, взятої під варту, підлягає виконанню негайно після їх надходження до місця попереднього ув'яз-

¹⁵⁹ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

нення.

Особи, яких звільняють з-під варти, забезпечуються адміністрацією місця попереднього ув'язнення безоплатним проїздом до місця проживання. У необхідних випадках їм видаються грошова допомога і одяг¹⁶⁰.

Контрольні питання:

1. Правова природа, підстави і порядок застосування попереднього ув'язнення під варту.
2. Установи для попереднього ув'язнення.
3. Правове становище осіб, які перебувають у місцях попереднього ув'язнення.
4. Режим у місцях попереднього ув'язнення.
5. Підстави та порядок звільнення осіб, що тримаються під вартою.
6. Завдання слідчих ізоляторів.
7. Підстави і порядок звільнення осіб, взятих під варту із СІЗО.

¹⁶⁰ Закон України "Про попереднє ув'язнення" від 30 червня 1993 р. № 3352-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. Ст.360.

ТЕМА № 7

ПОРЯДОК І УМОВИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВИДІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК ТА АРЕШТУ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Класифікація засуджених до позбавлення волі. Направлення та прийом засуджених в установи виконання покарань.
2. Режим в установах виконання покарань.
3. Умови відбування покарання в колоніях.
4. Матеріально-побутове і медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі.
5. Праця засуджених до позбавлення волі.
6. Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі.
7. Порядок і умови виконання покарання у виді довічного позбавлення волі
8. Порядок і умови виконання покарання у виді арешту.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.
3. Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення: затв. наказ. Мін. юст. України від 27.02.2017 № 680/5. *Офіційний вісник України*. 2017. №20. Ст. 146.
4. Порядок організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет: затв. наказом Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2017 р. № 3233/5. *Офіційний вісник України*. 2017. №86. Ст. 2642.

5. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: Наказ Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р. № 2300/5. *Офіційний вісник України*. 2013. №89. Ст. 301.

6. Типове положення про батьківський комітет при виховній колонії: затв. наказ. Міністерства юстиції України від 9 січня 2013 р. №65/5. *Офіційний вісник України*. 2013. №5. Ст. 184.

7. Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу: затв. наказ. Мін. освіти і науки України, Мін. юстиції України від 19 грудня 2013 р. № 1794/2691/5. *Офіційний вісник України*. 2014. №5. Ст. 192.

8. Порядок організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: затв. наказ Міністерства освіти і науки України, Міністерства юстиції України від 10.06.2014 № 691/897/5. *Офіційний вісник України*. 2014. №52. Ст. 30.

9. Положення про педагогічну раду виховної колонії: затв. наказ. Мін. юст. України від 9 січня 2013 р. №65/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 5. Ст. 182.

10. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

11. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя: «Інтер-М», 2014. 293 с.

12. Богатирьов І.Г., Щербина О.В. Режим у виправних колоніях Державної пенітенціарної служби України (теорія і практика): монографія. К.: ВД «Дакор», 2015. 164 с.

13. Яковець І.С. Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія. Х.: Право, 2013. 392 с.

ВСТУП

У сучасний період наука і практика опинилися перед вибором: яким шляхом розвиватися системі виконання кримінальних покарань. Спроби введення окремих змін гуманістичного характеру, відміна деяких обмежень кардинально не можуть змінити її сутності. Прогресивні пенітенціарні ідеї сьогодні не завжди мають можливість реалізації за наявності проблем юридичного та економічного характеру, а також у разі відсутності готовності персоналу запроваджувати їх у життя.

Тому такий специфічний і найгостріший інститут соціального

примусу, як позбавлення волі в усіх його формах, притягує до себе безліч різноманітних поглядів і критики відносно його соціальної ефективності, що зумовлюється системою протиріч і конфліктів, які мають місце в правовідносинах між людиною і державою.

Вивчення інституту кримінального покарання у вигляді позбавлення волі з урахуванням його соціальних наслідків – це не тільки об'єкт кримінально-правових наук, а й економіки, психології, педагогіки, соціології, кримінології тощо. При цьому засуджена особа ізолюється від суспільства, на неї покладаються специфічні обов'язки, змінюється в бік обмеження її правовий статус, вона стає учасником правовідносин, відносно яких здійснюється каральний вплив¹⁶¹.

1. Класифікація засуджених до позбавлення волі, направлення та прийом їх в установи виконання покарань

Традиційно під класифікацією розуміється розподіл людей на певні класи, групи, категорії. **Класифікація засуджених до позбавлення волі** – це розподіл їх на однорідні групи відповідно до специфічних ознак (критеріїв) і залежно від характеру і ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину, минулих судимостей, статі і віку з метою диференціації і індивідуалізації виконання покарання і застосування заходів кримінально-виконавчого впливу¹⁶².

Розрізняють п'ять **видів критеріїв класифікації** засуджених:

1) фізіологічні: стать (чоловіки; жінки), вік (дорослі; неповнолітні), стан здоров'я (працездатні; непрацездатні; хворі на тяжкі або хронічні захворювання);

2) юридичні: тяжкість вчиненого злочину, особи засуджених (особи, які вперше відбувають покарання у ВК; особи, які раніше відбували покарання у ВК), форма вини (особи, що вчинили злочини умисно; особи, що вчинили злочини з необережності);

3) педагогічні: ступінь виправлення (засуджені, які стали на шлях виправлення; засуджені, які твердо стали на шлях виправлення; засуджені, які довели своє виправлення), ступінь педагогічної занедбаності (засуджені, які не стали на шлях виправлення; порушники режиму; злісні порушники режиму);

¹⁶¹ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.165-166.

¹⁶² Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014. С.131.

4) психологічні: тип особистості (холерики, флегматики, сангвініки, меланхоліки), психічне ставлення до вчиненого злочину (такі, що визнають свою провину у вчиненому злочині; такі, що не визнають провину);

5) допоміжні: робота в правоохоронних (адміністративних) органах; громадянство; ті, що хворі на алкоголізм, наркоманію або венеричні захворювання; засуджені, які не мають професії¹⁶³.

Отже, засуджених до позбавлення волі **класифікують** із метою створення оптимальних умов для досягнення цілей покарання.

За допомогою класифікації засуджених до позбавлення волі вирішуються такі **завдання**:

- забезпечення призначення диференційованого покарання залежно від кваліфікаційних ознак злочину, обставин його вчинення та особи злочинця;

- забезпечення виконання призначеного покарання та встановлення обсягу карального впливу на засудженого;

- забезпечення виправлення засудженого шляхом здійснення виправного впливу на нього¹⁶⁴.

Нормативними підставами регулювання класифікації засуджених є ст.18 КВК України, Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення від 27 лютого 2017 р. (далі – Положення) та Положення про центральну, міжрегіональну комісії та комісію слідчого ізолятора з питань визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення від 27 лютого 2017 р.

Вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбуватимуть покарання, визначають центральна, міжрегіональна комісії та комісія слідчого ізолятора з питань визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії. Після чого, в порядку, передбаченому ст.87 КВК України особи, засуджені до позбавлення волі, направляються для відбування покарання не

¹⁶³ Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової Запоріжжя: «Интер-М», 2014. С.132.

¹⁶⁴ Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче право: навчальний посібник / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2008. С.155.

пізніше десятиденного строку з дня набрання вироком законної сили або з дня надходження із суду розпорядження про виконання вироку, який набрав законної сили.

Так, відповідно до Розділу II Положення, до виправних колоній мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання направляються:

- засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності;

- засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості.

До виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання направляються:

- чоловіки, вперше засуджені до позбавлення волі за злочини невеликої та середньої тяжкості;

- жінки, засуджені за злочини невеликої та середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

До виправних колоній середнього рівня безпеки направляються:

1) жінки:

- засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

- яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

2) чоловіки:

- вперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі та особливо тяжкі злочини;

- які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі;

- засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

До виправних колоній максимального рівня безпеки направляються чоловіки:

- засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі;

- яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі;

- яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії;

- засуджені за умисні особливо тяжкі злочини;

- засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі.

Неповнолітні особи, засуджені до покарання у виді позбавлення волі, направляються із слідчих ізоляторів до спеціальних виховних

установ – виховних колоній¹⁶⁵.

Порядок переміщення засуджених до позбавлення волі регламентовано у ст.88 КВК України, відповідно до якої, засуджені направляються до місця відбування покарання і переміщуються в разі необхідності з одного місця відбування покарання в інше під вартою¹⁶⁶.

Порядок прийняття засуджених до УВП регламентовано ст.91 КВК України та Розділом V Правил внутрішнього розпорядку УВП, відповідно до якого прийняття засуджених до установ виконання покарань здійснюється комісією з прийняття та розподілу засуджених під керівництвом начальника установи.

Під час прийняття засуджених персонал УВП перевіряє наявність особових справ і встановлює приналежність їх засудженим, які прибули до установи. Засуджені підлягають особистому обшуку з роздяганням, а їх речі - огляду. Речі, продукти харчування, вироби і речовини, не передбачені переліком продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі, у засуджених вилучаються. Вилучені речі та предмети здаються для зберігання на склад установи виконання покарань, а засудженому видається корінець квитанції про передання речей на склад. Такі речі та предмети повертаються засудженому після звільнення від відбування покарання або його родичам чи іншим особам за письмовою заявою засудженого.

Після особистого обшуку з роздяганням засуджені проходять санітарну обробку та розміщуються в дільниці карантину, діагностики і розподілу¹⁶⁷.

У цій дільниці засуджені протягом доби проходять медичний огляд, і за ними встановлюється медичний нагляд тривалістю 14 діб. У разі виявлення в цей період інфекційно хворих вони терміново ізолюються в медичній частині УВП, а в установі проводиться комплекс протиепідемічних заходів.

За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка за-

¹⁶⁵ Положення про визначення особам, засудженим до довічного позбавлення волі та позбавлення волі на певний строк, виду колонії, порядок направлення для відбування покарання осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, позбавлення волі на певний строк, арешту й обмеження волі, та їх переведення: затв. наказ. Мін. юст. України від 27.02.2017 № 680/5. *Офіційний вісник України*. 2017. №20. Ст. 146.

¹⁶⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.

¹⁶⁷ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

тверджується начальником колонії¹⁶⁸.

Рішення про розподіл засуджених по відділеннях соціально-психологічної служби (камерах) з урахуванням їх особистісних характеристик, залучення до праці, навчання в системі загальної та професійної освіти приймаються комісією з прийняття та розподілу засуджених¹⁶⁹.

Для досягнення мети виправлення засуджених кримінально-виконавче законодавство передбачає, зокрема, і такі інструменти як роздільне тримання засуджених до позбавлення волі у виправних і виховних колоніях (ст.92 КВК України) та відбування засудженими всього строку покарання в одній виправній чи виховній колонії (с.93 КВК України).

Так, наприклад, відповідно до ч.5 ст.92 КВК України, засуджені, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції, правоохоронних органах тримаються окремо та направляються до відбування покарання: чоловіки до Менської виправній колонії (№ 91), а жінки – до сектору при Галицькій виправній колонії (№ 128).

Крім того, КВК України закріплюючи правило відбування всього строку покарання в одній і тій же установі, встановлює можливі випадки зміни умов тримання або переведення засудженого для подальшого відбування покарання з однієї УВП до іншої, в порядку передбаченому ст. ст. 100, 101 КВК.

2. Режим в установах виконання покарань

У загальному розумінні слово «режим» — це установлений розпорядок життя або сукупність правил, норм для досягнення якоїсь мети. Коли ж мова йде про режим засуджених до позбавлення волі, то цей термін вживається у пенітенціарному значенні — як розпорядок життя людини, яка відбуває покарання у місцях позбавлення волі. У цьому випадку режим визначає специфіку умов, які привнесені в життя засуджених кримінальним покаранням і притаманним йому комплексом правобмежень¹⁷⁰.

Режим у виправних установах, згідно зі ст. 102 КВК — це встано-

¹⁶⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.

¹⁶⁹ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

¹⁷⁰ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.221.

влений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарань¹⁷¹.

Правовою основою режиму у колоніях та засобів його забезпечення виступає, зокрема, Глава 16 КВК України. Режимні правила регулюють усі сторони життя засуджених постійно, протягом усього строку відбування покарання. Вони встановлюють межі дозволеного у поведінці засуджених і цим формують їх правовий статус, який повністю залежить від виду виправної установи.

При вивченні питання про **функції режиму** необхідно мати на увазі, що серед них важливо уміти розрізняти основні — ті, для яких він створений і урегульований законом, і ті, які забезпечують їх виконання. До основних функцій режиму необхідно віднести:

- каральну;
- забезпечення ефективного застосування заходів виправного впливу;
- виховну;
- спеціального і загального попередження¹⁷².

Режим відбування покарання у вигляді позбавлення волі передбачає створення системи спеціальних заходів, які в літературі дістали найменування «засоби забезпечення режиму».

Наведемо їх **класифікацію**, з урахуванням правової природи засобів забезпечення режиму:

1. Засоби забезпечення режиму, які мають характер **переконання**:

- правове виховання засуджених;
- агітаційна і пропагандистська робота;
- індивідуальна виховна робота;
- заходи заохочення;
- суспільний вплив.

2. Засоби забезпечення режиму, які мають характер **примусу**:

- охорона і нагляд за засудженими;
- дисциплінарна практика (заходи стягнення);
- оперативно-розшукова діяльність;
- застосування технічних засобів нагляду і контролю;
- застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

3. Засоби забезпечення режиму, які мають **контрольно-правовий характер**:

¹⁷¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁷² Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред. О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.222-224.

- відомчий, судовий, прокурорський контроль;
- адміністративна, матеріальна і кримінальна відповідальність¹⁷³.

Важливим моментом, що визначає призначення режиму є той, що, відповідно до ч.ч. 2, 3 ст.102 КВК України, він має зводити до мінімуму різницю між умовами життя в колонії і на свободі, що повинно сприяти підвищенню відповідальності засуджених за свою поведінку і усвідомленню людської гідності, а також режим створює умови для суспільно корисної праці засуджених, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, соціально-виховної роботи та громадського впливу.

Крім того, засуджені, їхні речі і одяг, а також приміщення та територія колоній підлягають обшуку і огляду. Особистий обшук проводиться особами однієї статі із засудженими. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Адміністрація колонії має право, за наявності підстав, проводити огляд громадян, їх речей, транспортних засобів, які знаходяться на території колонії, а також вилучати документи, а також предмети, вироби і речовини, зберігання і використання яких засудженим заборонено. Порядок проведення обшуків і оглядів визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України.

Зберігання засудженими при собі речей, а також предметів, які заборонено використовувати в колоніях, не допускається. Виявлені у засуджених речі та предмети, які заборонено використовувати в колоніях, вилучаються, про що посадовою особою колонії складається протокол. За клопотанням установи виконання покарання слідчий суддя розглядає питання про конфіскацію таких речей та предметів або про передачу їх на зберігання до звільнення засудженого¹⁷⁴.

3. Умови відбування покарання в колоніях

Правовий статус осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі та умови їх тримання у виправних колоніях регламентовано у Главі 17 КВК України, Правилами внутрішнього розпорядку УВП та низкою інших підзаконних нормативно-правових актів.

Так, відповідно до ч.1 ст.107 КВК України засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право:

- одержувати інформацію і роз'яснення про умови відбування і по-

¹⁷³ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.228-229.

¹⁷⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

рядок виконання покарання у виді позбавлення волі;

- користуватися послугами, які надаються в місцях позбавлення волі, в тому числі додатковими, оплачуваними;

- брати участь у трудовій діяльності;

- отримувати медичну допомогу і лікування, у тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких в закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань;

- розпоряджатися грошовими коштами, придбавати, володіти і розпоряджатися предметами, речами, виробами;

- здійснювати листування з особами, які знаходяться за межами колоній, вести з ними телефонні розмови, у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку, користуватися глобальною мережею Інтернет;

- одержувати і відправляти посилки, бандеролі, грошові перекази, одержувати передачі;

- зустрічатися з родичами та іншими особами;

- подавати пропозиції, заяви і скарги в усній чи письмовій формі від свого імені;

- брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості, займатися фізичною культурою і спортом;

- придбавати, користуватися і зберігати предмети першої потреби, періодичні видання, літературу, продукти харчування;

- розпоряджатися вільним часом, який відведений розпорядком дня, не порушуючи при цьому правил поведінки;

- одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту;

- одержувати правову допомогу від адвокатів або інших фахівців у галузі права, які за законом мають право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи;

- звертатися до адміністрації з проханням внести подання щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання чи щодо заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням.

Засудженим можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку і умовам виконання та відбування покарання¹⁷⁵.

Обов'язки осіб, які засуджені до позбавлення волі, передбачені у ч.3 ст.107 КВК України, відповідно до якої такі особи зобов'язані:

¹⁷⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

- дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії, правомірних взаємовідносин з іншими засудженими, персоналом колонії та іншими особами;

- утримувати в чистоті і порядку приміщення, дбайливо ставитися до майна колонії і предметів, якими вони користуються при виконанні дорученої роботи, здійснювати за ними належний догляд і використовувати їх тільки за призначенням;

- виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії;

- виконувати необхідні роботи по самообслуговуванню, благоустрою колонії;

- дотримуватися санітарно-гігієнічних норм;

- дотримуватися вимог пожежної безпеки і безпеки праці¹⁷⁶.

Перелік заборон, що стосуються осіб, засуджених до позбавлення волі, встановлено у ч.4 ст.107 КВК України. Так, їм забороняється:

- самовільно залишати колонію, порушувати лінію охорони;

- спілкуватися із засудженими та іншими особами з порушенням встановлених правил ізоляції, звертатися до них з проханням про виконання незаконних дій;

- придбавати, виготовляти, зберігати і використовувати гроші, цінності, предмети, речі, речовини і вироби, заборонені до використання в колонії;

- продавати, дарувати або відчужувати в інший спосіб на користь інших осіб предмети, вироби і речі, що перебувають в особистому користуванні;

- умисно заподіювати собі тілесні ушкодження, у тому числі з допомогою іншої особи, завдавати шкоду своєму здоров'ю з метою ухилення від відбування покарання або виконання встановлених обов'язків;

- умисно завдавати шкоду державному, комунальному майну, майну інших юридичних чи фізичних осіб, у тому числі майну інших засуджених, створювати загрозу заподіяння шкоди такому майну;

- вживати спиртні напої, наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги чи інші одурманюючі засоби;

- чинити опір законним діям персоналу колонії, перешкоджати виконанню ним своїх службових обов'язків, підбурювати до цього інших засуджених;

- грати в настільні та інші ігри з метою здобуття матеріальної чи іншої вигоди;

- вживати нецензурні та жаргонні слова, давати і присвоювати прі-

¹⁷⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

звиська;

- самовільно залишати призначену для перебування ізольовану територію, приміщення або визначене місце роботи, а також перебувати без дозволу адміністрації колонії у гуртожитках та відділеннях, у яких вони не проживають, або на виробничих об'єктах, на яких вони не працюють;

- завішувати чи міняти без дозволу адміністрації колонії спальні місця, а також обладнувати їх у комунально-побутових та інших службових або виробничих приміщеннях;

- готувати та вживати їжу в непередбачених для цього місцях, вносити продукти харчування з їдальні без дозволу адміністрації колонії;

- мати при собі предмети і речі в асортименті і кількості, що виходять за межі, встановлені центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- курити у не відведених для цього місцях та неповнолітнім у виховних колоніях;

- надсилати та отримувати кореспонденцію всупереч порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

- наносити собі або іншим особам татуювання;

- тримати тварин без дозволу адміністрації установи виконання покарань;

- виготовляти, зберігати саморобні електроприлади та користуватися ними;

- самовільно перепланувувати, змінювати конструктивні елементи будівель та споруд колонії, споруджувати на виробничих об'єктах різні об'єкти (лазні, пральні, душові, сейфи, будиночки, будки, приміщення та засоби для відпочинку, опалення)¹⁷⁷.

Розглянемо деякі з прав засуджених до позбавлення волі більш детально.

Так, відповідно до ч.1 ст.108 КВК України, засуджені мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування, одяг, взуття, білизну та предмети першої потреби на гроші, зароблені в колоніях, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу¹⁷⁸.

Для придбання засудженими продуктів харчування і предметів

¹⁷⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁷⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

першої потреби в установах організуються крамниці, які працюють щодня, крім вихідних та святкових днів. При цьому адміністрація забезпечує, щоб кожний засуджений мав змогу відвідати крамницю не менше трьох разів на місяць згідно з графіком у час, відведений розпорядком дня¹⁷⁹.

Засуджені, відповідно до ст.109 КВК України, мають право одержувати в бандеролях, посылках і передачах, а також без обмеження придбавати за рахунок коштів, які є на їхніх особових рахунках, літературу через книготорговельну мережу, письмове приладдя, передплачувати газети і журнали.

Засудженому дозволяється мати при собі не більше десяти примірників книг, кількість газет і журналів не обмежується. Література в кількості, що перевищує дозволу, може передаватися на зберігання або за згодою засудженого - до бібліотеки колонії, або пересилатися за його рахунок родичам¹⁸⁰.

Дуже важливим для засудженого до позбавлення волі є право на отримання побачень з близькими родичами. Це право регламентовано, зокрема, у ст.110 КВК України, відповідно до ч.1 якої засуджені мають право на короткострокові побачення тривалістю до чотирьох годин і тривалі - до трьох діб. Короткострокові побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії. Тривалі побачення надаються з правом спільного проживання і тільки з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати й сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти. Оплата послуг за користування кімнатами короткострокових і тривалих побачень здійснюється засудженими або їх родичами чи іншими особами за рахунок власних коштів.

Кількість і види побачень встановлюються:

- засудженим, що знаходяться в дільниці посиленого контролю, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на три місяці;
- засудженим, що знаходяться в дільниці ресоціалізації, надається одне короткострокове побачення на місяць і одне тривале побачення на два місяці;
- засудженим, що перебувають в дільниці соціальної адаптації та

¹⁷⁹ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

¹⁸⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

соціальної реабілітації, надаються короткострокові побачення без обмежень та тривале побачення щомісяця.

Крім того, для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи. Кількість і тривалість таких побачень не обмежена¹⁸¹.

Також, відповідно до ч.5 ст.110 КВК України, засудженим надається, в тому числі й під час перебування в стаціонарних закладах охорони здоров'я, право на телефонні розмови (у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку) без обмеження їх кількості під контролем адміністрації, а також користуватися глобальною мережею Інтернет. Телефонні розмови між засудженими, які перебувають у місцях позбавлення волі, забороняються. Телефонні розмови та користування у глобальній мережі Інтернет оплачуються з особистих коштів засуджених.

Телефонні розмови проводяться протягом дня у вільний від роботи час та поза часом, передбаченим для приймання їжі та безперервного сну, а за необхідності та за погодженням з адміністрацією - у будь-який час¹⁸².

Правила користування глобальною мережею Інтернет регламентовано ч.7 ст.110 КВК України та Порядком організації надання засудженим доступу до глобальної мережі Інтернет, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 20 жовтня 2017 р. № 3233/5.

Порядок короткочасних виїздів засуджених визначається у ст.111 КВК України та Інструкції про порядок надання засудженим короткочасних виїздів за межі установ виконання покарань затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 22.11.2011 № 3361/5.

Так, засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволяються короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами:

- смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю

¹⁸¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁸² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

хворого;

- стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї;

- одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана установою виконання покарань, за наявності відповідного висновку лікаря такої установи¹⁸³.

Відповідно до ст.112 КВК України, число посилок (передач) і бандеролей, що одержують засуджені позбавлення волі, не обмежується. Максимальна вага однієї посылки або бандеролі визначається Правилами надання послуг поштового зв'язку від 05.03.2009. Так, гранична маса посылки 30 кг, з допустимим перевищенням 500 грамів, а гранична маса бандеролі – 2 кг, з вкладанням однієї книжки – 3 кг.

Порядок одержання засудженими посилок (передач) і бандеролей регламентовано, зокрема, Розділом XII Правил внутрішнього розпорядку УВП.

Засудженим дозволяється одержувати і відправляти листи і телеграми за свій рахунок без обмеження їх кількості, про що зазначено у ст.113 КВК України. При цьому, кореспонденція, яку одержують і надсилають засуджені до відбування покарання у виправних колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, середнього та максимального рівня безпеки, підлягає перегляду.

Відповідно до ст.114 КВК України засуджені мають право без обмеження одержувати грошові перекази і відправляти грошові перекази родичам, а з дозволу адміністрації колонії - й іншим особам. Одержані за переказами гроші зараховуються на особовий рахунок засудженого¹⁸⁴.

Порядок листування і направлення грошових переказів засуджених до позбавлення волі деталізовано, зокрема, у Розділі XIII Правил внутрішнього розпорядку УВП.

4. Матеріально-побутове і медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі

Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі регламентовано, зокрема ст.115 КВК України, та низкою нормативно-правових актів: Розділом XXII Правил внутрішнього розпорядку УВП, Порядком забезпечення речовим майном засуджених, які відбу-

¹⁸³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁸⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

вають покарання в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах: затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 20.02.2012 № 280/5, Наказом Міністерства юстиції України від 25.11.2014 № 1985/5 «Про затвердження зразків одягу, білизни та взуття для засуджених до позбавлення волі та осіб, узятих під варту» та ін.

Так, відповідно до ст.115 КВК України особам, які відбувають покарання у виправних і виховних колоніях, створюються необхідні житлово-побутові умови, що відповідають правилам санітарії та гігієни. Засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу. Норма жилої площі на одного засудженого не може бути менш як чотири квадратні метри, а у лікувальних закладах при виправних колоніях, у виправних колоніях, призначених для тримання і лікування хворих на туберкульоз, у стаціонарі - п'яти квадратних метрів.

Засудженим надається індивідуальне спальне місце і постільні речі. Вони забезпечуються одягом, білизною і взуттям за сезоном з урахуванням статі і кліматичних умов, а в лікувальних закладах - спеціальним одягом і взуттям.

Вагітним жінкам і матерям-годувальницям створюються поліпшені житлово-побутові умови та встановлюються підвищені норми харчування.

Інвалідам першої та другої груп, жінкам з вагітністю понад чотири місяці, непрацюючим жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, непрацюючим чоловікам віком понад шістдесят років і жінкам понад п'ятдесят п'ять років (якщо вони не одержують пенсії), а також особам, звільненим від роботи через хворобу, в тому числі хворим на активну форму туберкульозу, комунально-побутові послуги надаються безоплатно. Засудженим, які відбувають покарання у виховних колоніях, харчування, одяг, взуття, білизна і комунально-побутові послуги надаються безоплатно¹⁸⁵.

Норми харчування осіб, позбавлених волі, встановлені Постановою Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в УВП, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції».

Засуджені з дозволу адміністрації можуть з коштів, які знаходяться на особових рахунках, додатково придбавати взуття і одяг, у тому числі спортивний, оплачувати лікувально-профілактичні послуги, що надаються додатково за призначенням лікаря, отримувати необхідне за

¹⁸⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

медичними показаннями дієтичне харчування.

Медико-санітарне забезпечення засуджених до позбавлення волі організовано відповідно законодавства про охорону здоров'я, ст.116 КВК України, Розділу XXII Правил внутрішнього розпорядку УВП, Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі: затвердженого наказом Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 № 1348/5/572 та інших нормативних актів.

В медичних частинах та лікарняних закладах здійснюються:

- клінічне обстеження та нагляд за засудженими з метою оцінки стану здоров'я, при виявленні хвороб - надання медичної допомоги та встановлення працездатності;

- амбулаторне, стаціонарне і спеціалізоване лікування¹⁸⁶.

Так, згідно з даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на **1 вересня 2016 р.**, медичне забезпечення засуджених та осіб, узятих під варту, здійснювало **18** відомчих лікарень (8 - туберкульозних, 9 - багатопрофільних; 1 - лікувальний заклад психіатричного профілю) та **114** медичних частин в УВП та слідчих ізоляторах. Загалом, у лікувальних закладах при УВП та слідчих ізоляторах трималось **1496** осіб¹⁸⁷.

Засуджений, відповідно до ч.5 ст.116 КВК України, має право звертатися за консультацією і лікуванням до закладів охорони здоров'я, що мають ліцензію Міністерства охорони здоров'я України, які надають платні медичні послуги та не віднесені до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Оплата таких послуг і придбання необхідних ліків здійснюється засудженим або його рідними та близькими за рахунок власних коштів. Консультавання та амбулаторне лікування в таких випадках здійснюються в медичних частинах колоній за місцем відбування покарання під наглядом персоналу медичної частини. У разі необхідності лікування в умовах стаціонару засуджений має право отримувати медичну допомогу і лікування, в тому числі платні медичні послуги за рахунок особистих грошових коштів чи коштів рідних та близьких, у зазначених закладах охорони здоров'я. Підставою для надання такої медичної допомоги є медичний висновок. Режим перебування засуджених на стаціонарному лікуванні в закладах охорони здоров'я, не від-

¹⁸⁶ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

¹⁸⁷ Державна кримінально-виконавча служба. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.

несених до відання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, визначається законодавством¹⁸⁸.

Згідно з даними «Тюремного порталу», протягом 2018 року в установах виконання покарань вмерло 484 особи (568 осіб у 2017 р.), з них у слідчих ізоляторах – 138 осіб (164 особи у 2017 р.). Число випадків суїциду під час перебування осіб в усіх установах позбавлення волі у 2018 році становило 47 (46), з них випадків у слідчих ізоляторах – 14 (13). Число в'язнів, хворих на туберкульоз, на кінець 2018 року складало 1141 особу (1356 осіб), в тому числі 223 особи – у СІЗО (рік тому – 273 особи). В розрахунку на 1 тис. ув'язнених число хворих за 2018 рік зменшилось з 23,75 до 20,72. Число ВІЛ-інфікованих у 2018 році зросло з 3830 осіб до 3859 осіб, в тому числі 1017 осіб з них перебувають в СІЗО (975 осіб), а показник на 1 тис. ув'язнених зріс з 67,08 до 70,06¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁸⁹ Кримінально-виконавча система України в 2018 році. статистичний огляд (доповнений). *Тюремний портал*. . URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1551280200>.

5. Праця засуджених до позбавлення волі

Необхідною передумовою ефективного використання таких заходів виправного впливу як: режим, виховна робота, загальноосвітня та професійна підготовка є **праця засуджених**.

Праця засуджених виконує такі **функції**:

- економічну, оскільки засуджені своєю працею створюють певні матеріальні блага і отримують відповідну платню;
- соціальну, тому що в процесі виконання роботи засуджені набувають певних виробничих навичок;
- оздоровчу, адже ця праця завжди загартовує особу фізично і морально;
- виправну, оскільки суспільно корисна праця виховує засудженого, допомагає набутти позитивних навичок, що надалі дає змогу відмовитися від злочинної діяльності¹⁹⁰.

Праця засуджених регулюється законодавством України про працю і спеціальними нормами кримінально-виконавчого права. Це, зокрема: Глава 18 КВК України; Розділ XVII Правил внутрішнього розпорядку УПВ; **Наказ Міністерства юстиції України від 03.01.2013 № 26/5 «Про затвердження Порядку організації виробничої діяльності та залучення засуджених до суспільно корисної праці на підприємствах виправних центрів, виправних та виховних колоній Державної кримінально-виконавчої служби України»**; **Наказ Міністерства юстиції України від 22.03.2012 №442/5 «Про затвердження Положення про майстерню установи виконання покарань, слідчого ізолятора»**; **Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 №396/5 «Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі»**.

Так, відповідно до ст.118 КВК України засуджені до позбавлення волі мають право працювати та залучаються до суспільно корисної праці у місцях і на роботах, визначених адміністрацією колонії, з урахуванням наявних виробничих потужностей, зважаючи при цьому на стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Засуджені залучаються до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за строковим трудовим договором, що укладається між засудженим і виправною колонією (слідчим ізолятором), за умови забезпечення їх на-

¹⁹⁰ Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / В.А. Бадира, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, М.М. Мінаєв, В.Г. Хашев / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2010. С.238.

лежної охорони та ізоляції¹⁹¹.

Згідно з даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на **1 вересня 2016 р.** виробництво було представлене **90** промисловими, **11** сільськогосподарськими підприємствами УВП та **137** майстернями¹⁹².

На сьогодні підприємства УВП представляють такі галузеві напрямки виробництва:

- металообробка, у тому числі виготовлення сільгосптехніки та широкого спектру запчастин до неї, чавунного та сталевих литва, продукції для вугільних підприємств тощо;

- швейне та взуттєве виробництво представлене різноманітними моделями і типами одягу, у тому числі робочим одягом, одягом для військовослужбовців, постільною білизною. Також створюються нові експериментальні виробництва, що займаються розробкою власних моделей виробів;

- видобування та переробка гранітної сировини та виготовлення архітектурно-будівельних виробів;

- деревообробка - шкільні, м'які та корпусні меблі, тара, паркет, шпали тощо;

- виробництво товарів народного споживання та надання послуг промислового характеру;

- сільськогосподарське виробництво – рослинництво, тваринництво, птахівництво, рибальство, бджільництво, переробка сільськогосподарської продукції¹⁹³.

Перелік робіт і посад, на яких не використовують працю засуджених до позбавлення волі, визначено у п.2 Розділу XVII Правил внутрішнього розпорядку УВП. Так, забороняється використовувати працю засуджених:

- на всіх роботах і посадах у міжрегіональних управліннях, адміністративних будівлях, у яких розміщується персонал з охорони установ виконання покарань, у розплідниках службових собак;

- у приміщеннях, де розміщені зброя, спеціальні засоби, система сигналізації для попередження втеч, система контролю доступом, службова документація;

- на роботах, пов'язаних з устаткуванням для розмноження документів, радіотелеграфною та телефонною технікою (за винятком ліній-

¹⁹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁹² Державна кримінально-виконавча служба. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.

¹⁹³ Виробнича діяльність підприємств та майстерень установ виконання покарань ДПТС України: інформація від 23.01.2015. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/763038>

них монтерів у присутності представників адміністрації установи виконання покарань);

- на посадах продавців, бухгалтерів-операціоністів, касирів, завідувачів продовольчих та речових складів, комірників;

- на роботах, пов'язаних з обліком, зберіганням та видачею медикаментів, а також вибухових та отруйних речовин;

- як фотографів (крім засуджених до обмеження волі), зубопротезистів, водіїв легкових та оперативних автомобілів і мотоциклістів;

- на посадах з підпорядкуванням їм вільнонайманих працівників;

- на роботах, пов'язаних з обслуговуванням та ремонтом технічних засобів охорони і нагляду;

- на роботах, пов'язаних з наданням медичної допомоги¹⁹⁴.

Згідно з даними «Тюремного порталу» число працездатних осіб в установах виконання покарань станом на 01.01.2019 р. становило 22904 особи (рік тому – 24483 особи, два роки тому – 28 556 осіб), або 61,8% від числа всіх засуджених осіб, із них забезпечено роботою 8113 особи (рік тому – 9 588 осіб). Це складає 35,4% від числа працездатних (на 01.01.2018 – 39,16%, на 01.01.2017 – 47,2%) та 21,9% від загального числа засуджених (рік тому – 24,3%). Середня заробітна плата працевлаштованих у 2018 р. склала 1865 грн. на місяць (рік тому – 1428,2 грн.)¹⁹⁵.

Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черговості, в неробочий час і не більш як на дві години на день¹⁹⁶.

Умови праці засуджених до позбавлення волі передбачені, зокрема, у ст.119 КВК України. Так, для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, робочий тиждень не може перевищувати норму тривалості робочого часу, встановленого законодавством про працю. Місце та вид роботи, час початку та закінчення роботи (зміни) визначаються адміністрацією колонії. Засуджені звільняються від роботи у вихідні, святкові та неробочі дні, визначені законодавством про працю.

При цьому, праця засуджених організовується з додержанням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановлених законодавством про працю.

¹⁹⁴ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

¹⁹⁵ Кримінально-виконавча система України в 2018 році. статистичний огляд (доповнений). *Тюремний портал*. URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1551280200>.

¹⁹⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Оплата праці засуджених до позбавлення волі здійснюється відповідно до її кількості і якості. Форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки встановлюються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України. У виправних колоніях на особовий рахунок засуджених, які залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці, заарховується незалежно від усіх відрахувань не менш як п'ятдесят відсотків нарахованого їм місячного заробітку.

При цьому, особи, які відбувають покарання у виправних колоніях, відшкодовують витрати на їх утримання, крім вартості харчування, взуття, одягу, білизни, спецхарчування та спецодягу¹⁹⁷.

Також, відповідно до ст.122 КВК України, засуджені до позбавлення волі, залучені до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню.

Крім того, засуджені мають право на загальних підставах на призначення та отримання пенсії за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених законодавством про пенсійне забезпечення.. Пенсії таким особам, за наявності відповідного права, призначаються територіальними органами Пенсійного фонду України за місцем відбування покарання. Останні в подальшому здійснюють виплату призначених пенсій на рахунок установи за місцем відбування покарання¹⁹⁸.

6. Виховний вплив на засуджених до позбавлення волі

Правовою базою регулювання соціально-виховної роботи із засудженими є Глава 19 КВК України, у якій врегульовані поняття, напрями, форми, методи та інші найважливіші питання її організації.

У підзаконних нормативних актах встановлюється порядок проведення виховних заходів, регламентується організація клубної, бібліотечної та фізкультурно-спортивної роботи, визначається компетенція виховної і психологічної частин, регулюється порядок виконання виховних заходів у період прийому засуджених в установу та до їх звільнення з місць позбавлення волі. Це, зокрема: Розділ XXIV Правил внутрішнього розпорядку УВП, Наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 №2300/5 «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» та інші.

¹⁹⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

¹⁹⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Відповідно до ч.1 ст.123 КВК України соціально-виховна робота із засудженими це – відповідно до якої це цілеспрямована діяльність персоналу органів і УВП та інших соціальних інституцій для досягнення мети виправлення і ресоціалізації засуджених.

Соціально-виховна робота спрямована на:

- формування та закріплення в засуджених прагнення до заняття суспільно корисною діяльністю;
- сумлінного ставлення засуджених до праці,
- дотримання засудженими вимог законів та інших прийнятих у суспільстві правил поведінки;
- підвищення загальноосвітнього і культурного рівнів засуджених.

Участь засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення, а також при застосуванні заходів заохочення і стягнення. При цьому, розпорядком дня колоній можуть бути передбачені виховні заходи, участь в яких для засуджених є обов'язковою.

Стимулювання правослухняної поведінки засуджених здійснюється за допомогою програм диференційованого виховного впливу з урахуванням їхньої поведінки, психічного стану і ступеня соціальної занедбаності. Програми диференційованого виховного впливу на засуджених повинні враховувати можливості виховної функції режиму відбування покарання, загальноосвітнього і професійно-технічного навчання, заходів заохочення і стягнення, які застосовуються до осіб, позбавлених волі, самодіяльних організацій засуджених, громадських, благодійних і релігійних організацій, а також залучення засуджених до самовиховання¹⁹⁹.

У ч.1 ст.124 КВК України містяться основні напрями соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі: моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності.

Формами соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, відповідно до ч.2 ст.124 КВК України є: індивідуальна, групова і масова. При цьому використовуються психолого-педагогічні принципи і методів²⁰⁰.

Загальноосвітня і професійна підготовка належать до числа основних заходів виправлення засуджених. У колоніях відповідно до за-

¹⁹⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

конів України "Про освіту" і "Про загальну середню освіту", ст.125 КВК України, Порядку організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: затвердженого наказом Міністерства юстиції України та Міністерства освіти і науки України від 10.06.2014 № 691/897/5 та інших нормативних актів для засуджених забезпечується доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній, які створюються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до потреб у них і за наявності необхідної матеріально-технічної та науково-методичної бази, педагогічних кадрів.

У виховних колоніях утворюються середні загальноосвітні школи трьох ступенів. Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно.

Для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані в даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві²⁰¹.

Так, згідно з даними Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на **1 вересня 2016 р.** при **75** УВП функціонували професійно-технічні навчальні заклади, а загальноосвітнє навчання засуджених та осіб, узятих під варту, забезпечували **124** загальноосвітні навчальні заклади²⁰².

Самодіяльні організації засуджених до позбавлення волі, відповідно до ст.127 КВК України, створюються в колоніях з метою розвитку в засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків.

Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення.

²⁰¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰² Державна кримінально-виконавча служба. Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>.

У колоніях із числа засуджених, які зарекомендували себе позитивно, створюються ради колективів колоній і відділень соціально-психологічної служби. У колоніях можуть створюватися й інші самодіяльні організації засуджених, якщо їхня діяльність не суперечить порядку і умовам відбування покарання²⁰³.

Порядок здійснення богослужінь і релігійних обрядів в колоніях регламентовано, зокрема, ст.128 КВК України. Так, у колоніях здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані із ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки і встановлені КВК України.

Богослужіння і релігійні обряди в колоніях проводяться за проханням засуджених або за зверненням релігійної організації в неробочий час. Адміністрація колонії сприяє у запрошенні священнослужителів, бере участь у визначенні місця, часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії. Адміністрація колонії не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії.

Засуджені не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання.

Відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання.

У ст.128-1 КВК України регламентовано питання організації душпастирської опіки засуджених, тобто діяльності в УВП священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статuti (положення) яких зареєстровані у встановленому законом порядку, спрямованої на задоволення релігійних потреб засуджених, їх духовне виховання.

Так, наприклад, важливим моментом у цьому питанні є той факт, що таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді²⁰⁴.

²⁰³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Відповідно до ст.129 КВК України, час, вільний від основної трудової діяльності і виконання обов'язкових заходів, передбачених розпорядком дня для засуджених у колонії, є їх вільним часом. Засуджені мають право розпоряджатися вільним часом на власний розсуд, виключаючи виконання тих видів діяльності, які заборонені КВК України. Вільний час засуджених повинен тривати не менш як дві години на добу і передбачається розпорядком дня колонії²⁰⁵.

Для стимулювання засуджених до виконання вимог режиму та умов відбування покарання передбачено систему заохочень та стягнень. У КВК України це питання регламентовано у ст.ст.130 – 135.

Так, за сумлінну поведінку і ставлення до праці, навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій, відповідно до ст.130 КВК України, до засуджених можуть застосовуватися такі заходи заохочення:

- подяка;
- нагородження похвальною грамотою;
- грошова премія;
- нагородження подарунком;
- надання додаткового короткострокового або тривалого побачення;
- дострокове зняття раніше накладеного стягнення;
- збільшення тривалості прогулянки засудженим, які тримаються в дільницях посиленого контролю колоній і приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, до двох годин²⁰⁶.

За порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених, відповідно до ст.132 КВК України, можуть застосовуватися такі заходи стягнення:

- попередження;
- догана;
- сувора догана;
- дисциплінарний штраф у сумі до двох мінімальних розмірів заробітної плати;
- скасування поліпшених умов тримання, передбачених ст.ст. 138-140 і 143 КВК України;
- поміщення засуджених чоловіків, які тримаються у виправних колоніях, у дисциплінарний ізолятор з виведенням або без виведення на роботу чи навчання на строк до п'ятнадцяти діб, а засуджених жінок - до десяти діб;

²⁰⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

- поміщення засуджених, які тримаються в приміщеннях камерного типу виправних колоній максимального рівня безпеки, в карцер без виведення на роботу на строк до п'ятнадцяти діб;

- переведення засуджених, які тримаються у виправних колоніях, крім засуджених, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, до приміщення камерного типу (одиначної камери) на строк до трьох місяців.

При призначенні заходів стягнення враховуються причини, обставини і мотиви вчинення порушення, поведінка засудженого до вчинення проступку, кількість і характер раніше накладених стягнень, а також пояснення засудженого щодо суті проступку. Стягнення, що накладаються, мають відповідати тяжкості і характеру проступку засудженого.

Стягнення може бути накладене лише на особу, яка вчинила проступок, і не пізніше десяти діб з дня виявлення проступку, а якщо у зв'язку з проступком проводилась перевірка, то з дня її закінчення, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку²⁰⁷.

В умовах виправних установ заохочення і стягнення грають особливу роль, тому що забезпечують: дотримання засудженими їхніх обов'язків як суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин; індивідуалізацію виконання покарання, оскільки в залежності від поведінки засуджених посилюють або послабляють кару, впливають на їхній правовий статус.

7. Порядок і умови виконання покарання у виді довічного позбавлення волі

Довічне позбавлення волі, передбачене ст.64 КК України, є безстроковим, найбільш суворим видом покарання, що встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених у санкціях статей Особливої частини КК України, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк²⁰⁸.

Відповідно до даних Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на **1 липня 2019 р. в УВП, розташованих на території, що контролюється українською владою, відбували покарання у вигляді**

²⁰⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁰⁸ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25. Ст.31.

довічного позбавлення волі 1517 осіб²⁰⁹.

На засуджених до довічного позбавлення волі у повному обсязі поширюються основні права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, визначені КВК України, а також Правилами внутрішнього розпорядку УВП²¹⁰.

А особливості порядку і умов виконання розгляданого виду покарання регулюються, зокрема, Розділом IV КВК України та Розділом XXXIII Правил внутрішнього розпорядку УВП.

Так, відповідно до ст.150 КВК України засуджені до довічного позбавлення волі відбувають покарання:

- чоловіки - у секторах максимального рівня безпеки виправних колоній середнього рівня безпеки та виправних колоніях максимального рівня безпеки;

- жінки - у секторах середнього рівня безпеки виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання та виправних колоніях середнього рівня безпеки.

Засуджені до довічного позбавлення волі тримаються окремо від інших засуджених, крім тих, які після відбуття десяти років покарання у приміщеннях камерного типу переведені до звичайних жилих приміщень колонії максимального рівня безпеки²¹¹.

Відповідно до ст.151 КВК України, засуджені, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, розміщуються в приміщеннях камерного типу, як правило, по дві особи і носять одяг спеціального зразка. За заявою засудженого та в інших необхідних випадках з метою захисту засудженого від можливих посягань на його життя з боку інших засуджених чи запобігання вчиненню ним злочину або при наявності медичного висновку за постановою начальника колонії його можуть тримати в одиночній камері²¹².

Особи, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, мають обов'язки і користуються правами людини та громадянина, за винятком обмежень, визначених законодавством для цієї категорії засуджених, а також установлених вироком суду. На засуджених до цього виду покарання у повному обсязі поширюються основні права й обов'язки засуджених до позбавлення волі, що визначені ст.107 КВК України, а також Правилами внутрішнього розпорядку УВП.

²⁰⁹ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служба України. Офіційний веб-сайт ДКВСУ. URL: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.07.2019.pdf>

²¹⁰ Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: затв. наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. *Офіційний вісник України*. 2018. №70. Ст. 285.

²¹¹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²¹² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу.

Для засуджених, які не мають загальної середньої освіти, у виправних колоніях утворюються консультаційні пункти.

Засуджені до довічного позбавлення волі мають право:

- витратити для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, білизни та предметів першої потреби гроші, зароблені у виправній колонії, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу, без обмеження їх обсягу;

- одержувати один раз на місяць короткострокове побачення та один раз на два місяці тривале побачення з близькими родичами (подружжя, батьки, діти, всиновлювачі, всиновлені, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки). Тривалі побачення можуть надаватися і подружжю, яке проживало однією сім'єю, але не перебувало у шлюбі, за умови, що в них є спільні неповнолітні діти.

Засудженим надається щоденна прогулянка тривалістю одна година.

При сумлінній поведінці і ставленні до праці після відбуття п'яти років строку покарання засудженому може бути дозволено брати участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру.

Засудженим до довічного позбавлення волі може бути подано клопотання про його помилування після відбуття ним не менше двадцяти років призначеного покарання²¹³.

У ст.151-1 КВК України передбачено можливість зміни умов тримання засуджених до цього виду покарання, залежно від їх поведінки. Так, засуджені до довічного позбавлення волі чоловіки можуть бути переведені:

- з приміщень камерного типу, в яких тримаються дві особи, до багатомісних приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки з наданням дозволу на участь у групових заходах освітнього, культурно-масового та фізкультурно-оздоровчого характеру в порядку, встановленому законодавством, - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання;

- з багатомісних приміщень камерного типу до звичайних жилих приміщень виправної колонії максимального рівня безпеки - після фактичного відбуття у таких приміщеннях не менш як п'яти років строку покарання.

²¹³ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

Засуджені до довічного позбавлення волі, які злісно порушують установлений порядок відбування покарання, можуть бути переведені із звичайних жилих приміщень до приміщень камерного типу виправної колонії максимального рівня безпеки.

Зміна умов тримання не застосовується до засуджених до довічного позбавлення волі, які хворіють на венеричні захворювання, активну форму туберкульозу, та з психічними розладами²¹⁴.

Розглядаючи особливості виконання та відбування покарання жінками, засудженими до покарання у виді довічного позбавлення волі, значимо, що відповідно до ст.151-2 КВК України, для жінок, засуджених до цього виду покарання, встановлюється режим, передбачений для тримання засуджених у виправній колонії середнього рівня безпеки²¹⁵.

8. Порядок і умови виконання покарання у виді арешту

Арешт, передбачений ст. 60 КК України, являє собою основне покарання, що є різновидом позбавлення волі на короткий строк і полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції від суспільства строком від одного до шести місяців.

Порядок і умови виконання покарання у виді **арешту** регулюються Главою 12 КВК України та Розділом XXVIII Правил внутрішнього розпорядку УВП.

Особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах, а військовослужбовці - на гауптвахтах.

Так, відповідно до даних Державної кримінально-виконавчої служби України, станом на **1 липня 2019 р. в УВП**, розташованих на території, що контролюється українською владою, відбували покарання у вигляді **арешту у 50 арештних домах 421 особа**²¹⁶.

Засуджений відбуває весь строк покарання в одному арештному домі. Переведення засудженого до арешту з одного арештного дому до іншого допускається в разі його хвороби або для забезпечення його безпеки, а також з інших поважних причин, що перешкоджають дальшому перебуванню засудженого в даному арештному домі.

Засуджені до покарання у виді арешту тримаються в умовах ізоля-

²¹⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²¹⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²¹⁶ Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служба України. Офіційний веб-сайт ДКВСУ. URL: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.07.2019.pdf>

ції з роздільним триманням чоловіків, жінок, неповнолітніх, засуджених, які раніше притягалися до кримінальної відповідальності, засуджених, які раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі, і засуджених, які раніше працювали в суді, органах прокуратури, юстиції та правоохоронних органах. Іноземні громадяни і особи без громадянства, як правило, тримаються окремо від інших засуджених.

На засуджених до арешту поширюються права, обов'язки, заборони і обмеження, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі²¹⁷.

Відповідно до ч.3 ст.51 КВК України, засуджені до арешту мають право:

- звертатися з пропозиціями, заявами і скаргами до державних органів, громадських об'єднань і службових осіб. Кореспонденція, яку засуджені адресують Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, Європейському суду з прав людини, суду, а також іншим відповідним органам міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноваженим особам таких міжнародних організацій, прокурору, захиснику у кримінальному провадженні, який здійснює свої повноваження відповідно до ст. 45 КПК України, перегляду не підлягає і надсилається за адресою протягом доби з часу її подання. Кореспонденція, яку засуджені одержують від зазначених органів та осіб, перегляду не підлягає;

- витратити гроші із своїх особових рахунків без обмеження їх обсягу для придбання продуктів харчування, одягу, взуття, літератури, письмового приладдя та предметів першої потреби;

- отримувати грошові перекази;

- одержувати і відправляти листи та телеграми без обмеження їх кількості;

- одержувати один раз на місяць короткострокове побачення, а неповнолітні засуджені - короткострокові побачення без обмеження їх кількості. Побачення надаються з родичами або іншими особами у присутності представника колонії.

Засудженим до арешту надається прогулянка тривалістю одна година, а неповнолітнім - дві години²¹⁸.

Засуджені можуть залучатися без оплати праці до робіт з благоустрою арештних домів, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення арештних домів продовольством. До цих робіт засуджені залучаються в порядку черго-

²¹⁷ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²¹⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

вості і не більш як на дві години на день.

Матеріально-побутове забезпечення і медичне обслуговування засуджених до арешту здійснюються відповідно до норм, встановлених для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі²¹⁹.

Контрольні питання:

1. Класифікація осіб, засуджених до позбавлення волі.
2. Розподіл засуджених за видами установ виконання покарань.
3. Режим в установах виконання покарань: поняття, функції, вимоги і засоби забезпечення.
4. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.
5. Позбавлення волі: негативні соціальні та психологічні наслідки.
6. Права людини і проблема позбавлення волі.
7. Основні напрямки поліпшення діяльності установ по виконанню покарань.
8. Рецидивна злочинність та ефективність покарання у вигляді позбавлення волі.
9. Реалізація принципу рівноправності засуджених до позбавлення волі в кримінально-виконавчому законодавстві України.
10. Проблеми теорії і практики удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи України.
11. Проблеми ефективності впливу правообмежень, що передбачені режимом відбування покарання в місцях позбавлення волі.

²¹⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

ТЕМА № 8

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЩОДО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Загальна характеристика виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні
2. Порядок і умови виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців
3. Порядок звільнення із дисциплінарного батальйону
4. Порядок і умови виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців та арешту

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.
2. Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України: Указ Президента України від 5 квітня 1994 р. № 139/94
3. Положення про особливості організації і несення вартової служби в дисциплінарному батальйоні (частині): затв. пост. КМУ від 19 жовтня 1999 р. №1931. *Офіційний вісник України*. 1999. №42. Ст. 158.
4. Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.
5. Про затвердження Інструкції про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців: Наказ Міністра оборони України від 16 жовтня 2013 р. №656. *Офіційний вісник України*. 2013. №84. Ст. 899.
6. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2010. 479 с.
7. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової – Запоріжжя: «Интер-М», 2014. – 293 с.
8. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред.. д.ю.н., проф.. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. К.: ВД «Дакор», 2015. 632 с.

9. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистою. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

ВСТУП

В наш час важливою складовою суспільства є Збройні Сили України. З метою їх нормальної життєдіяльності, зміцнення законності, гарантування прав і свобод військовослужбовців в Україні створено систему законодавства з питань військової служби. Військове законодавство є невід'ємною частиною національного права.

Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності (ч.1 ст.2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

До покарань, які пов'язані з проходженням військової служби відносяться покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців, арешту та тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Правовою підставою та умовами виконання вищезазначених покарань є Кримінальний та Кримінально-виконавчий кодекси України, Положення «Про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України», Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні та інші нормативні акти України.

1. Загальна характеристика виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні

Кримінальне законодавство (ст. 62 КК України) визначає, що покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається таким категоріям засуджених:

- військовослужбовцям строкової служби,
- військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом,
- особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу,
- особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом,
- військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок).

Даний вид покарання може бути призначений на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК України, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважає за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк²²⁰.

За даними Міноборони України, на початок 2018 року у дисциплінарному батальйоні відбували покарання 12 військовослужбовців, протягом року для відбування покарання до дисциплінарного батальйону поступило 36 засуджених осіб, а 22 особи було звільнено з дисциплінарного батальйону, то ж на кінець року їх залишилось там 26.²²¹

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців застосовується, як правило, у випадках вчинення будь-яких злочинів, які не являють значної суспільної небезпеки, коли засуджених можна залишити на військовій службі й виправити в умовах спеціальної військової частини. Проте даний вид покарання замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Сутність кримінального покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців полягає в тому, що особи, які відбувають у ньому покарання, у примусовому порядку ізолюються від

²²⁰ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25. Ст.31.

²²¹ Кримінально-виконавча система України в 2018 році. статистичний огляд (доповнений). *Тюремний портал*. . URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1551280200>.

суспільства (у даному разі, – від іншої маси військовослужбовців). Ізоляція військовослужбовців, зумовлена утримуванням в дисциплінарному батальйоні, деякою мірою пов'язана обмеженням їхніх духовних зв'язків із суспільством, цивільних прав, свободи пересування.

Відбування військовослужбовцем покарання у дисциплінарному батальйоні має свої правові наслідки – час перебування в ньому не зараховується в строк служби, за винятком випадків, передбаченні у законі. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців слід вважати покаранням, пов'язаним із заходами виправного впливу на засуджених, оскільки воно має на меті виправлення засуджених у дусі чесного ставлення до праці та військової служби, суворого додержання ними Конституції та законів України, неухильного виконання Військової присяги і статутів Збройних Сил України та запобігання вчиненню ними нових кримінальних правопорушень²²².

Підставою для тримання засуджених військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні є вирок суду, який набрав законної сили.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених військовослужбовців є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), суспільно-корисна праця, соціально-виховна робота, громадський вплив, військове навчання.

Засоби виправлення та ресоціалізації засуджених військовослужбовців застосовуються з урахуванням виду покарання, характеру, ступеня суспільної небезпеки, мотивів вчинення кримінального правопорушення та поведінки засудженого, а також його ставлення до праці та виконання вимог статутів Збройних Сил України²²³.

Дисциплінарний батальйон розташовують окремо від інших військових частин гарнізону. В Україні створено і функціонує один дисциплінарний батальйон.

Загальне керівництво дисциплінарним батальйоном здійснює Міністр оборони України через начальника Військової служби правопорядку у Збройних Силах України - начальника Головного управління Військової служби правопорядку Збройних Сил України.

Дисциплінарний батальйон безпосередньо підпорядковується начальнику Центрального управління Військової служби правопорядку (по місту Києву і Київській області) - військовому коменданту (місто

²²² Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джу́жа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джу́жи. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.165-166.

²²³ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

Київ), який забезпечує добір і розстановку кадрів офіцерського складу, контролює режим та умови тримання засуджених військовослужбовців, організацію праці, військово-навчання, соціально-виховну роботу із засудженими військовослужбовцями²²⁴.

Порядок та умови відбування покарання військовослужбовцями, засудженими до тримання в дисциплінарному батальйоні, їх правове становище та порядок діяльності дисциплінарного батальйону встановлюються: Кримінально-виконавчим кодексом України (Глава 14), Положенням про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, затвердженим Указом Президента України від 5 квітня 1994 р. № 139/94; Положенням про особливості організації і несення вартової служби в дисциплінарному батальйоні (частині): затв. пост. КМУ від 19 жовтня 1999 р. №1931; Інструкцією про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215.

У зв'язку з тим, що із засудженими, які відбувають покарання у дисциплінарних частинах, повинна проводитися робота, спрямована на їх виправлення, до особового складу цих підрозділів пред'являються підвищені вимоги.

Так, відповідно до Положення про дисциплінарний батальйон у Збройних Силах України, посади офіцерського складу та прапорщиків дисциплінарного батальйону можуть займати на конкурсній основі найдисциплінованіші, вольові, добре підготовлені військовослужбовці, які мають досвід практичної діяльності у військах не менш як два роки.

Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних провадженнях у дисциплінарному батальйоні здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому військові прокуратури відповідно до Закону України "Про прокуратуру"²²⁵.

За даними моніторингової групи національного превентивного механізму Дисциплінарний батальйон розрахований на 27 осіб, утім на момент візиту вищевказаної групи в ньому перебувало 56 військовослужбовців. Штат установи також неповний та укомплектований лише на 70 відсотків від необхідного. При цьому найбільше не вистачає офі-

²²⁴ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²²⁵ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

церів (21 із 39) та сержантів (13 із 45)²²⁶.

2. Порядок і умови виконання покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

Військовослужбовців, засуджених до покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні, до набрання вироком законної сили тримають на гауптвахтах Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (далі - Служба правопорядку) або у військовій частині²²⁷.

Відповідно до ч. 4 ст.71 КВК України строк відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців обчислюється з дня, визначеного вироком суду, з урахуванням відповідно до ст.72 КК України часу тримання засудженого в місцях попереднього ув'язнення²²⁸.

Засудженого військовослужбовця на підставі вироку суду, який набрав законної сили, направляють до дисциплінарного батальйону.

Суд разом із своїм розпорядженням про виконання вироку надсилає копію вироку тому органу Служби правопорядку, на який покладено обов'язок виконати вирок. З моменту отримання розпорядження суду начальник органу управління Служби правопорядку, у зоні діяльності якого розташована гауптвахта (військова частина), на якій утримувався (перебував) засуджений військовослужбовець до набрання вироком законної сили, у триденний строк під конвоєм відправляє його у дисциплінарний батальйон.

Начальник органу управління Служби правопорядку надсилає до дисциплінарного батальйону через начальника конвою належним чином оформлені документи та речі на засудженого військовослужбовця, а саме: супровідний лист; копію обвинувального вироку суду та розпорядження про його виконання, а у разі зміни вироку - копію апеляційної/касаційної ухвали (постанови) суду, завірену в установленому порядку; обліково-послужну картку (для військовослужбовців строкової військової служби); службову картку та медичну книжку; особову справу; службову характеристику; медичну характеристику; документ, що

²²⁶ Військовослужбовці, які відбувають покарання у єдиному в країні дисциплінарному батальйоні, не мають доступу до медичної допомоги: прес-реліз секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини від 02.03.2016. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/2316-xt-vijskovosluzhbovtsi-yaki-vidbuvayut-rokarannya-u-yedinomu-v-kraїini-di/>

²²⁷ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²²⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

засвідчує особу військовослужбовця; атестат на продовольство, речовий та грошовий атестати; особисті речі та їх опис.

Опис особистих речей засудженого військовослужбовця складають у двох примірниках, його підписують начальник органу управління Служби правопорядку або його заступник та засуджений. До опису заносять ордени, медалі, відзнаки, документи на них, гроші, цінності та інші речі засудженого військовослужбовця.

У випадку відсутності документів або речей засудженого військовослужбовця під час його прийняття начальник конвою доповідає про це начальнику органу управління Служби правопорядку, який вживає заходів щодо усунення недоліків до моменту відправлення засудженого військовослужбовця до дисциплінарного батальйону.

Прийом засуджених військовослужбовців, які прибули до дисциплінарного батальйону, здійснюється командиром дисциплінарного батальйону або його заступником разом з командиром дисциплінарної роти (командиром групи утримання офіцерів), начальником адміністративної групи (стройової частини) та начальником медичної служби частини (фельдшером) у визначеному наказом командира дисциплінарного батальйону приміщенні.

Усі засуджені військовослужбовці, які прибули до дисциплінарного батальйону, підлягають обов'язковому обшуку та медичному огляду, а їх обмундирування і натільна білизна - спеціальній обробці (пранню).

Особистий обшук може бути повним і неповним. Повному обшуку підлягають засуджені під час прийому до дисциплінарного батальйону, перед відправкою за його межі, при розміщенні на гауптвахту, а також при надходженні інформації про те, що ці особи мають предмети або речовини, заборонені до зберігання і використання. В останньому випадку обшук проводиться за розпорядженням командира дисциплінарного батальйону або його заступника, за їх відсутності - чергового дисциплінарного батальйону.

Повний обшук супроводжується ретельним оглядом тіла засудженого, його одягу та взуття. При цьому йому пропонується добровільно здати заборонені предмети та/або речовини і повністю роздягнутися. Наклейки пластирів, гіпсові та інші пов'язки перевіряються під контролем начальника медичної служби (фельдшера) дисциплінарного батальйону.

При виявленні заборонених предметів, зашитих в одязі, тканина акуратно розпорюється по швах, із взуття виймаються супінатори та знімаються металеві набійки.

Неповний обшук проводиться у разі виведення засуджених з камер

та поміщення до них. Під час неповного обшуку оглядаються одяг і взуття засудженого без його роздягання.

Особистий обшук засуджених проводиться представником дисциплінарного батальйону однієї з ними статі в окремому ізольованому приміщенні, визначеному в наказі командира дисциплінарного батальйону. Під час повного обшуку не повинні бути присутніми особи протилежної статі. У разі проведення обшуку з необхідністю анатомічного дослідження тіла залучення медичного працівника є обов'язковим.

Огляд речей засуджених проводиться в їх присутності під час прийому до дисциплінарного батальйону, перед відправкою за його межі, у разі переведення до медичного пункту, поміщення на гауптвахту та при поверненні до дисциплінарного батальйону.

Про прийом засудженого військовослужбовця до дисциплінарного батальйону командир дисциплінарного батальйону протягом трьох діб письмово повідомляє суд, яким його засуджено, та направляє повідомлення одному із членів сім'ї або близьких родичів за вибором засудженого, у якому вказується місцезнаходження дисциплінарного батальйону та роз'яснюються права засудженого.

Перший примірник опису особистих речей засудженого залишається у стройовій частині дисциплінарного батальйону. Гроші та цінності, що належать засудженому, зараховують на особовий рахунок засудженого.

Ордени, медалі, відзнаки та документи на них зберігаються у приміщенні, визначеному командиром дисциплінарного батальйону, в опечатаному сейфі (металевій шафі), а інші особисті речі засудженого - в кімнаті для зберігання особистих речей дисциплінарної роти (групи утримання офіцерів).

Після прибуття засудженого військовослужбовця до дисциплінарного батальйону заступник командира дисциплінарного батальйону по роботі з особовим складом вивчає його документи та проводить з ним бесіди. До повного вивчення, але не більше 10 діб, засуджений військовослужбовець утримується окремо від інших засуджених військовослужбовців. У цей період з ним проводяться заняття з предметів загальновійськової підготовки, у тому числі заняття з охорони праці.

Начальник медичної служби дисциплінарного батальйону (фельдшер) проводить медичний огляд засудженого. Якщо під час огляду виявлено, що засуджений військовослужбовець має тілесні ушкодження, ознаки тортур, травм, включаючи психічні, чи явні ознаки захворювання, начальник медичної служби та командир дисциплінарного батальйону негайно вживають заходів щодо надання йому невідкладної меди-

чної допомоги та направлення до закладу охорони здоров'я Міністерства оборони України для проведення медичної експертизи та подальшого лікування.

У дисциплінарному батальйоні на засуджених військовослужбовців ведуть: книгу обліку засуджених військовослужбовців; опис особистих речей засудженого військовослужбовця; особову справу, в якій зберігаються документи, крім особистих речей.

Територія та приміщення, призначені для розміщення та обслуговування засуджених військовослужбовців, надійно відокремлюються парканом (ґратами) від адміністративної території дисциплінарного батальйону.

Двері (вхідні ворота) в розташування (на територію) змінного складу обладнуються звуковою сигналізацією та відчиняються тільки з дозволу чергового дисциплінарного батальйону.

Вікна і двері приміщень, в яких розміщують засуджених військовослужбовців, обладнують металевими ґратами, а двері також обладнують механічними та, за можливості, додатково електромеханічними замками²²⁹.

Відповідно до ч.2 ст.72 КВК України, під час відбування покарання в дисциплінарному батальйоні засуджені військовослужбовці незалежно від їх військового звання та характеру попередньої служби перебувають на посадах рядового складу та носять форму одягу і знаки розрізнення, встановлені для зазначеної категорії військовослужбовців²³⁰.

Під час відбування покарання засуджений військовослужбовець не може також бути поданий до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищу посаду, переведений на нове місце служби, за винятком проведення організаційних заходів, а також звільнений з військової служби, крім випадку визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Військовослужбовці з числа осіб офіцерського складу утримуються окремо від інших категорій військовослужбовців²³¹.

Для засуджених військовослужбовців встановлюється п'ятиденний робочий тиждень з одним вихідним днем та одним днем для виконання господарчих робіт. Розпорядок дня у дисциплінарному батальйоні встановлюється командиром дисциплінарного батальйону. У

²²⁹ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²³⁰ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²³¹ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

розпорядку дня має бути передбачено виконання робіт на виробництві тривалістю не менше ніж 8 годин, нічний сон - 8 годин на добу, приймання їжі - три рази на день. Проведення навчальних занять - не менше ніж один день на тиждень.

На роботи і заняття за межі розташування дисциплінарного батальйону засуджених військовослужбовців виводять у складі відділення, взводу або групи під охороною озброєного конвою та на підставі письмового наказу командира дисциплінарного батальйону.

Конвойні забезпечують надійну охорону засуджених і належний контроль під час роботи чи занять. Вони зобов'язані стежити, щоб засуджені не допускали порушень встановленого порядку і не спілкувались зі сторонніми особами. Про всі порушення, вчинені засудженими, конвойні доповідають відповідному командиру.

Дозвіл на пересування засудженого військовослужбовця у межах розташування дисциплінарного батальйону, поза територією змінного складу, без конвою оформлюється наказом командира дисциплінарного батальйону. У разі пересування декількох засуджених військовослужбовців серед них призначається старший.

Залучення засуджених військовослужбовців до виконання робіт з інженерного обладнання позицій (районів), будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави, відновлення інфраструктури населених пунктів в умовах особливого періоду, у тому числі воєнного стану чи в бойовій обстановці, а також після їх завершення до закінчення відбудовного періоду здійснюється на підставі письмового доручення Міністра оборони України.

У разі коли виконання робіт необхідно проводити протягом тривалого часу та на значній відстані від місця дислокації дисциплінарного батальйону, проживання засуджених військовослужбовців здійснюється у наметових містечках. При цьому забезпечується надійна охорона засуджених та створюються належні побутові умови, що відповідають санітарним нормам та правилам. Відповідна матеріальна база (огороження, позначки, намети, необхідна документація тощо) зберігається у дисциплінарному батальйоні та використовується виключно за призначенням.

Переміщення засуджених військовослужбовців до місця виконання зазначених робіт здійснюється залізничним транспортом. В окремих випадках, залежно від умов обстановки, переміщення може здійснюватися автотранспортом.

До складу варти для супроводу засуджених військовослужбовців призначаються: начальник варти, помічник начальника варти та вартові

за кількістю постів і змін, за потреби - помічник начальника варти із служби вартових собак, розвідні, водії транспортних засобів, кухар.

Під час перевезення засуджених військовослужбовців у складі військового ешелону, крім варти, призначаються помічник начальника варти з матеріально-технічного забезпечення, розшукова група у складі начальника розшукової групи та його помічника, 3-4 стрільці, а також радіотелефоніст та фельдшер.

Чисельність особового складу варти визначається характером завдання, яке виконується, і складає: у купе пасажирського потягу - 2 особи, у спеціальному вагоні - 3 особи, у плацкартному вагоні - 3 особи, в автомобілі - 3 особи²³².

У разі перевезення засуджених військовослужбовців у трьох або більше автомобілях до складу варти призначається розшукова група, що переміщується в кінці колони на окремому автомобілі.

Організація підготовки та несення служби вартами для супроводу засуджених військовослужбовців здійснюється відповідно до вимог Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 550-XIV.

Після прибуття засуджених військовослужбовців та особового складу дисциплінарного батальйону до місця виконання робіт заступник командира дисциплінарного батальйону організує обладнання місця розміщення засуджених військовослужбовців, визначає порядок здійснення охорони, а також організує взаємодію з керівником об'єкта щодо порядку виконання робіт.

Після виконання робіт засуджені військовослужбовці та особовий склад дисциплінарного батальйону повертаються до пункту постійної дислокації встановленим порядком²³³.

У разі спроби до втечі засудженого військовослужбовця, вчинення ним нападу або опору конвойні мають право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби, а у крайньому разі - вогнепальну зброю у порядку, встановленому Статутом гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, затвердженим Законом України від 24 березня 1999 року № 550-XIV, Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженим Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, Законом України "Про Військову службу правопорядку у

²³² Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²³³ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

Збройних Силах України” та Правилами застосування спеціальних заходів військовослужбовцями Військової служби правопорядку у Збройних Силах України під час здійснення службових обов’язків, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 18 січня 2003 року № 83.

Особи, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, виконують обов’язки та користуються правами, встановленими законодавством для військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України, з обмеженнями, встановленими КВК України.

Засуджені військовослужбовці виконують накази та розпорядження посадових осіб дисциплінарного батальйону.

Обов’язки, права і взаємовідносини особового складу, що впливають з умов служби в дисциплінарному батальйоні, визначаються статутами Збройних Сил України та Інструкцією про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні²³⁴.

Відповідно до Розділу VI Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні засуджені військовослужбовці залучаються до оплачуваної праці на підприємствах, в установах та організаціях, які належать до сфери управління Міністерства оборони України, та у майстернях дисциплінарного батальйону.

Відповідно до письмового доручення Міністра оборони України засуджені військовослужбовці можуть залучатись до робіт з інженерного обладнання позицій (районів), будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави, відновлення інфраструктури населених пунктів в умовах особливого періоду, в тому числі воєнного стану чи в бойовій обстановці, а також після їх завершення до закінчення відбудовного періоду, який закінчується в момент офіційного оголошення про це.

Засуджені військовослужбовці залучаються без оплати праці до робіт з благоустрою дисциплінарного батальйону і прилеглих до нього територій не більш як дві години на день²³⁵.

Розділу VII Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйо-

²³⁴ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²³⁵ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

ні регламентує листування, ведення телефонних розмов, одержання посилок (передач) і бандеролей та побачення засуджених військовослужбовців.

Так, засудженим військовослужбовцям дозволяється відправляти і отримувати листи та телеграми без обмеження їх кількості. Вручення листів, що надходять, проводиться командиром дисциплінарної роти (командиром групи утримання офіцерів) або сержантом з матеріального забезпечення роти (групи), у присутності якого засуджений військовослужбовець зобов'язаний їх розпечатати. Якщо засуджений відмовиться розпечатати лист, це здійснює командир дисциплінарної роти (командир групи утримання офіцерів) або його заступник в присутності засудженого та офіцера (сержанта) підрозділу. Зміст листів перевіряє не підлягає. Виявлені при цьому заборонені вкладення вилучаються. Розпечатувати листи, які відправляють засуджені військовослужбовці, заборонено.

Засуджені військовослужбовці мають право за рахунок коштів, що є на їхніх особових рахунках, передплачувати і одержувати газети, журнали, інші періодичні видання без обмеження їх кількості.

Крім того, їм надається, у тому числі й під час перебування в спеціальних палатах закладів охорони здоров'я Міністерства оборони України, право на телефонні розмови (у тому числі у мережах рухомого (мобільного) зв'язку) без обмеження їх кількості у порядку, встановленому командиром дисциплінарного батальйону.

Телефонні розмови між засудженими військовослужбовцями, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, заборонені. Телефонні розмови оплачуються з особистих коштів засуджених військовослужбовців.

Кількість отриманих посилок (передач) і бандеролей та листів, що одержують засуджені, а також листів, що вони відправляють, не обмежена.

Засудженим військовослужбовцям за заявою та розпискою дозволяється за купувати за рахунок коштів, що перебувають на їх особових рахунках, харчові продукти і предмети першої потреби в межах сум та порядку, встановлених кримінально-виконавчим законодавством України.

Лікарські засоби і вироби медичного призначення, які одержують засуджені відповідно до медичного висновку, перевіряються на придатність до використання (непридатні повертаються) та передаються начальнику медичної служби дисциплінарного батальйону (черговому медичному працівнику закладу охорони здоров'я Міністерства оборони України) для їхнього лікування.

Засудженим військовослужбовцям надаються побачення з близькими родичами та іншими особами.

Короткострокові побачення з родичами чи іншими особами засудженому військовослужбовцю надаються за його заявою один раз на місяць тривалістю до чотирьох годин у спеціально обладнаному приміщенні під контролем представника дисциплінарного батальйону у вільний від роботи та занять час у дні і години, встановлені командиром дисциплінарного батальйону.

Тривалі побачення строком до трьох діб з правом спільного проживання тільки з близькими родичами надаються засудженому військовослужбовцю один раз на три місяці. Дозвіл на побачення надається командиром дисциплінарного батальйону за заявою засудженого військовослужбовця. На час тривалого побачення засуджені звільняються від роботи і занять.

Під час спільного проживання засудженого з близькими родичами ззовні приміщення тривалих побачень для здійснення контролю за дотриманням режиму командиром дисциплінарної роти з числа військовослужбовців постійного складу організовується цілодобове чергування.

Тривалі побачення при реєстрації шлюбу надаються позачергово. Засудженим військовослужбовцям на їхнє прохання дозволяється замінити тривалі побачення короткостроковими.

До кімнати тривалих побачень дозволяється проносити харчові продукти (за винятком алкогольних, слабоалкогольних напоїв та пива), а також речі, предмети і вироби, зберігання яких засудженим не заборонено, які обов'язково оглядаються черговим лікарем. Фото-, відеотехніку, засоби мобільного зв'язку та інші технічні засоби, які надають змогу виходу в мережу Інтернет, проносити заборонено.

Відвідувачам, які перебувають на тривалих побаченнях, дозволяється у денний час виходити за межі дисциплінарного батальйону для придбання харчових продуктів, предметів першої необхідності, а у разі дострокового закінчення побачення (за бажанням) - у будь-який час доби.

У приміщенні тривалих побачень обладнують: житлову кімнату, кухню, умивальник, туалет, душову, місце (шафу) для зберігання речей.

Приміщення забезпечують меблями, інвентарем та предметами господарчого вжитку.

Для одержання правової допомоги за письмовою заявою засуджених військовослужбовців, їхніх близьких родичів, громадських організацій засудженим військовослужбовцям надається побачення з адвокатом або іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на

надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

За бажанням засудженого військовослужбовця або адвоката побачення надається наодинці. Таке побачення не обмежується в часі²³⁶.

У Розділі VIII тієї ж Інструкції регламентовано короточасні виїзди засуджених військовослужбовців за межі дисциплінарного батальйону. Так, відпустки засудженим військовослужбовцям під час відбування покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні не надаються.

У зв'язку з винятковими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича, яка загрожує життю хворого; стихійне лихо, яке завдало значної матеріальної шкоди майну засудженого військовослужбовця або його сім'ї; одержання медичної допомоги, якщо така допомога не може бути надана в закладах охорони здоров'я Міністерства оборони України) засудженому військовослужбовцю може бути дозволено короточасний виїзд за межі дисциплінарного батальйону на строк до семи діб, не враховуючи часу, необхідного для проїзду в обидва кінці.

Квитками на проїзд в обидва кінці в такому разі засудженого забезпечує дисциплінарний батальйон²³⁷.

Військове навчання засуджених військовослужбовців організовується і проводиться за спеціальною програмою, яка розробляється посадовими особами Центрального управління та затверджується наказом начальника Головного управління Служби правопорядку. Для проведення занять створюється необхідна навчально-матеріальна база. Керівниками проведення занять можуть призначатися найбільш підготовлені офіцери із числа засуджених, що зазначено у Розділі IX Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні²³⁸.

Соціально-виховну роботу із засудженими проводять відповідно до ст.79 КВК України та Розділу X Інструкції з урахуванням їх психологічних особливостей, рівня освіти та віросповідання. Вона спрямована на формування у засуджених вірності Вітчизні та військовому обов'язку, зміцнення військової дисципліни та запобігання вчиненню правопорушень.

²³⁶ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²³⁷ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²³⁸ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

Командири (начальники) військових частин (установ), з яких прибули засуджені військовослужбовці, підтримують постійний зв'язок з командиром дисциплінарного батальйону, цікавляться поведінкою колишніх підлеглих і сприяють їхній ресоціалізації.

З метою розвитку навичок самоорганізації осіб, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, заохочення їх корисної ініціативи та використання громадського впливу на виправлення і перевиховання засуджених у дисциплінарних ротах (групах утримання офіцерів) створюються ради громадськості, що працюють під керівництвом командирів цих підрозділів.

Рада громадськості підрозділу бере участь у соціально-виховній роботі з особовим складом підрозділів, формуванні у військовослужбовців почуття відповідальності за виконання військового обов'язку після відбуття покарання та додержання військової присяги, організації художньої самодіяльності, спортивно-масової роботи, випуску стінної газети, проведенні індивідуально-виховної роботи із засудженими військовослужбовцями, обговоренні кандидатур, яких висувають для зарахування до числа тих, що виправляються, та тих, які підлягають умовно-достроковому звільненню від покарання, розв'язанні скарг і заяв засуджених.

Командир дисциплінарного батальйону за погодженням начальника Центрального управління сприяє реалізації права засуджених військовослужбовців на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, лише з обмеженнями, які передбачені КВК України²³⁹.

Відповідно до Розділу XI вищеназваної Інструкції засуджені військовослужбовці відправляють релігійні обряди індивідуально або в обладнаному для цих цілей приміщенні (куточку). Командир батальйону на прохання засуджених або за зверненням релігійної організації сприяє запрошенню осіб, які мають право проводити богослужіння, відправляти релігійні таїнства та обряди, визначає місце, час та умови їх проведення.

Відправлення релігійних таїнств та обрядів не повинно порушувати розпорядок дня, а також утискати права інших осіб, які відбувають покарання у дисциплінарному батальйоні²⁴⁰.

²³⁹ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²⁴⁰ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

Засуджені військовослужбовці не мають права, посилаючись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбування покарання.

Засудженим військовослужбовцям дозволяється мати при собі і користуватися релігійною літературою, предметами релігійного культу індивідуального користування для натільного або кишенькового носіння, крім саморобних та колючо-ріжучих предметів²⁴¹.

Заходи дисциплінарного впливу на засуджених військовослужбовців регламентовано, зокрема ст.ст.81, 82 КВК України та Розділом XII Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Так, за сумлінну поведінку і ставлення до праці та військової служби до засуджених військовослужбовців може бути застосовано такі заходи заохочення:

- подяка;
- зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення;
- надання одного додаткового короткострокового побачення;
- нагородження цінним подарунком або премією в розмірі місячного грошового забезпечення;
- зарахування до числа тих, хто виправляється²⁴².

Додаткове короткострокове побачення надається засудженим військовослужбовцям у вільний від роботи і занять час. Дні відвідування визначає командир дисциплінарного батальйону.

Після фактичного відбуття засудженим військовослужбовцем не менш як половини строку покарання за умови, що він сумлінною поведінкою і ставленням до праці та військової служби під час відбування покарання довів своє виправлення, командир дисциплінарного батальйону за погодженням з начальниками Центрального управління та Головного управління Служби правопорядку може внести до відповідного суду подання про його умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням²⁴³.

За порушення встановленого порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення:

²⁴¹ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²⁴² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁴³ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

- зауваження;
- догана;
- сувора догана;
- призначення в наряд на роботу - до 5 днів у вільний від роботи і навчання час;
- арешт із триманням на гауптвахті - до 10 діб;
- виключення з числа тих, хто виправляється, яке застосовується як захід дисциплінарного впливу, коли всі попередні стягнення не дали позитивного результату²⁴⁴.

Створення житлово-побутових умов для засуджених військовослужбовців та їх медичне забезпечення здійснюють відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, Розділу XIII Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні та ст.84 КВК України.

Забезпечення засуджених військовослужбовців речовим майном здійснюється відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1444 “Про речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань у мирний час”.

Засудженим військовослужбовцям, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, видається польова форма одягу (засудженим військовослужбовцям корабельного складу Військово-Морських Сил Збройних Сил України та морської охорони Державної прикордонної служби України - повсякденна форма одягу), при цьому строки носіння предметів повсякденної (крім засуджених військовослужбовців Військово-Морських Сил Збройних Сил України) та парадної форм одягу зупиняються.

Засуджені військовослужбовці строкової військової служби направляються для відбування покарання в тому обмундируванні, яке знаходиться в їх особистому користуванні.

Забезпечення постільною і натільною білизною здійснюється відповідно до норм утримання на одне штатне місце. Своєчасне проведення прання та заміна білизни, створення запасів згідно з нормами утримання здійснюються у дисциплінарному батальйоні.

Забезпечення харчуванням (гарячою їжею) засуджених військовослужбовців, які відбувають покарання в дисциплінарному батальйоні, здійснюється за нормою № 1 - загальновійськова, затвердженою поста-

²⁴⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

новою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 року № 426 “Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та осіб рядового, начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту та Державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації”.

Щомісячне грошове забезпечення засуджених військовослужбовців у розмірі: посадового окладу, встановленого за першим тарифним розрядом для військовослужбовців строкової військової служби; окладу за військовим званням та надбавки за вислугу років військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період, зараховують на їхні особові рахунки.

Засудженим військовослужбовцям дозволяється мати мило, зубну щітку, зубний порошок або пасту, гребінець, окуляри, носову хустинку, тютюнові вироби, сірники, приладдя для гоління, чищення одягу та взуття, особисті листи та папір для письма, книги, конверти, пресу, ручку та олівці, туалетний папір. Зазначені предмети, крім установлених за нормами забезпечення, закупаються організовано за рахунок особистих коштів засуджених військовослужбовців у порядку, встановленому командиром дисциплінарного батальйону.

Хворих засуджених військовослужбовців у разі неможливості їх лікування у дисциплінарному батальйоні протягом доби за медичним висновком начальника медичної служби (фельдшера) дисциплінарного батальйону направляють на лікування до закладів охорони здоров’я Міністерства оборони України та повертають до дисциплінарного батальйону під конвоєм, призначеним наказом командира дисциплінарного батальйону.

Час перебування на лікуванні зараховується до строку відбування покарання.

Засуджені військовослужбовці, які утримуються у дисциплінарному батальйоні, миються у лазні (обладнаних душових кімнатах) один раз на тиждень (у дні та години, визначені командиром дисциплінарного батальйону). У цей день проводиться заміна натільної та постільної білизни, а також медичний огляд засуджених військовослужбовців. Медичний огляд проводить начальник медичної служби (фельдшер) дисциплінарного батальйону. У разі залучення засуджених військовослужбовців до виконання робіт миття може здійснюватись після їх закінчен-

ня²⁴⁵.

3. Порядок звільнення із дисциплінарного батальйону

Правові підстави та порядок звільнення від покарання засуджених військовослужбовців детально регламентовано у Розділу XIV Інструкції про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні.

Так, засуджених військовослужбовців звільняють з дисциплінарного батальйону за таких підстав:

- після відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- у зв'язку із застосуванням амністії;
- у зв'язку з помилуванням;
- у зв'язку з винесенням судом ухвали або постанови про звільнення від відбування покарання через хворобу, умовно-достроково і за іншими підставами, встановленими законодавством.

Засуджені військовослужбовці, які відбувають покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні і визнані військово-лікарською комісією непридатними за станом здоров'я до військової служби зі зняттям з військового обліку або непридатними до військової служби у мирний час, звільняються судом від покарання за поданням командира дисциплінарного батальйону і висновком військово-лікарської комісії.

Військовослужбовців строкової військової служби, що відбули покарання або звільнені умовно-достроково, та осіб, що підлягають звільненню у зв'язку з амністією або помилуванням, звільняють з військової служби в запас безпосередньо з дисциплінарного батальйону, якщо вони на час набрання вироком суду законної сили відслужили встановлені Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" строки військової служби.

Військовослужбовці строкової військової служби, звільнені з дисциплінарного батальйону, які не відслужили встановлені Законом України "Про військовий обов'язок і військову службу" строки військової служби, можуть направлятись в ті самі військові частини (установи), в яких вони проходили військову службу до засудження.

Військовослужбовців військової служби за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, осіб офіцер-

²⁴⁵ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

ського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, направляють у розпорядження посадових осіб, які мають право призначення на посади, для вирішення питання щодо подальшого їх службового використання.

Командир дисциплінарного батальйону за 10 робочих днів повідомляє відповідного командира військової частини (відповідну посадову особу) про дату звільнення засудженого військовослужбовця.

Для супроводження військовослужбовця строкової військової служби до розташування військової частини командир (начальник) військової частини (установи) направляє до дисциплінарного батальйону свого представника.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, особи офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу та військову службу за призовом, військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації на особливий період, що відбули покарання або були звільнені умовно-достроково, у зв'язку з амністією чи через помилування, повертаються до військової частини, де вони проходили службу, самостійно.

До моменту прибуття представника з військової частини звільненого з дисциплінарного батальйону військовослужбовця строкової військової служби розміщують за межами території тримання засуджених військовослужбовців під наглядом командира дисциплінарної роти.

Час відбування засудженими військовослужбовцями покарання у виді тримання у дисциплінарному батальйоні до загального строку військової служби і строку вислуги у військовому званні не зараховується.

Звільнені з дисциплінарного батальйону військовослужбовці одержують такі документи: довідку про звільнення, особову справу та обліково-послужну картку (для військовослужбовців строкової військової служби), документ, що засвідчує особу військовослужбовця, службову картку, службову та медичну характеристики, медичну книжку, атестат на продовольство, речовий та грошовий атестати. Ордени, медалі, відзнаки і документи на них, гроші та цінності, а також інші особисті речі видають звільненим з дисциплінарного батальйону військовослужбовцям під підпис згідно з описом особистих речей та роздавальною відомістю.

Особову справу, службову картку і характеристику на військовослужбовців строкової військової служби надсилають до військової частини поштою або віддають представнику військової частини під підпис.

Особову справу на військовослужбовців, які проходять військову

службу за контрактом, осіб офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу та військову службу за призовом, надсилають до військової частини встановленим порядком.

Опис особистих речей залишають на зберігання у адміністративній групі (стройовій частині) дисциплінарного батальйону, а роздавальну відомість - у фінансовій службі дисциплінарного батальйону.

З метою забезпечення звільнення засудженого військовослужбовця командир дисциплінарного батальйону:

- організовує видачу документів військовослужбовцю під час звільнення його з дисциплінарного батальйону. Військовослужбовцям строкової військової служби документи та речі передаються у присутності представника, призначеного для супроводження військовослужбовця до військової частини;

- забезпечує військовослужбовця строкової військової служби військовими перевізними документами у разі його слідування до військової частини (місця проходження військової служби) або місця проживання залізничним (водним, авіа-) транспортом, а також організовує взаємодію з начальником органу військових сполучень Збройних Сил України в зоні розміщення дисциплінарного батальйону щодо забезпечення військовослужбовця строкової військової служби квитком для проїзду на залізничному (водному, авіа-) транспорті на підставі військових перевізних документів;

- установленим порядком забезпечує військовослужбовців загальновійськовим набором сухих продуктів на час слідування до військової частини (у разі слідування до місця призначення строком до 6 годин військовослужбовець загальновійськовим набором сухих продуктів не забезпечується) відповідно до чинного законодавства України;

- повідомляє начальника органу управління Служби правопорядку, у зоні діяльності якого дислокується військова частина, до якої повертається військовослужбовець після звільнення з дисциплінарного батальйону, про його вибуття з місця відбування покарання.

Про повернення військовослужбовця до військової частини (установи) командир (начальник) повідомляє начальника органу управління Служби правопорядку, у зоні діяльності якого дислокується військова частина, та командира дисциплінарного батальйону.

Засуджених військовослужбовців, які відбули покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні або були достроково звільнені від цього покарання, визнають такими, що не мають судимості.

Засуджених військовослужбовців, звільнених з дисциплінарного батальйону умовно-достроково, визнають такими, що не мають судимо-

сті, після закінчення невідбутої частини строку покарання²⁴⁶.

4. Порядок і умови виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців та арешту

Службові обмеження для військовослужбовців – це передбачений у ст.58 КК України вид основного покарання, що застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених КК України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк.

При чому, із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання²⁴⁷.

Так, у 2018 р. до розгляданого виду покарання засуджено 42 військовослужбовці.

Порядок і умови виконання даного виду покарання визначаються у Главі 10 КВК України.

Військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу (абз.3 ч.9 ст.1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р.).

Відповідно до ст.14 КВК України, покарання у виді службового обмеження військовослужбовців **виконується** командуванням військових частин, установ, органів і військових формувань, у яких проходять службу засуджені.

У ст.47 КВК України регламентовано порядок і умови виконання та відбування розгляданого покарання. Так, суд, який постановив вирок про службове обмеження для військовослужбовця, після набрання ним законної сили направляє копію вироку командирі військової частини, де проходить службу засуджений військовослужбовець.

²⁴⁶ Інструкція про порядок відбування покарання засуджених військовослужбовців у виді тримання в дисциплінарному батальйоні: затв. наказ. Мін. оборони України від 18 травня 2015 р. № 215. *Офіційний вісник України*. 2015. №53. Ст. 178.

²⁴⁷ Кримінальний кодекс України від 4 квітня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25. Ст.31.

Після одержання копії вироку командир військової частини видає відповідний наказ, у якому зазначається розмір відрахувань в доход держави з грошового утримання засудженого військовослужбовця, строк, протягом якого він не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а також який строк не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання. Наказ оголошується по військовій частині і доводиться до відома засудженого військовослужбовця.

Про прийняття вироку до виконання командир військової частини протягом трьох днів сповіщає суд, який постановив вирок.

За три дні до закінчення встановленого ви роком суду строку службового обмеження для військовослужбовця командир військової частини видає наказ про припинення його виконання із зазначенням дати припинення²⁴⁸.

Відповідно до п.4 ч.1 ст.89 КК України, особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців визнаються такими, що не мають судимості.

Окремо треба зупинитися на *особливостях відбування арешту* військовослужбовцями, який регламентовано у ст.55 КВК України.

Так, військовослужбовці, засуджені до арешту, відбувають покарання на гауптвахті.

На гауптвахті роздільно тримаються:

- засуджені військовослужбовці з числа офіцерського складу, окремо від інших категорій військовослужбовців;
- засуджені військовослужбовці, які мають звання прапорщиків, мічманів, сержантів і старшин, окремо від військовослужбовців рядового складу;
- засуджені військовослужбовці, які проходять службу за призовом, окремо від засуджених військовослужбовців, які проходять службу за контрактом.

Військовослужбовці, засуджені до арешту, направляються на гауптвахту для відбування арешту в десятиденний строк після одержання розпорядження суду про виконання вироку.

Час відбування арешту до загального строку військової служби і вислуги років для присвоєння чергового військового звання не зараховується, крім виняткових випадків.

Під час відбування арешту засуджений військовослужбовець не може бути представлений до присвоєння чергового військового звання, призначений на вищестоящу посаду, переведений на нове місце служби,

²⁴⁸ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

звільнений з військової служби, за винятком випадків визнання його непридатним до військової служби за станом здоров'я.

Засудженим військовослужбовцям під час відбування арешту виплачується оклад за військове звання. За сумлінну поведінку і ставлення до військової служби до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватися заходи заохочення у вигляді подяки, дострокового зняття раніше накладеного стягнення чи зарахування часу відбування арешту в загальний строк військової служби повністю або частково.

Розпорядок дня на гауптвахті, що встановлюється начальником органу управління Служби правопорядку, має включати в себе час підйому (відбою), ранкового та вечірнього туалету, ранкової фізичної зарядки, приймання їжі, проведення занять, прогулянок, прання обмундирування, проведення дезінфекцій приміщень, побачень, здійснення телефонних дзвінків, користування книжковим фондом, культурно-виховних заходів та занять фізичними вправами, вільний час, інші заходи тощо.

За порушення порядку відбування покарання до засуджених військовослужбовців можуть застосовуватися *заходи стягнення* у вигляді догани чи переведення в одиночну камеру на строк до десяти діб.

Правом застосування *заходу заохочення* у вигляді зарахування часу відбування арешту до загального строку військової служби користується начальник гарнізону. Правом застосування інших заходів заохочення і стягнення користуються військовий комендант і начальник гарнізону²⁴⁹.

За даними «Тюремного порталу», на гауптвахтах на початок 2018 р. під вартою перебувало 49 осіб, протягом року до них було поміщено 121 особа, а вибули з гауптвахт 118 осіб. На кінець 2018 р. на гауптвахтах перебували 52 військовослужбовця.²⁵⁰

Контрольні питання:

1. Правове регулювання покарання у виді тримання військовослужбовців в дисциплінарному батальйоні.
2. Порядок направлення та прийому засуджених у дисциплінарний батальйон.
3. Розміщення і режим тримання засуджених у дисциплінарному батальйоні.
4. Організація праці та виховна робота з засудженими в дисциплінарному батальйоні.

²⁴⁹ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.

²⁵⁰ Кримінально-виконавча система України в 2018 році. статистичний огляд (доповнений). *Тюремний портал*. URL: <http://ukrprison.org.ua/articles/1551280200>.

5. Порядок звільнення з дисциплінарного батальйону.

6. Порядок виконання покарання у виді службових обмежень для військовослужбовців.

7. Особливості відбування арешту засудженими військовослужбовцями.

ТЕМА № 9

ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ З УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ. ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ ЗВІЛЬНЕНІ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ, КОНТРОЛЬ І НАГЛЯД ЗА НИМИ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Підстави звільнення від покарання
2. Звільнення від відбування покарання на підставі закону України про амністію
3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з помилуванням
4. Соціальна адаптація осіб, звільнених від відбування покарання
5. Умови і порядок встановлення та здійснення адміністративного нагляду

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня. З наступними змінами і доповненнями.
2. Закон України “Про виконавче провадження” 02 червня 2016 р. № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 30. С. 542. З наступними змінами і доповненнями.
3. Закон України “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі” від 11.12.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст.455. З наступними змінами і доповненнями.
4. Закон України „Про застосування амністії в Україні” від 1 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №48. Ст. 263. З наступними змінами і доповненнями.
5. Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст.745.
6. Закон України „Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” від 17 березня 2011 р. №3160-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. №28. Ст. 1154.
7. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають по-

карання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Мін.юст. України, МВС України, Мін. соц. політ. України, Мін. охорони здоров'я від 3 квітня 2018 р. № 974/5/467/609/280. *Офіційний вісник України*. 2018. №35. Ст. 177.

8. Положення про порядок здійснення помилування: затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №33. Ст. 13.

9. Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким: ППВСУ від 26 квітня 2002 р. №2. *Вісник Верховного Суду України* (вкладка). 2002. №3. С.5–8.

10. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: ППВСУ від 26.12.2003 р. №16. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 2. С. 7-9.

11. Кримінально-виконавче право України. Загальна та Особлива частини: підручник / О.М. Литвинов, А.Х. Степанюк, І.С. Яковець, К.А. Автухов, А.П. Гель, С.В. Лосич, Є.С. Назимко; за заг. ред. д.ю.н., проф. О.М. Литвинова та д.ю.н., проф. А.Х.Степанюка. К.: ВД «Дакор», 2015. 632 с.

12. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблистою. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

13. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя: «Интер-М», 2014. 293 с.

14. Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

15. Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

ВСТУП

За наявності визначених у Кримінальному кодексі України підстав, винна у вчиненні злочину особа звільняється чи може бути повністю або частково звільнена від покарання. Положення щодо звільнення

від покарання та його відбування викладені у розділі XII Загальної частини КК України (ст. 74–87)²⁵¹.

Доцільно звернути увагу на те, що інститут звільнення від покарання складається переважно з норм матеріального кримінального права. Однак діяльність, що пов'язана із звільненням (підготовча робота до звільнення, вирішення питань про вибір особами, котрі звільняються, місця проживання, їх працевлаштування тощо) і саме звільнення від покарання та його відбування (як судова процедура) потребують того, аби у цьому процесі брали участь різні за своєю природою і функціями органи держави. Тому звільнення від покарання регулюється також нормами кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства (наприклад, ст. 537-539 КПК України, ст. 152-155 КВК України)²⁵².

Після того, як обвинувальний вирок, що набрав законної сили, звертається до виконання, засуджений починає відбувати призначене судом покарання. Тобто з цього моменту можливе звільнення від подальшого його відбування. Засуджений звільняється від реальних позбавлень і обмежень, які він зазнає при відбуванні покарання.

1. Підстави звільнення від покарання

Одним із основних принципів кримінального права є принцип економії репресії. Покарання повинно забезпечувати досягнення поставлених перед ним цілей, але разом з тим бути мінімально необхідним. Суд призначає у межах санкції певне покарання, яке засуджений зобов'язаний відбути. Проте нерідко засуджений своєю поведінкою доказує виправлення раніше встановленого вироком суду строку покарання, що зумовлює досягнення і такої мети покарання, як запобігання вчиненню засудженим нових злочинів. Стосовно запобігання вчиненню злочинів іншими особами (загальна превенція), то тут найбільшу роль відіграє закон, який забороняє певне коло діянь під страхом покарання, і меншою мірою – вирок суду з призначеним покаранням. Громадяни більш ознайомлені зі змістом законодавства, чим про практику призначення покарання судами²⁵³.

²⁵¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

²⁵² Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>; Кримінальний процесуальний кодекс України. *Голос України*. 2012. № 90-91.

²⁵³ Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

Певне значення для загальної превенції може мати й фактично відбутий засудженим строк покарання. На момент вирішення питання про дострокове звільнення від подальшого відбування покарання певна частина строку покарання вже відбута, у зв'язку з чим гострота суспільної реакції на злочин минула, більшість громадян про нього забула. Головне полягає в тому, що відбування покарання в умовах, коли цілі його майже досягнуті, не викликається необхідністю. В цих випадках законодавець за певних умов дозволяє дострокове звільнення засудженого від покарання.

У той самий час певна частина засуджених досягає виправлення раніше визначених судом строків, у деяких змінюються життєві обставини (хвороба), в ряді випадків держава визнає за можливе “пробачити” засудженого. У цих випадках звільнення здійснюється тільки на підставі особливих судових чи державних вказівок (ухвала суду, Закон про амністію, Указ про помилування і т. ін.).

Відповідно до ст. 152 КВК України засуджені до позбавлення волі звільняються від відбування покарання за таких *підстав*:

- відбуття строку покарання, призначеного вироком суду;
- закон України про амністію;
- акт про помилування;
- скасування вироку суду і закриття кримінальної справи;
- закінчення строків давності виконання обвинувального вироку;
- умовно-дострокове звільнення від відбування покарання;
- хвороба;
- інші підстави, передбачені законом²⁵⁴.

Від підстав звільнення потрібно відрізнити їх *правові форми*, тобто відповідні документи, в яких у встановленому законом порядку закріплені підстави звільнення і які є юридичною підставою для здійснення адміністрацією установи виконання покарань дій щодо звільнення засуджених. Такими документами-підставами для звільнення можуть бути:

1. Закон України про амністію;
2. Указ Президента про помилування;
3. Постанова суду про звільнення через хворобу;
4. Постанова суду про умовно-дострокове звільнення від покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням;
5. Ухвала суду про звільнення від покарання за діяння, карність якого законом усунена.

²⁵⁴ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>

Згідно із ст. 153 КВК України, звільнення засуджених після відбуття строку покарання здійснюється в першій половині останнього дня строку. Якщо строк покарання закінчується у вихідний чи святковий день, засуджений звільняється напередодні вихідного чи святкового дня. При обчисленні строків місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа, – в останній день цього місяця²⁵⁵.

Уповноважений орган з питань пробації не пізніше наступного робочого дня після одержання відповідних документів направляє повідомлення суду, який постановив вирок. Засудженому за його вимогою може видаватися довідка про відбуття покарання або про звільнення від нього.

Своєчасність звільнення засуджених залежить від правильного ведення обліків і матеріалів особових справ на засуджених. Щорічно спеціальні відділи установ виконання покарання наприкінці поточного року складають контрольні-строкові картотеки на майбутній рік і списки осіб, які підлягають звільненню кожного кварталу. При складанні списків варто звертати увагу:

- 1) чи застосовані до засудженого додаткові покарання (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю);
- 2) чи призначалося засудженому примусове лікування від алкоголізму або наркоманії і чи є відповідні документи в особовій справі з цього приводу;
- 3) чи правильно розрахований строк звільнення.

З особою, яка звільняється, в обов'язковому порядку проводиться повний розрахунок, повертаються особисті документи, цінності та речі, які їй належать, видаються гроші, що зберігалися на її особовому рахунку, або перераховуються на вказаний засудженим рахунок чи відкритий для нього рахунок, а також довідка встановленого зразка, де зазначаються підстави звільнення.

Особи, які відбули покарання, несуть обов'язки і користуються правами, встановленими для громадян України, з обмеженнями, що передбачені для осіб, які мають судимість. Такі обмеження можуть бути передбачені тільки законом.

2. Звільнення від відбування покарання на підставі закону України про амністію

²⁵⁵ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>.

Відповідно до чинного українського законодавства поняття амністії складається з таких основних елементів: оголошення амністії є виключною прерогативою законодавчого органу держави; амністія оголошується шляхом прийняття відповідного закону; вона застосовується щодо індивідуально невизначених категорій осіб; як правило, дія амністії поширюється лише на осіб, які вчинили злочини до моменту набрання чинності закону про амністію; звільнення у зв'язку з актом амністії здійснюється лише судом.

Таким чином, **амністія** – це спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально невизначених категорій осіб, винуватих у вчиненні злочинів, що здійснюється судом на підставі відповідного акта (закону про амністію), прийнятого Верховною Радою України. Дія закону про амністію поширюється, як правило, на осіб, які вчинили злочини до дня набрання ним чинності включно²⁵⁶.

Актом амністії передбачаються різні форми пом'якшення участі винних у вчиненні злочинів, іншими словами – види амністування. Отже, на підставі акта амністії певні категорії осіб, які підлягають амністуванню, звільняються від покарання (повністю або частково). **Амністування** – це передбачений законом України про амністію один із видів звільнення певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів, від покарання.

На підставі акта амністії особа може бути повністю звільнена від покарання. Зазначений вид **амністування полягає**: а) у звільненні від основного і додаткового покарання, призначеного обвинувальним вирокком суду; б) у звільненні від невідбутої частини основного і додаткового покарання (застосовується, зокрема, до засуджених, щодо яких вирок набрав законної сили і звернений до виконання). Закон про амністію може передбачати часткове звільнення від покарання. Воно відбувається шляхом звільнення від основного покарання із залишенням додаткових видів покарання та скорочення невідбутої частини покарання²⁵⁷.

Як ми вже зазначали, звільнення від покарання на підставі акта амністії може бути повним або частковим. Повним визнається звільнення від усього основного та додаткового покарання або від усієї невідбутої частини того й іншого. Звільнення особи від основного покарання і незвільнення від додаткового покарання слід розглядати як звільнення часткове.

²⁵⁶ Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилювання в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

²⁵⁷ Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилювання в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

Установивши в стадії судового розгляду наявність акта амністії, який усуває застосування покарання, суд доводить справу до кінця і постановляє обвинувальний вирок із звільненням засудженого від покарання, тобто йдеться про повне звільнення від покарання, включаючи основне й додаткове. Так само вирішується питання і тоді, коли акт амністії видається після постановлення вироку, але до розгляду справи апеляційною інстанцією. Остання повинна застосувати амністію шляхом внесення змін до вироку, тим самим звільнивши засудженого у повному обсязі від покарання (основного і додаткового). Оскільки амністія не звільняє засудженого від цивільно-правових наслідків вчиненого ним злочину, вирок суду в частині майнових стягнень підлягає виконанню незалежно від звільнення засудженого від покарання²⁵⁸.

Особи, на яких поширюється дія закону про амністію, можуть бути звільнені від відбування як основного, так і додаткового покарання, призначеного судом, крім конфіскації майна, в частині вироку, яка не була виконана на день набрання чинності законом про амністію. Особам, засудженим до покарання (основного чи додаткового) у виді штрафу, сума штрафу, сплаченого ними до прийняття судом рішення про звільнення від відбування покарання у зв'язку з амністією, не повертається.

Повне звільнення від покарання на підставі акта амністії полягає:

– у звільненні від призначеного основного і додаткового покарання на стадії судового розгляду шляхом постановлення обвинувального вироку суду із звільненням засудженого від покарання, або під час апеляційного розгляду справи до моменту набрання вироком законної сили і його виконання (амністовані особи визнаються такими, що не мають судимості);

– у звільненні від невідбутої частини основного і додаткового покарання (застосовується, зокрема, до засуджених, щодо яких вирок набрав законної сили та звернений до виконання; характеризується виникненням у звільнених осіб судимості)²⁵⁹.

Часткове звільнення від покарання на підставі акта амністії відбувається шляхом звільнення від основного покарання із залишенням додаткових покарань. Необхідно зазначити, що актом амністії жодного разу не передбачалось звільнення лише від додаткового покарання. Це, очевидно, зумовлено насамперед тим, що немає підстав звільняти від

²⁵⁸ Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

²⁵⁹ Закон України „Про застосування амністії в Україні” від 1 жовтня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №48. Ст. 263.

додаткових покарань осіб, яких законодавець не визнав можливим повністю звільнити від покарання. Тому ми вважаємо, що звільнення від додаткових покарань не може виступати окремим видом амністування.

Законодавець, визначаючи категорії осіб, які підлягають звільненню в силу акта амністії, підходить до вирішення цього питання *диференційовано* і встановлює певні умови, за наявності яких та чи інша особа належить до певної категорія, на яку поширюється дія амністії. Однією з основних умов застосування амністії у більшості передбачених цим актом випадків є засудження особи за злочин невеликої або середньої тяжкості.

Водночас закони про амністію не виключають її застосування і до засуджених за тяжкі та особливо тяжкі злочини. Але це можливо за наявності додаткових умов, а саме: засудження за злочин уперше; відбуття певного строку покарання, як правило, не менше половини; встановлення верхньої межі призначеного покарання у виді позбавлення волі тощо.

До *умов застосування амністії*, що характеризують категорії осіб, на які поширюється її дія, можна віднести: а) характер і ступінь суспільної небезпечності злочину (тяжкість злочину); б) розмір призначеного судом покарання; в) форму вини (умисно чи з необережності вчинено злочин); г) статті КК України, за якими кваліфіковані дії винних; д) розмір відбутої частини покарання; і) вчинення злочину вперше чи повторно. Загальною умовою для всіх категорій осіб, які підлягають амністуванню, є засудження їх судами України, а також судами колишнього СРСР на території України, незалежно від місця відбування ними покарання²⁶⁰.

Амністія, як правило, поширюється на велике коло осіб, які вчинили злочин. Але існують певні категорії злочинців, щодо яких вона *не застосовується*. Наприклад, особи, визнані винними у вчиненні корупційних злочинів, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК України.

Амністія не може бути застосована також до:

²⁶⁰ Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилювання в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

- осіб, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі, і до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі;

- осіб, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії;

- осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах;

- осіб, яких засуджено за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб;

- осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисний злочин²⁶¹.

Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; катування; насильницьке донорство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини, якщо при цьому сталося заподіяння смерті, або нанесення тяжких тілесних ушкоджень, що потягнули за собою смерть.

Законом про амністію можуть бути визначені й інші категорії осіб, на які амністія не поширюється.

При застосуванні такого виду амністування, як звільнення від відбування покарання, законодавець широко використовує заборону на його застосування щодо осіб, які **злісно порушують режим** у період відбування покарання. Вперше така норма була введена в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 1 листопада 1957 р. “Про амністію з нагоди 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції” і з того часу постійно включалася в акти про амністію. У зв’язку з тим, що раніше в законодавстві було відсутнє визначення поняття особи, яка злісно порушувала режим у період відбування покарання, законодавець у кожному акті амністії окремо окреслював його рамки. Усе викладене доводить, що законодавець, визначаючи категорії осіб, які підлягають звільненню в силу акта амністії, підходить до вирішення цього питання диференційовано і встановлює певні умови, за наявності яких та чи інша особа належить до певної категорії, на яку поширюється дія амністії²⁶².

²⁶¹ Закон України „Про застосування амністії в Україні” від 1 жовтня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. №48. Ст. 263.

²⁶² Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. Вісник Запорізького державного університету. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з помилуванням

Для помилування властиві такі *основні ознаки*: це виключна прерогатива Президента України; помилування здійснюється шляхом видання відповідного указу; воно застосовується щодо індивідуально визначеної особи (осіб), засудженої до будь-якого виду покарання за вчинення злочинів будь-якої тяжкості; помилуваною може бути лише особа, щодо якої обвинувальний вирок набрав законної сили; помилування здійснюється за відповідним клопотанням у виді повного або часткового звільнення від покарання. Таким чином, *помилування* – це спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України²⁶³.

Відповідно до Положення “Про здійснення помилування в Україні” Президент України застосовує цей інститут щодо засуджених *у виді*: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк (згідно з ч. 2 ст. 87 КК України цей строк не повинен бути меншим двадцяти п'яти років); повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання (засудженого, зокрема, може бути звільнено від дальшого відбування призначеного основного покарання або від відбування додаткового покарання у разі відбуття основного виду покарання; часткове звільнення здійснюється шляхом скорочення основного виду покарання)²⁶⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що *видами помилування є*: звільнення від невідбутої частини основного і додаткового покарання; звільнення від додаткового покарання осіб, які відбули основне покарання; звільнення від основного покарання із залишенням додаткового покарання; заміна покарання у виді довічного позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; скорочення невідбутої частини покарання.

Згідно з ч. 2 ст. 87 КК України. актом про помилування може бути здійснена *заміна засудженому призначеного судом покарання* у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років (їх ще довго не будуть милувати, вони “не доросли” до передбаченого Положенням терміну подання клопотання про поми-

²⁶³ Музика А.А., Школа С.М. Амністія і помилування в системі сучасного українського права. *Кримінальне право України*. 2006. №1. С.10-23.

²⁶⁴ Положення про порядок здійснення помилування: затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №33. Ст. 13.

лування). Ґрунтуючись на буквальному тлумаченні закону, з наведеного випливає, що помилування засуджених здійснюється лише у виді заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. Але в дійсності це не так. До того ж і в ст. 2 Положення зазначено, що помилування засуджених відбувається також шляхом: повного або часткового звільнення від подальшого відбування як основного, так і додаткового покарання. На нашу думку, у Кримінальному кодексі України більш доцільним було б дати повний перелік видів помилування, а не згадувати окремі з них²⁶⁵.

Відповідно до ст. 152 “Підстави звільнення від відбування покарання” Кримінально-виконавчого кодексу України засуджені до позбавлення волі звільняються від покарання, зокрема, у зв’язку з помилуванням. Термін “*підстава звільнення*” застосовується в різних значеннях. Підставою звільнення в розумінні ст. 152 КВК України є юридичний факт, а саме закінчення строку покарання чи прийняття рішення компетентним органом (судом, Верховною Радою України, Президентом України). Підставою звільнення називають і документ, який засвідчує, що даний юридичний факт мав місце (наприклад, вирок суду, указ про помилування)²⁶⁶.

При *повному звільненні від основного покарання* засуджений перестає відбувати строк позбавлення волі, його терміново звільняють з КВУ. Часткове звільнення, як правило, здійснюється шляхом скорочення терміну покарання на визначений строк. Також застосовується скорочення покарання на якусь частину строку із вказівкою на те, скорочується покарання, чи невідбута частина покарання. У цьому випадку вносяться зміни в облікові документи, визначається строк покарання, який необхідно відбутися засудженому, оголошується нова дата звільнення з установи виконання покарань.

Скорочення строку тягне за собою низку визначених пільг: переведення на поліпшені умови тримання, переведення до виправної колонії іншого рівня безпеки, умовно-дострокове звільнення, застосування амністії, переведення з приміщення камерного типу в звичайні жилі приміщення колонії максимального рівня безпеки тощо. У цих випадках обов’язкова для відбуття частина покарання, яка необхідна для отримання пільг, визначається, виходячи зі скороченого помилуванням

²⁶⁵ Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

²⁶⁶ Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1129-15>

строку. Цей же строк приймається в розрахунок після звільнення при вирішенні питання про погашення або зняття судимості.

Додатковими покараннями, від яких звільняє помилування, часто є позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Порушувати клопотання про звільнення або скорочення додаткового покарання можна як під час відбуття основного покарання, так і додаткового. Клопотання про помилування, як правило, подає засуджений. У деяких випадках клопотання можуть надходити від рідних, близьких, громадських організацій тощо. В залежності від тяжкості вчиненого злочину, виду призначеного покарання і кількості (уперше чи повторно) клопотань про помилування Положенням встановлені певні умови їх подання.

Згідно з п. 3 Положення **право на клопотання про помилування** має особа, яка:

– засуджена судом України і відбуває покарання в межах своєї держави;

– засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування;

– засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо відповідна установа цієї держави погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування;

- є захисником, одним із батьків, дружиною (чоловіком), дитиною, іншим членом сім'ї, законним представником осіб, зазначених вище.

У виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин клопотання про помилування також може бути подано головою або іншим членом Комісії при Президентові України у питаннях помилування, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженим Президента України з прав дитини, Уповноваженим Президента України з прав людей з інвалідністю, Уповноваженим Президента України у справах кримськотатарського народу²⁶⁷.

Переважну більшість клопотань про помилування пишуть самі засуджені, але відсоток задоволених клопотань серед них дуже малий. Кількість клопотань про помилування засудженого, які подаються адміністрацією виправної колонії, є незначною. Це можна пояснити, зокрема, тим, що їх працівники не аналізують підстави застосування помилування, не розуміють причин задоволення чи відхилення клопотань, не завжди правильно оцінюють чинники, які можуть вплинути на прийняття

²⁶⁷ Положення про порядок здійснення помилування: затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №33. Ст. 13.

відповідного рішення. Аналізувати, перш за все, необхідно дані про те, до яких категорій належать засуджені і за якими підставами помилування застосовується більш часто, які недоліки при підготовці матеріалів можуть призвести до прийняття іншого, ніж очікувала адміністрація виправної колонії, рішення²⁶⁸.

Особи, які засуджені за тяжкі чи особливо тяжкі злочини або мають дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів чи відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, можуть бути помилувані у виняткових випадках за наявності надзвичайних обставин.

Особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 Кримінального кодексу України.

Клопотання про помилування містить повні відомості про особу засудженого: яким судом, коли, за якою статтею Кримінального кодексу України був засуджений та яке покарання йому призначено. Потім коротко викладаються обставини справи, мотиви вчинення злочину, його наслідки, пом'якшуючі покарання обставини, що визнані судом, чи визнає засуджений свою вину та чи згоден з вироком. У клопотанні також зазначається, де і протягом якого часу особа відбувала покарання, як вона характеризується адміністрацією КВУ. Завершується клопотання проханням про конкретний вид пом'якшення становища засудженого.

Клопотання засудженого і матеріали про його помилування (анкета; копії вироків, ухвал, постанов судів; повідомлення про набрання вироку суду законної сили; медична довідка про стан здоров'я засудженого; характеристика тощо) надсилаються адміністрацією КВУ до Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України.

Помилування засудженого свідчить про те, що йому виявили довіру, яка повинна на чомусь ґрунтуватися. Тому **Департамент з питань помилування**, на яке покладено здійснення підготовки матеріалів для розгляду клопотань про помилування, враховуються характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа засудженого, його поведінка, ставлення до праці, участь у громадському житті в місцях відбування покарання, строк відбутого покарання, думка адміністрації КВУ, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх (якщо йдеться про неповнолітнього злочинця), громадських організацій і трудових колективів, а в необхідних випадках також думка місцевих органів влади та місцевого

²⁶⁸ Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

самоврядування. Не може залишатися поза увагою минуле засудженого: наявність колишніх судимостей, характер вчинених злочинів, строк перебування на волі після звільнення від відбуття покарання за колишні злочини, підстави звільнення від відбування покарання за раніше вчинені злочини та інші обставини²⁶⁹.

Обставини, що враховуються при задоволенні клопотань про помилування, пов'язані, зокрема, з наявністю чи відсутністю чинників, які перешкоджають помилуванню. До них належать обставини, що свідчать:

– про небезпеку особи винного (значна кількість судимостей, особливо жорстокість злочину, активна роль у його вчиненні, антигромадський спосіб життя до взяття під варту тощо);

– про те, що злочин є особливо тяжким (наявність багатьох обставин, котрі обтяжують покарання, особливо великі розміри викраденого, заподіяння злочином тяжких наслідків, наприклад, загибель кількох осіб, тощо). Перешкодою для помилування засудженого може бути його негативна характеристика, надана адміністрацією КВУ.

При вирішенні питання про помилування засудженого враховуються відомості про позитивну характеристику особи, дані про особливі заслуги, про стан здоров'я, матеріальний стан, велику кількість утриманців. Можуть братися до уваги і надзвичайні обставини (наприклад, сім'я засудженого постраждала внаслідок стихійного лиха – такого, як повінь, землетрус, пожежа тощо). Особливе місце серед цих обставин займають відомості про поведінку засудженого під час відбування покарання в місцях позбавлення волі.

Відповідно до Положення підготовлені Департаментом з питань помилування матеріали попередньо розглядаються **Комісією при Президентові України у питаннях помилування**²⁷⁰.

Про клопотання, в яких Комісією не знайдено підстав для помилування, Департамент з питань помилування інформує Президента України, і про результати розгляду повідомляє заявникам. У разі відхилення клопотання про помилування, повторне клопотання щодо особи за відсутності нових обставин, що заслуговують на увагу, може бути внесено на розгляд Комісії не раніш як через рік із часу відхилення попереднього клопотання. Повторне клопотання, що надійшло до закінчення цих строків, повертається заявникові з відповідними роз'ясненням. Про по-

²⁶⁹ Музика А.А., Школа С.М. Актуальні проблеми практики застосування амністії і здійснення помилування в Україні. *Вісник Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2003. №1. С. 114-118.

²⁷⁰ Положення про порядок здійснення помилування: затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №33. Ст. 13.

милування засудженого **Президент України** видає указ, а при відсутності підстав для помилування виноситься постанова.

Міністерство юстиції України протягом трьох робочих днів з дня одержання указу Президента України про помилування установлює місце відбування засудженими покарання і службою спеціального зв'язку надсилає до міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції наказ про виконання указу Президента України про помилування.

Укази Президента України про помилування засуджених для виконання надсилаються:

щодо осіб, які відбувають покарання в установах чи органах виконання покарань, - Державній пенітенціарній службі України;

щодо осіб, які звільняються від додаткових покарань, - відповідним судам;

щодо осіб, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, до службових обмежень для військовослужбовців чи до позбавлення військових звань, - Міністерству оборони України;

щодо інших осіб - відповідним міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади;

щодо осіб (громадян іноземної держави), засуджених судами України до позбавлення волі, які передані для відбування покарання в державах, громадянами яких вони є, - Міністерству юстиції України²⁷¹.

Крім того, укази Президента України про помилування засуджених надсилаються Міністерству внутрішніх справ України до відома та іншим державним органам, органам місцевого самоврядування для забезпечення соціальної адаптації осіб, які відбули покарання.

Після підписання Президентом України указів про помилування, Департамент з питань помилування організовує і здійснює постійний контроль за їх своєчасним **виконанням**, вживає невідкладних заходів у разі несвоєчасного виконання указів про помилування. Державна пенітенціарна служби України також має оперативно реагувати на допущені недоліки. При розгляді матеріалів за клопотаннями про помилування засуджених працівниками Департаменту з питань помилування виявляються недоліки в роботі судів, органів юстиції, органів внутрішніх справ, адміністрації КВУ, місцевих органів влади. Вони аналізуються, після чого вживаються заходи щодо їх усунення.

4. Соціальна адаптація осіб, звільнених від відбування покарання

²⁷¹ Положення про порядок здійснення помилування: затв. указом Президента України від 21.04.2015 № 223/2015. *Офіційний вісник України*. 2015. №33. Ст. 13.

Соціальна адаптація – це процес засвоєння звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві²⁷². Проблеми соціальної адаптації осіб, звільнених від відбування покарання, традиційно досліджуються у межах кримінально-виконавчого права, кримінології, філософії, соціології, соціальної психології та педагогіки. Нерідко вживаються такі термінологічні звороти, як “соціальна реабілітація” і “ресоціалізація”. У вітчизняній юридичній енциклопедії цим питанням присвячені самостійні статті, а Кримінально-виконавчий кодекс України оперує цими трьома поняттями, хоча не містить їх визначення (за виключенням поняття ресоціалізації).

Ресоціалізація – це свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого. Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив (ч. 2,3 ст. 6 КВК України).

У серпні 2015 року введено в дію Закон України «Про пробацію». Відповідно до статті 2 Закону **пробація** – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого. Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, а одним із завдань – здійснення заходів з підготовки осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення²⁷³.

Одним із видів пробації є **пенітенціарна пробація** – підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання.

²⁷² Закон України „Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк” від 17 березня 2011 р. №3160-VI. *Офіційний вісник України*. 2011. №28. Ст. 1154.

²⁷³ Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. *Відомості ВРУ*. 2015. № 13. Ст.745.

Орган пробації спільно з державними органами та органами місцевого самоврядування сприяють засудженим, які готуються до звільнення, у:

- визначенні місця проживання після звільнення;
- влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених;
- госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги;
- працевлаштуванні працездатних осіб.

Соціальний патронаж – це допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію. Заходи щодо соціального патронажу осіб, звільнених від покарання у виді позбавлення волі на певний строк, визначаються Законом України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»²⁷⁴.

У КВУ організуються курси підготовки засуджених до звільнення (ч. 2 ст. 156 КВК України). Чітко оговорюються умови надання звільненим з місць відбування покарання мінімальних безкоштовних послуг (ст. 157 КВК України). Згідно з положеннями кримінально-виконавчого законодавства особи, звільнені від покарання, повинні бути забезпечені роботою, по можливості з урахуванням їх спеціальності, виконавчими комітетами місцевих Рад народних депутатів не пізніше п'ятнадцятиденного строку з дня звернення по допомогу в працевлаштуванні. У необхідних випадках звільненим особам надається житлова площа. Втім, потрібно зазначити, що наведені приписи мають загальний характер, не конкретизовані в інших нормативно-правових актах, а відповідальність за невиконання таких вказівок відсутня. Зокрема тому ці вимоги кримінально-виконавчого законодавства України, як правило, не реалізуються.

Порядок взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк встановлено відповідним спільним наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України²⁷⁵.

²⁷⁴ Закон України «Про пробацію» від 05 лютого 2015 р. № 160-VIII. Відомості ВРУ. 2015. № 13. Ст.745.

²⁷⁵ Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Мін.юст. України, МВС України, Мін.

Згідно з цим наказом, УВП (СІЗО) не пізніше ніж за три місяці до закінчення призначеного строку покарання або розгляду на засіданні комісії УВП (СІЗО) питання про подання до суду матеріалів для застосування статей 81, 82 КК України стосовно засудженого, який за період відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк довів своє виправлення або став на шлях виправлення, здійснює моніторинг проблемних питань засуджених, які готуються до звільнення, та їхніх можливих потреб після звільнення.

За результатами моніторингу від засудженого приймається заява щодо обраного ним місця проживання після звільнення та наявності визначеного місця працевлаштування, яка після звільнення засудженого долучається до його особової справи, та вживаються заходи з організації надання допомоги у вирішенні інших проблемних питань.

Не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання засудженого до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк УВП (СІЗО) надсилає повідомлення-запит до уповноваженого органу з питань пробації для з'ясування можливості проживання засудженого після звільнення за обраним місцем проживання та працевлаштування.

У разі отримання відповіді на повідомлення-запит про відсутність можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання засудженого повідомляють про це та про заходи соціального патронажу, які можуть бути вжиті відповідними суб'єктами соціального патронажу стосовно нього після звільнення.

За двадцять днів до звільнення засудженого надсилає повідомлення про звільнення, зокрема до відповідного органу (підрозділу) поліції та протягом трьох діб з моменту звільнення - сповіщення до підрозділу інформаційно-аналітичної підтримки територіального органу Національної поліції України

Орган (підрозділ) поліції при надходженні з УВП (СІЗО) повідомлення про звільнення засудженого проводить перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання, про що робиться відмітка у журналі контролю за прибуттям та постановленням на облік раніше судимих осіб (далі - журнал контролю). За наявності технічних можливостей журнал контролю ведеться в електронному вигляді в підсистемі інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції».

Протягом місяця після звільнення засудженого орган (підрозділ) поліції інформує УВП (СІЗО) про його прибуття та взяття на облік в органі (підрозділі) поліції (направляється відривний талон повідомлення про прибуття звільненого).

Дільничний офіцер поліції вживає заходів щодо роз'яснення таким особам вимог законодавства з питань постановлення на облік, реєстрації за обраним місцем проживання, працевлаштування та дотримання загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

У разі неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання протягом десяти днів після звільнення орган (підрозділ) поліції інформує про це УВП (СІЗО)²⁷⁶.

5. Умови і порядок встановлення та здійснення адміністративного нагляду

Адміністративний нагляд – це система тимчасових примусових профілактичних заходів спостереження і контролю за поведінкою окремих осіб, звільнених з місць позбавлення волі, що здійснюються органами Національної поліції.

Сутність адміністративного нагляду полягає в тому, що:

- 1) держава ні в якому разі не “продовжує” вирок, а здійснює нагляд за одним із джерел можливої небезпеки в суспільстві;
- 2) він є примусовою мірою, оскільки переконання як основний метод виховання не виключає примушення;
- 3) державне примушення опосередковується в праві у виді юридичної відповідальності (кримінальної, адміністративної, матеріальної);
- 4) він не має метою приниження людської гідності чи заподіяння фізичного страждання;
- 5) це комплексна міра застереження повторних злочинів з боку осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- 6) вказана міра має тимчасовий характер²⁷⁷.

Адміністративний нагляд встановлюється щодо таких **категорій повнолітніх осіб**:

²⁷⁶ Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Мін.юст. України, МВС України, Мін. соц. політ. України, Мін. охорони здоров'я від 3 квітня 2018 р. № 974/5/467/609/280. *Офіційний вісник України*. 2018. №35. Ст. 177.

²⁷⁷ Закон України “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі” від 11.12.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст.455.

а) засуджених до позбавлення волі за тяжкі і особливо тяжкі злочини або засуджених двічі і більше разів до позбавлення волі за умисні злочини, якщо під час відбування покарання їх поведінка свідчила про те, що вони вперто не бажають стати на шлях виправлення і залишаються небезпечними для суспільства;

б) засуджених до позбавлення волі за тяжкі і особливо тяжкі злочини або засуджених двічі і більше до позбавлення волі за умисні злочини, якщо вони після відбування покарання або умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, незважаючи на попередження органів Національної поліції, систематично порушують громадський порядок і права громадян, вчиняють інші правопорушення;

в) засуджених до позбавлення волі за один із злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Стосовно осіб, вказаних в п. "а" і "в", адміністративний нагляд встановлюється в судовому засіданні одноособово суддею районного (міського) суду за місцезнаходженням виправної установи, в якій відбуває покарання засуджений, за поданням начальника виправної установи, а стосовно осіб, зазначених у п. "б", – в судовому засіданні одноособово суддею районного (міського) суду за місцем проживання особи, звільненої з місць позбавлення волі, за поданням начальника органу Національної поліції.

Підставами для встановлення адміністративного нагляду є:

а) вирок суду, що набрав законної сили, – щодо осіб, зазначених у пункті "г";

б) матеріали виправних установ – щодо осіб, засуджених у пункті "в";

в) матеріали органів Національної поліції – щодо осіб, зазначених у пункті "б".

Порядок здійснення адміністративного нагляду. Адміністративний нагляд здійснюється органами Національної поліції. Осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, беруть на облік, фотографують, а в разі потреби у них беруть відбитки пальців. Працівники поліції зобов'язані систематично контролювати поведінку цих осіб, запобігати порушенням ними громадського порядку та прав інших громадян і припиняти їх, проводити розшук осіб, які уникають адміністративного нагляду.

Адміністративний нагляд **припиняється** постановою судді за поданням начальника органу Національної поліції: а) у разі погашення або зняття судимості з особи, яка перебуває під наглядом; б) достроково,

якщо піднаглядний перестав бути небезпечним для суспільства і позитивно характеризується за місцем роботи і проживання. Піднаглядний може сам подати клопотання про **знання нагляду**. В інших випадках адміністративний нагляд **автоматично припиняється** а) після закінчення терміну, на який його встановлено, якщо органом Національної поліції не подано клопотання про продовження нагляду або суддя відмовив у продовженні нагляду; б) у разі засудження піднаглядного до позбавлення волі і направлення його до місця відбування покарання або в) у разі смерті піднаглядного²⁷⁸.

Обов'язки піднаглядних. Особи, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, зобов'язані вести законослухняний спосіб життя, не порушувати громадський порядок і додержуватися таких правил:

а) прибути у визначений виправною установою термін в обране ним місце проживання і зареєструватися в органі Національної поліції;

б) з'являтися за викликом поліції в указаний термін і давати усні та письмові пояснення з питань, пов'язаних з виконанням правил адміністративного нагляду;

в) повідомляти працівників поліції, які здійснюють адміністративний нагляд, про зміну місця роботи чи проживання, а також про виїзд за межі району (міста) у службових справах;

г) у разі від'їзду в особистих справах з дозволу поліції в інший населений пункт та перебування там більше доби – зареєструватися в місцевому органі Національної поліції.

Обмеження дій піднаглядних. До осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, за постановою начальника органу Національної поліції застосовуються частково або у повному обсязі такі обмеження:

а) заборона виходу з будинку (квартири) у певний час, який не може перевищувати восьми годин на добу;

б) заборона перебування у відповідних місцях району (міста);

в) заборона виїзду чи обмеження часу виїзду в особистих справах за межі району (міста);

г) реєстрація в поліції від одного до чотирьох разів на місяць.

Обсяг вказаних обмежень з урахуванням особистості піднаглядного, його способу життя і поведінки при здійсненні адміністративного

²⁷⁸ Закон України “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі” від 11.12.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст.455.

нагляду може змінюватися (зменшуватися або збільшуватися) начальником органу Національної поліції²⁷⁹.

Відповідальність за порушення законодавства про адміністративний нагляд. Порушення перерахованих правил адміністративного нагляду тягне за собою відповідальність по ст. 187 КУпАП. Кримінальна відповідальність передбачена ст. 395 КК України за порушення правил адміністративного нагляду, під яким розуміється: самовільне залишення піднаглядним місця проживання з метою ухилення від адміністративного нагляду, а також і неприбуття без поважних причин у визначений строк до обраного місця проживання особи, щодо якої встановлено адміністративний нагляд.

Контроль за здійсненням адміністративного нагляду покладається на органи Національної поліції.

Контрольні питання:

1. Порядок звільнення від відбування покарання.
2. Правовий статус осіб, які відбули покарання.
3. Підстави звільнення від відбування покарання.
4. Порядок дострокового звільнення від відбування покарання.
5. Надання допомоги особам, звільненим з місць відбування покарання.
6. Встановлення адміністративного нагляду за звільненими особами.
7. Громадський контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання.
8. Проблеми соціальної адаптації осіб, що умовно-достроково звільняються з місць позбавлення волі.
9. Організація працевлаштування засуджених в умовах ринкових відносин.
10. Система методів переорієнтації злочинної поведінки засуджених в соціально корисну поведінку.
11. Система підготовки засуджених до життя на волі.

²⁷⁹ Закон України “Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі” від 11.12.1994 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 52. Ст.455.

ТЕМА № 10

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО З ПРОБЛЕМ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Система діючих міжнародних актів про поведження з засудженими
2. Система захисту прав та свобод людини в межах ООН
3. Система захисту прав та свобод людини в рамках Ради Європи
4. Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 серпня 2003 р. *Голос України*. № 161. 2003. 29 серпня.
2. Закон України від 22 вересня 1995 р. “Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб”. *Голос України*. 1995. 29 вересня.
3. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Юридический вестник*. 1998. № 4. С.5.
4. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 04 декабря 1950 г. *Юридический вестник*. 1998. № 4. С.17.
5. Европейские пенитенциарные правила от 11 января 2006 г. Рекомендация R(2006)2 Комитета министров Совета Европы. Комментарий к тексту: Донецк: Донецкий Мемориал, 2007. – 68 с.
6. Європейська конвенція про нагляд за умовно засудженими або умовно звільненими правопорушниками. *Адвокат*. 1997. - № 2. – С.35.
7. Мінімальні стандартні правила поведження із в'язнями від 30 серпня 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.
8. Рекомендація R (2006)13 Комітету міністрів Ради Європи державам-учасникам щодо застосування тримання під вартою, умов, у яких воно відбувається, і запровадження гарантій від зловживань від 27 вересня 2006 р. Донецьк: Донецкий Мемориал, 2006. 16 с.
9. Положення Конвенції проти катувань, жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність людини видів поведження та покарання щодо захисту прав і свобод громадян в сфері правосуддя (Аналіз міжнародно-правових стандартів у галузі поведження із звинуваченими, підсудними, засудженими): Навчальний посібник / Укладач В.О. Сушко. Одеса: Астропринт; ОИУМ; ОИПП, 1998. 148 с.

10. Права людини і офіційні стандарти для працівників міліції та пенітенціарних установ в документах міжнародних організацій. Амстердам-Київ, 1996. 228 с.

11. Бадира В.А., Денисов С.Ф., Денисова Т.А., Мінаєв М.М., Хашев В.Г. Кримінально-виконавче-право: Навчальний посібник / Вид. 2-ге, зм. і доп. / За ред. Т.А. Денисової. К.: Істина, 2010. 479 с.

12. Кримінально-виконавче право: словник: Навчальний посібник / Упорядники: Р.В. Алієв, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, В.Г. Хашев / За заг. ред. Т.А. Денисової. Запоріжжя: «Інтер-М», 2014. 293 с.

13. Кримінально-виконавче право: практикум: навч. посібник / кол. авт.; за заг. ред. д.ю.н., доц. В.В. Шаблістого. 2-ге вид., переробл. та доповн. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2018. 180 с.

ВСТУП

На сьогодні, у зв'язку з ростом глобалізації людства, продовжує бути актуальним питання стандартизації багатьох сфер суспільного життя. Це великою мірою стосується і такого питання як боротьба зі злочинністю, а саме у частині вибору дієвих засобів правового впливу на осіб, які вчинили злочини, для досягнення мети їх виправлення та ресоціалізації.

Тому вивчення та аналіз діючих міжнародних актів про поводження з засудженими, а також розробка на їх основі нових та сучасних нормативних актів, які би відповідали реаліям сьогодення є важливим напрямком роботи як для законодавця, так і для науки кримінально-виконавчого права.

Дані положення є актуальними і для нашої держави, яка прагне стати повноправним членом світового співтовариства. При цьому, одним із головних принципів повинно бути положення про необхідність не тільки включення міжнародних правил в національне законодавство, але і обробка та вдосконалення критеріїв та норм для їх здійснення та практичного застосування з урахуванням національних і регіональних відмінностей, у повній відповідності з правовими і культурними традиціями та існуючою практикою.

1. Система діючих міжнародних актів про поводження із засудженими

Система діючих міжнародних актів про поведження з засудженими є частиною системи міжнародних актів по протидії злочинності, яка вміщає в собі стандарти поведінки в цій галузі. Стандарти поведження із засудженими класифікують за трьома критеріями: масштабом дії; спеціалізацією; обов'язками держав-учасниць. За масштабами дії всі стандарти в цій сфері, можна поділити на дві групи: універсальні й регіональні. **Універсальні** – це стандарти, вироблені ООН, **регіональні** – Радою Європи або іншими регіональними об'єднаннями держав.

За спеціалізацією міжнародні акти поділяються на два класи: акти загального характеру, які не призначені для регламентації поведження із засудженими, але містять окремі, що цікавлять нас, стандарти; акти спеціалізованого характеру, які мають за мету викладення стандартів поведження з засудженими.

За обов'язковістю для держав-учасниць ці стандарти можна віднести до двох основних класів: обов'язкові норми – принципи і загальні положення; конкретні стандарти – рекомендації, які не носять обов'язкового характеру. Потреба такої класифікації полягає в тому, щоб можна було відділити обов'язкові норми від рекомендованих.

Виходячи з названих класифікацій, в систему діючих міжнародних актів про поведження з ув'язненими можна включити **універсальні міжнародні акти**, прийняті ООН:

- Акти загального характеру:
- Загальна декларація прав людини (1948 р.);
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права (1966 р.);
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.);
- Декларація ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1963 р.);
- Декларація прав дитини (1959 р.);
- Декларація про права розумово відсталих осіб (1971 р.);
- Декларація про права інвалідів (1975 р.).

Спеціалізовані акти:

- Міжнародні стандартні правила поведження із ув'язненими (1956 р.);
- Декларація про захист всіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських або які принижують гідність видів поведження і покарання (1975 р.);
- Конвенція проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або які принижують гідність видів поведження і покарання (1984 р.);

– Кодекс поведінки посадових осіб при підтриманні правопорядку (1979 р.);

– Принципи медичної етики, які відносяться до працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, по захисту засуджених, або затриманих осіб, від тортур та інших жорстоких, нелюдських видів поводження і покарання (1982 р.);

– Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.);

– Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених в будь-якій формі (1989 р.);

– Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.).

Аналіз цих міжнародних актів показує, що їх дію доцільно висвітлювати стосовно сфери поводження із засудженими до позбавлення волі. Справа в тому, що в цьому напрямку діє значна кількість специфічних принципів, загальних положень і конкретних норм.

Головний зміст стандартів у цій сфері міститься в Мінімальних стандартних правилах поводження із ув'язненими і Правилах ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Зупинимось на їх **основних положеннях**, які можна поділити на п'ять груп:

– організація родової і видової класифікації осіб, позбавлених волі;

– організація режиму в місцях позбавлення волі;

– організація праці і професійної підготовки осіб, які позбавлені волі;

– організація виховного впливу на осіб, позбавлених волі.

Родова і видова класифікація являють собою поділ засуджених на групи за статтю, віком та іншими ознаками з метою здійснення диференційованого підходу в організації відбування покарання. Класифікація спрямована на створення умов для досягнення цілей кримінального покарання.

Основні стандарти цих класифікацій полягають у тому, що:

– різні категорії засуджених повинні утримуватися в різних установах або в різних секціях однієї установи;

– система класифікацій повинна бути досить гнучкою, щоб мати можливість розмістити кожен класифікаційну групу ув'язнених в найбільш зручну для роботи з нею окрему установу;

– метою класифікації є відділення засуджених від тих, хто в силу свого злочинного минулого або негативних рис характеру може здійснювати на них негативний вплив.

З аналізу наведених рекомендацій зрозуміло, що стандартами ви-

значається загальний, не деталізований підхід до родової і видової класифікації засуджених. Рівень цивілізованості умов тримання повинен відповідати їх загальному рівню в країні²⁸⁰.

Під егідою ООН проблема застосування кримінальних покарань розвивається, головним чином, в рамках *Конгресів ООН* по попередженню злочинності і поводженню з правопорушниками, які проводяться один раз на п'ять років, починаючи з 1955 року.

На першому конгресі (1955 р., місто Женева) обговорювався пакет Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими, статус пенітенціарного персоналу, організація праці засуджених.

На другому (1960 р., місто Лондон) висвітлювалися проблеми короткострокового позбавлення волі, поводження з неповнолітніми злочинцями.

На третьому (1965 р., місто Стокгольм) обговорювалися проблеми застосовування і вдосконалення Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими у світлі досягнень пенітенціарної практики.

На четвертому (1970 р., місто Кіото) досліджувалася проблема застосування заходів, не пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства.

На п'ятому конгресі (1975 р., місто Женева) йшлося про питання, пов'язані з поводженням з правопорушниками, які засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

На шостому конгресі (1980 р., місто Каракас) вивчалися проблеми смертної кари.

На сьомому конгресі (1985 р., місто Мілан) обговорювалися питання розробки і застосування стандартів ООН у сфері кримінального правосуддя.

На восьмому конгресі (1990 р., місто Гавана) були розглянуті проблеми стандартизації поводження з неповнолітніми засудженими та інші питання, пов'язані з пенітенціарною теорією і практикою²⁸¹.

На IX Конгресі (Каїр, 1995 р.) були розглянуті питання міжнародного співробітництва та практичної технічної допомоги в укріпленні законності, сприяння здійсненню програми ООН в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя.

На X Конгресі (Відень, 2000 р.) були розглянуті питання стосовно

²⁸⁰ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.161-163.

²⁸¹ Кримінально-виконавче право України: (Загальна та Особлива частини): Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк, В.О. Корчинський та ін.; За заг. ред О.М. Джужа. 2-е вид., перероб. та допов. К.: Юрінком Інтер, 2002. С.155-161.

жінок в системі кримінального правосуддя, а саме: жінки в якості правопорушників та засуджених; жінки в якості жертв насильства; жінки в системі кримінального правосуддя.

На XI Конгресі (Бангкок, 2005 р.) були розглянуті питання, що стосуються умов утримання ув'язнених та захисту прав жертв злочинів.

На XII Конгресі (Сальвадор, Бразилія, 2010 р.) обговорювались питання комплексної стратегії подолання глобальних проблем системи попередження злочинності і кримінального правосуддя та їх розвиток у світі, що змінюється.

Останній, XIII Конгрес відбувся у Катарі (м.Доха) в 2015 р.

2. Системи захисту прав і свобод людини в межах ООН

Міжнародне співробітництво у боротьбі із злочинністю здійснюється, як правило, у двох *основних формах*: в рамках міжнародних органів та організацій і на підставі міжнародних узгоджень. Більш конкретно це проявляється у науково-інформаційній і професійно-технічній допомозі державам в їх боротьбі з кримінальною злочинністю; договірно-правовій координації цієї діяльності; видачі злочинців.

Історія міжнародного співробітництва в сфері кримінальної політики, поводження із правопорушниками, засудженими свідчить, що вже у XIX ст. усвідомлення державної необхідності у вирішенні проблем на міжнародному рівні привело до поєднання зусиль урядів ряду країн. Була створена міжурядова комісія, яка іменувалась з 1872 р. комісією представників держав; з 1878 р. – міжнародною пенітенціарною комісією, а потім Міжнародною кримінальною та пенітенціарною комісією. У 1950 р. зазначена комісія була скасована, а її функції прийняла на себе Організація Об'єднаних Націй, створена у 1945 р.

В п. 3 ст. 1 Статуту ООН було проголошено, що одним із завдань ООН є здійснення загальної діяльності держав – членів Організації, направленої на те, щоб права людини дотримувались, поважались усіма, незалежно від расової належності, мови та релігії. Одним з *головних напрямків діяльності ООН* є об'єднання зусиль світового співтовариства у визначенні шляхів та практичних заходів щодо контролю над злочинністю.

Крім розробки стратегії боротьби із злочинністю на міжнародному рівні, ООН належать позитивні результати збагачення юридичної доктрини правової держави в частині вдосконалення механізмів юридичного, судового захисту прав людини, ролі держави як гаранту захисту осо-

би і суспільства від злочинних посягань.

Проблеми міжнародного співробітництва в боротьбі із кримінальною злочинністю як соціальні і гуманітарні питання розглядаються Економічною і Соціальною Радою ООН. Але безпосередньо займаються даними питаннями Конгрес ООН по попередженню злочинності і поведженню із правопорушниками. Комісія з попередження злочинів та кримінального правосуддя. Комітет ООН з попередження злочинності та боротьби з нею (входить до складу Ради ООН з Економічних та Соціальних питань).

Зокрема, до **функцій Комітету** входить розробка політики ООН в галузі боротьби із злочинністю, розробка цільових програм міжнародних дій і юридичних норм в цій сфері, підготовку міжнародних конгресів і регіональних нарад. Секретаріат комітету здійснює взагалі технічну роботу: збір і обробку матеріалів з питань кримінального законодавства, профілактики злочинів, діяльності правоохоронних органів та органів юстиції, практики поведження із злочинцями та захисту їх законних прав, реабілітації, захисту прав жертв противоправних актів тощо.

ООН має свої **науково-дослідницькі установи**: міжнародний дослідницький інститут на всіх континентах, під егідою ООН діє інститут так званих національних кореспондентів, які надають технічну і наукову допомогу секретаріату ООН в діяльності, направлений на протидію правопорушникам. ООН також спирається в своїй діяльності на ряд добровільних товариств, об'єднаних в асоціацію неурядових організацій з профілактики злочинів.

У сфері охорони прав людини, захисту особи і суспільства від злочинних посягань консультативний статус при ООН мають насамперед такі **неурядові організації юридичного профілю**, як Міжнародна асоціація кримінального права (МАКП), Міжнародне кримінологічне товариство (МКТ), Міжнародне товариство соціального захисту (МТСЗ), Міжнародний кримінальний та пенітенціарний фонд (МКПФ). Створений на їх основі Міжнародний комітет з координації (МКК) зазначеними чотирма організаціями, який достатньо вагомо впливає на міжнародну політику ООН в галузі боротьби із злочинністю, бере активну участь у підготовці конгресів ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками.

Слід також відмітити особливе значення функціонування Міжнародної організації кримінальної поліції – **Інтерпол**, яка призвана забезпечити широку взаємодію всіх органів кримінальної поліції в межах існуючого законодавства країн і в дусі Загальної Декларації прав людини з метою створення і розвитку установ з попередження кримінальної

злочинності та боротьби з нею.

Перераховані міжнародні організації в межах ООН займаються проблемами боротьби із злочинністю, визначають головні напрямки у формуванні та вдосконаленні інститутів кримінальної юстиції, механізму захисту прав та свобод особи і встановлюють порядок функціонування деяких із них.

Який же *механізм захисту прав людини в рамках ООН*? Безпосередньо розглядає питання міжнародного захисту прав людини Комісія з прав людини, яка вибирається Економічною та Соціальною Радою ООН з 43 представників держав-членів ООН терміном на 3 роки. Комісія виробляє проекти Конвенції для Генеральної Асамблеї ООН, розглядає факти серйозних та масових порушень прав людини. З 1970 р. повноваження Комісії були розширені, вона стала розглядати також скарги фізичних осіб, їх адвокатів та міжнародних неурядових організацій про серйозні порушення прав людини.

Але на протязі ряду років відмічалась низька ефективність вивчення рекомендацій ООН щодо виправлення ситуацій, що порушують права людини. Виникли нові форми міжнародного контролю за виконанням Конвенції про права людини. Зміст полягає у тому, що нові механізми створені не органами ООН, а конвенційними органами, державами-учасницями даної Конвенції, а значить, торкаються виключно тільки цих держав-членів ООН.

У теперішній час діють такі *конвенційні органи*:

Комітет з прав людини, створений у відповідності до Міжнародних пактів про цивільні та політичні права від 16 грудня 1966 р. (Україна – учасниця даного Пакту з 19 жовтня 1973 р.);

Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, створений у відповідності до Міжнародних пактів про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р. (Україна – учасниця Конвенції з 27 вересня 1989 р.);

Комітет проти катування, створений у відповідності до Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. (Україна – учасниця даної Конвенції з 26 червня 1987 р.) та ряд інших Комітетів.

Згідно ст. 17 Конвенції проти катувань *Комітет проти катування* (далі Комітет) складається із десяти експертів, які володіють моральними якостями та визнаною компетентністю в галузі прав людини, переважно з юридичним досвідом та виступаючих особисто.

Члени Комітету вибираються таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держа-

ва може висунути одну кандидатуру з своїх громадян, при цьому виходять із доцільності висування осіб, які є також членами Комітету з прав людини, заснованого у відповідності до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

Члени Комітету обираються терміном на чотири роки з правом переобрання при повторному висуванні. Термін повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, закінчується на принципі дворічного періоду. Їх імена визначаються жеребкуванням одразу ж після перших виборів головою наради. Рішення Комітету приймаються більшістю голосів присутніх членів.

Держави-учасниці Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання на протязі одного року після вступу в силу дійсної Конвенції, повинні пред'явити Комітету через Генерального секретаря ООН доповідь про прийняті заходи щодо здійснення зобов'язань згідно Конвенції. Надалі держави-учасниці подають додаткові доповіді про будь-які нові прийняті заходи раз у чотири роки.

Кожна доповідь розглядається Комітетом. Він може зробити зауваження загального порядку, які він вважає за доцільні, та надіслати їх відповідній державі-учасниці. Для України Конвенція проти катування вступила в силу 26 липня 1987 р. На черговій сесії Комітету проти катування, яка проходила в Женеві з 28 квітня по 9 травня 1997 р., розглядалася третя періодична доповідь України про виконання нею Конвенції.

Діючий нині Міжнародний Суд ООН розглядає виключно скарги держав на порушення іншими державами міжнародних договорів. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла рішення про створення нової посади – Верховного комісара ООН з прав людини. Дана посадова особа зобов'язана стежити за дотриманням прав людини в цих країнах світу, використовуючи для цього всі існуючі механізми контролю в межах ООН.

3. Система захисту прав та свобод людини в рамках Ради Європи

Сучасні умови міждержавного спілкування, проблеми, що виникають при проведенні внутрішньої політики, вимагають тісного співробітництва між державами на регіональному рівні. Однією з авторитетних міжнародних організацій є *Рада Європи*, заснована у 1949 р. 10 державами-засновниками. Кожна Європейська держава може стати чле-

ном даної організації при умові визнання верховенства закону та гарантії кожній особі, яка знаходиться під її юрисдикцією, користування головними правами і свободами. Сьогодні 40 держав входять до складу Ради Європи. Україна подала заяву про вступ до даної організації 14 липня 1992 р. і була прийнята 9 листопада 1995 р.

Головною *метою* Ради Європи є захист і зміцнення плюралістичної демократії та прав людини, надання підтримки державам в пошуках сучасних рішень соціальних проблем (національні меншості, ксенофобія, захист навколишнього середовища, СНІД, наркоманія тощо), надання допомоги країнам Центральної та Східної Європи в проведенні політичних, законодавчих та конституційних реформ.

Рада Європи відіграє важливу роль в розробці загальноєвропейського законодавства, в поновленні національного законодавства, приведенні його у відповідність до міжнародних стандартів, в підвищенні ефективності роботи органів правосуддя шляхом спрощення та полегшення судочинства.

Рада Європи має три робочі органи.

Комітет Міністрів – виконавчо-розпорядчий орган, що засідає у Страсбурзі (Франція) в штаб-квартирі організації. До його складу входять міністри іноземних справ 40 держав-членів Ради Європи (або їх постійні представники). В компетенцію цього органу входить розгляд та прийняття рішень у відношенні прийнятих Парламентською Асамблеєю рекомендацій, пропозицій міжнародних комітетів, він затверджує програму діяльності Ради Європи, її бюджет. Нарівні з розглядом політичних питань розвитку демократичних інститутів Комітет Міністрів обговорює також проблеми захисту прав людини. У підлеглості Комітету Міністрів здійснюють свою діяльність 17 Комітетів, у тому числі з прав людини, юридичного співробітництва, боротьби із злочинністю.

Парламентська Асамблея – дорадчий представницький орган, який складається з 286 депутатів та 40 національних парламентів. Число представників від країн-членів коливається від 2 до 18, у залежності від чисельності населення і повинно відображати представництво головних політичних партій в Національному парламенті. Відкриті пленарні засідання Парламентської Асамблеї проходять в залі Палацу Європи в Страсбурзі 4 рази на рік. Асамблея обирає з числа своїх членів голову (терміном на 3 роки) і 15 його заступників (бюро Асамблеї). Асамблея обирає також Генерального секретаря Ради Європи терміном на 5 років, суддів Європейського Суду з прав людини.

Конгрес місцевих та регіональних влад Європи – третій робочий орган Ради Європи. Це консультативний орган, який представляє місце-

ві та регіональні влади. Мета конгресу — зміцнення демократичних структур на місцевому рівні, встановлення ефективного регіонального управління.

Існує три окремих *механізми контролю*: Європейська Комісія з прав людини; Комітет з попередження катувань; Європейський Суд з прав людини.

Усі питання, пов'язані з проведенням затримання, арештом, виконанням покарання, попередженням катувань, даними міжнародними організаціями розглядаються через призму міжнародних стандартів у сфері відправлення правосуддя, які відображені в Європейській Конвенції з прав людини, Європейською Конвенцією з попередження катувань..., Європейських правилах щодо тюремного ув'язнення.

Найбільш глибокий та всебічний розгляд усього комплексу питань захисту прав і свобод особи у відношенні до якої-небудь країни здійснюється Європейською Комісією з прав людини. У разі порушення домовленостей можуть розглядатися на засіданні Ради Європи в Страсбурзі. У складі Європейської Комісії з прав людини працюють по одному представнику від держав-членів Ради Європи, які ратифікували Європейську Конвенцію з прав людини. Вибирається Комісія Комітетом Міністрів на термін 6 років, члени Комісії можуть бути переобраними.

Принципові питання діяльності Комісії розглянуті в *Європейській Конвенції з прав людини*. Конвенція визначає права окремих осіб на захист від зловживань з боку державної влади. Весь правовий режим Конвенції заснований на прийнятому державою зобов'язанні забезпечити права людини. Найбільш ефективним засобом захисту від їх порушення визначається право на подання індивідуальних петицій, що є також і елементом контролю в межах Європейської Конвенції.

Конвенція не приймає до розгляду таку петицію, що є анонімною або є по суті тією ж, яка вже була розглянута Комісією (виняток має місце, якщо повідомляється нова інформація, т. т. факти, які не були відомі під час подачі попередньої петиції), або є предметом другої процедури міжнародного розгляду або врегулювання. Скарги приймаються від громадян лише про порушення прав та свобод, які містяться в Конвенції – традиційні громадянські та політичні права: право на життя, свободу від катування, свободу від рабства, особисту свободу, законне судочинство, приватне життя, свободу думки, асоціації, створення сім'ї тощо. Скарги спочатку розглядає Комісія з прав людини, а потім вона передає до Суду з прав людини.

Комісія зобов'язана попередньо перед поданням матеріалів до Суду вжити заходи для мирного урегулювання конфлікту. Виступаючи по-

середником між сторонами. Комісія спирається на *основну мету* – забезпечити всяке дружнє урегулювання на підставі поважання прав людини. Практика показує, що в багатьох випадках дружнє урегулювання було досягнуто тоді, коли уряд держави-відповідника вживав адміністративні, а в деяких випадках законодавчі заходи з тим, щоб попередити можливе порушення Конвенції. Один із варіантів – заявник для досягнення дружнього урегулювання може відмовитись від своєї скарги, зобов'язуючись не звертатися з аналогічними скаргами по суті даного питання в інші національні та міжнародні органи. У випадку досягнення дружнього урегулювання комісія складає коротку доповідь і надсилає її відповідним державам, Комітету Міністрів та Генеральному секретарю Ради Європи для публікацій.

У тому випадку, якщо комісії не вдалося досягти дружнього урегулювання, вона складає більш детальну доповідь про факти та викладає свою точку зору у відношенні того “доводять встановлені факти порушення відповідними державами обов'язків по Конвенції” і далі на протязі трьох місяців вона може передати справу на розгляд Суду. Найбільш типові справи, надіслані до Суду: насильницька госпіталізація психічно хворих, утримання під арештом бродяг, права ув'язнених, проблеми неупередженого судового слідства та ін.

Судді Європейського Суду з прав людини вибираються Парламентською Асоціацією Ради Європи терміном на 9 років з оновленням третини Суду кожні три роки. Скарги розглядаються палатою із 9 суддів, з правом участі будь-якого судді із держави-члена, який бере участь в цій справі. За винятком особливих обов'язків, слухання Суду проводяться публічно, хоч його наради проводяться при зачинених дверях. Рішення Суду приймаються більшістю суддів, які присутні на його засіданні та беруть участь у голосуванні. У тому разі, якщо голоси розділилися, голос голови Суду є вирішальним.

У ході розгляду справи суд не тільки вивчає національне законодавство з конкретного питання, пов'язаного із скаргою на порушення прав людини, але і виносить рішення про відповідність національного законодавства стандартам, закріпленим Європейською Конвенцією. Суд може прийняти рішення про обов'язковість держави привести своє законодавство у відповідність до Європейських стандартів; може бути прийнято рішення про компенсацію збитку потерпілій стороні.

Європейська Конвенція передбачає, що рішення Суду є останнім. Практично держави виконують рішення Суду. Контроль і нагляд за виконанням рішення здійснює Комітет Міністрів. Стаття 8 Статуту Ради Європи уповноважує Комітет Міністрів приймати до Ради Європи, а та-

кож виключати із складу Ради Європи будь-яку державу, яка допускає серйозні порушення прав людини.

І, нарешті, порівняно новим механізмом у врегулюванні та контролі за здійсненням таких дій, як арешти, затримання, забезпечення відповідних умов утримання в місцях позбавлення волі став **Комітет з попередження катування**, його діяльність в останні п'ять років в основному направлена на ведення відповідних стандартів в багатьох державах. Вся робота Комітету має конфіденційний характер. Країна, що підписала угоду з питань попередження катування, зобов'язана її дотримуватись. У будь-який час експерти Комітету можуть виїхати в країну для інспекції і опитування на свій розсуд різних людей.

Члена Комітету обирають із числа осіб, яким властиві високі моральні якості, які відомі своєю компетенцією в сфері прав людини або мають професійний досвід в галузі, що охоплюється діючою Конвенцією. Не допускається членство в Комітеті двох осіб, що є громадянами однієї держави. Члени Комітету виступають в особистій якості, вони незалежні та безпристрасні. Члени Комітету обираються Комітетом Міністрів Ради Європи із списку, який складено Бюро Асамблеї Ради Європи.

Члени комітету обираються терміном на 4 роки. Вони можуть бути переобрані тільки один раз. Термін повноважень трьох членів із числа обраних на перших виборах закінчується через два роки, що визначається жеребкуванням Генеральним Секретарем Ради Європи одразу ж після перших виборів. Комітет збирається при закритих дверях. Рішення приймаються більшістю присутніх членів.

Ратифікація цієї Конвенції державою викликає прийняття зобов'язання дозволити відвідання будь-якого місця в межах юрисдикції. Кожна Сторона повинна на прохання Комітету забезпечити його переліком місць в межах своєї юрисдикції, де утримуються особи, позбавлені волі, із зазначенням характеру установи (тюрма, поліцейська дільниця, лікарня тощо).

За загальним правилом, відвідання здійснюється не менше ніж двома членами Комітету. Комітет, якщо вважає це необхідним, може скористатися допомогою експертів та перекладачів (які мають спеціальну освіту, або досвід участі в гуманітарних місцях, які працюють в галузі медицини або володіють спеціальними знаннями з поводження із затриманими, засудженими тощо). Комітет попередньо повідомляє Уряд зацікавленої Сторони про свій намір здійснити відвідання, який, в свою чергу, забезпечує членам Комітету такі умови: повну інформацію про місце утримання позбавлених волі осіб, право бесіди з особами, позбавленими волі, наодинці, членами їх сімей, юристами, лікарями, персона-

лом установ за їх згодою.

Інформація, зібрана Комітетом в результаті відвідань, його доповідь мають конфіденційний характер, що свідчить про принцип закритого характеру діяльності Комітету. На прохання зацікавленої держави Комітет зобов'язаний опублікувати доповідь та всі коментарі. Дані особистого характеру не можуть бути опубліковані без чітко вираженої згоди заінтересованої сторони.

При виняткових обставинах компетентні органи зацікавленої Сторони можуть звернутися до Комітету з поданням, що містить незгоду проти конкретного часу або конкретного місця, запропонованого Комітетом для відвідання. Такі подання можуть бути зроблені тільки з забезпечення національної оборони; забезпечення громадської безпеки в разі безвідкладної необхідності попередження тяжкого злочину; наявності значних безпорядків у тюрмах або інших місцях, де утримуються особи, позбавлені волі; коли з урахуванням медичного стану (включаючи психічне) особи, відвідування якої намічено, в конкретний час може бути шкідливим для здоров'я; виключення перешкоди терміновому допиту та наступному розслідуванню, що відноситься до тяжких злочинів.

Кожний рік Комітет представляє загальний звіт про свою діяльність Комітету Міністрів. Звіт, який передається Асамблеї і отримує гласність, містить інформацію про організацію та внутрішню роботу Комітету із зазначенням держав, які були відвідані. У відповідності до зазначеного члени Комітету, експерти та особи, які надають допомогу Комітету, повинні дотримувати секретність навіть після закінчення терміну повноважень.

4. Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими

Розробка універсальних норм, що торкаються *поводження з в'язнями*, була прийнята Міжнародною кримінальною та пенітенціарною комісією. Підготовлені нею правила були схвалені Лігою Націй у 1934 р. Надалі переглянутий пакет правил було пред'явлено першому Конгресу ООН з попередження злочинності та поведженню з правопорушниками, що відбувся у 1959р. в Женеві. Конгрес затвердив нові правила.

У 1957 році після додаткового обговорення *Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями* були схвалені Економічною та Соціальною Радою ООН. Але доробка і вдосконалення стандартів, механізмів їх реалізації з урахуванням особливостей практики різних дер-

жав продовжувалась і далі. Зокрема у 70-х роках на підставі вивчення Комітетом з попередження злочинів та боротьби з ними питання про те, які категорії осіб, підлягають затриманню, охоплені Правилами: в якому ступені різні держави приймають дані мінімальні умови, відображені в Правилах у пенітенціарних та неурядових установах, – були внесені до Правил доповнення.

У Мінімальні стандартні права було включено правило 95, яке передбачає, що особам, заарештованим або поміщеним у в'язницю без пред'явлення звинувачення, надається той же захист, що і особам, які знаходяться під арештом або очікують судового розгляду, засудженим. Був сформований комплекс процедур, рекомендацій про те, як слід забезпечити "оголошення та застосування Правил в національному пенітенціарному праві; про процедури надання доповідей ООН з питання їх застосування"²⁸². Остаточний текст даного доповнення було розроблено Комітетом у 1984 р. та пред'явлено Економічній та Соціальній Раді.

Тринадцять процедур відображають такі положення:

– ті держави, чії норми захисту осіб підлеглих будь-якій формі затримання або ув'язнення, не відповідають Мінімальним стандартним правилам поведження з в'язнями, приймають ці правила;

– Генеральна Асамблея в своїй резолюції від 20 грудня 1971 р. рекомендує суворо дотримуватись Правил при управлінні пенітенціарними установами, включаючи їх в національне законодавство;

– державам, чії норми більш прогресивні, не пропонувалося застосовувати дані Правила; Правила повинні бути надані в розпорядження усіх осіб (посадових у першу чергу) по підтримці правопорядку, персоналу виправних установ для їх застосування;

– ефективність виконання Правил пов'язується з доцільністю організації навчальних курсів центральними органами, що відповідають за діяльність неурядових установ;

– Міжнародні стандартні Правила доводяться до відома і роз'яснюються серед усіх в'язнів та усіх затриманих при їх вступі у відповідні установи;

– Держави повинні інформувати Генерального Секретаря ООН один раз у п'ять років у формі звітів на питання анкети за наступними напрямками про досягнутий прогрес у відношенні застосування Мінімальних стандартних правил;

– про факти та труднощі, що виникають при їх застосуванні, держави передають Генеральному Секретарю копії та витяги з усіх законо-

²⁸² Мінімальні стандартні правила поведження із в'язнями від 30 серпня 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212.

давчих положень, правил та адміністративних норм, що стосуються застосування Правил, матеріали описового характеру про програми поводження з правопорушниками, персонал, що працює у виправних установах, число осіб, підданих ув'язненню і ін.

– статистичний матеріал;

– передбачається регулярне відображення доповідей про застосування Правил, аналітичних матеріалів, періодичних оглядів, доповідей Комітету по попередженню злочинності, доповідей конгресів, наукові публікації у видання ООН, – з метою допомоги застосуванню Мінімальних стандартних правил;

– в межах програм технічної допомоги та учбових заходів передбачається надання допомоги урядам у створенні та укріпленні гуманних виправних систем, в наданні послуг експертів, організації національних та регіональних семінарів, у суттєвій підтримці дослідницьким та учбовим інститутам в галузі попередження злочинності.

Правила являють собою ті мінімальні умови, які розглядаються ООН в якості припустимих та здатних забезпечити захист ув'язненим від поганого поводження. Їх *особливе значення* полягає у тому, що відображаючи загальні принципи та практику поводження з в'язнями, вони відпрацьовані на підставі багаторічної практики держав у сфері діяльності пенітенціарних установ.

Міжнародні стандартні правила містять поряд з нормами загального характеру, норми рекомендацій. Норми загального характеру (норми-принципи охоплюють як правило, головні права людини, відображені у Всезагальній декларації прав людини. Міжнародному пакті про громадські та політичні права. Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання. Дані норми обов'язкові для виконання державами, що ратифікували міжнародні документи.

У той же час Правила містять ряд норм, що охоплюють достатньо широку сферу відношень між органами держави, виконуваними покарання, здійснюваними міри процесуального примушування і засудженими, особами, що знаходяться під вартою. Є норми, що регламентують питання режиму, кваліфікації засуджених, матеріально-побутового та медичного обслуговування, організації праці, виховательського впливу. У більшості вони носять рекомендувальний характер, виконання яких пов'язано з реальними матеріальними можливостями держави.

Декларація про захист всіх осіб від катування та інших жорстоких або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1975 рік). Конвенція проти катування та інших жорстоких нелюдських або при-

нижуючих гідність видів поведження та покарання (1984 р.).

Прийнята Декларація засуджувала будь-які акти катування і розглядала їх як принижуючі людську гідність. В подальшому Комісія з прав людини на протязі семи років вивчала питання про катування і зробила проект Конвенції, в якій вимагалось від держав-учасниць розглядати всі акти катування, намагання піддати особу катуванню, всі форми співучасті в цьому суспільно-небезпечному діянні, як тяжкий злочин з встановленням за його здійснення відповідного покарання. Україна вступила до Конвенції 26 червня 1987 р.

Кодекс поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку (1979 р.). Прийняття Декларації про захист усіх осіб від катування та інших жорстоких нелюдських або принижуючих гідність видів поведження та покарання стало підставою не тільки для розробки однойменної Конвенції, але й для прийняття Кодексу поведінки посадових осіб по підтримці правопорядку. Кодекс є свого роду “правовим засобом” реалізації вимог Міжнародного пакту про громадські та політичні права і Конвенції проти катування. Кодекс призначений для безпосереднього включення в національні правила, що визначають порядок та умови несення служби співробітниками системи кримінального правосуддя.

Основні принципи в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя в контексті розвитку нового міжнародного економічного порядку. За своїм змістом та формі викладення норм цей документ визначає лише загальні положення, направленість кримінальної практики держав з урахуванням регіональних, національних особливостей, станом в економічній, соціальній та політичній сферах конкретної держави.

Керуючі принципи були прийняті на сьомому Конгресі ООН по попередженню злочинності та поведженню з правопорушниками (Мілан, Італія, 1985 р.) з метою створити головну для більш ефективних дій в цій галузі на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Структурний зміст керуючих принципів що розглядаються включає такі розділи:

А – попередження злочинності і новий міжнародний економічний порядок; В – національний розвиток та попередження злочинності; С – система кримінального правосуддя у контексті прав людини; Д – міжнародне співтовариство в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя.

Доцільно розглянути **норми-принципи**, що викладеш у третьому розділі “С”:

– правові системи повинні забезпечувати незалежність від особис-

тих або групових інтересів при відправленні судових функцій, передбачати і забезпечувати доступ громадян до судочинства;

– повинна проводитися в кожній державі періодична переоцінка існуючої політики та практики кримінального правосуддя, з метою відповідності їх вимогам соціально-економічного, культурного та іншого характеру;

– правовим системам слід прагнути до забезпечення широкого доступу до правосуддя для всіх верств суспільства, особливо для найбільш уразливих із них;

– передбачати легкодоступні, менш дорогі та необтяжливі процедури мирного урегулювання спорів та судового розгляду;

– здійснюючи діяльність по захисту прав людини та забезпеченню соціальної справедливості, допомагати підвищенню ефективності в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя шляхом використання інших альтернатив ув'язненню, виключення невинуватих затримок у відправленні правосуддя;

– у кримінальних санкціях слід враховувати нові форми і масштаби злочинності, приймаючи нові законодавчі документи та міри, що відповідають сучасним вимогам; застосовуючи нові методи розслідування, судового переслідування та покарання, використовуючи відповідні документи та механізми міжнародного співробітництва;

– враховуючи великі масштаби соціальних, політичних, культурних та економічних негараздів багатьох верств населення в деяких країнах;

– розробляти ефективну соціальну політику; гарантувати повноту, безпристрасність та справедливість, законність у судовому переслідуванні, засудженні, поводженні з людьми.

Крім відмічених вище універсальних міжнародно-правових документів спеціального характеру, існують і інші **акти, які регламентують порядок та умови відправлення правосуддя**. Це такі документи:

Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, в особливості, лікарів по захисту ув'язнених або затриманих осіб від катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання (1982 р.);

Міри, що гарантують захист прав тих, кого засуджено до страти (1984 р.);

Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх (Пекінські правила) – 1985 р.;

Звід принципів захисту усіх осіб, які затримані або ув'язнені у будь-якій формі (1989 р.);

Мінімальні стандартні правила ООН по відношенню до мір, що не пов'язані з ув'язненням (Токійські правила) – 1990 р.;

Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі (1990 р.);

Керуючі принципи ООН по попередженню злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські принципи) (1990 р.).

Міжнародно-правові документи, встановлюють та рекомендують достатньо велику кількість міжнародних норм та стандартів, які в значній мірі дублюють одне одного. Доцільно у зв'язку з цим погодитися з **пропозицією** про необхідність розробки органами ООН “деякого уніфікованого, всеоб'ємного міжнародного зводу керуючих принципів, норм та стандартів в галузі кримінального правосуддя”, оскільки подальше збільшення кількості міжнародних норм та стандартів приведе до зниження їх практичної значимості.

Контрольні питання:

1. Які положення Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. стосуються кримінально-виконавчого права.

2. Визначте, чи є суперечності між Мінімальними стандартними правилами поведження з в'язнями та КВК.

3. Назвіть основні етапи формування міжнародних стандартів поведження з в'язнями, прав і свобод засуджених.

4. Вкажіть, які перспективи вирішення найбільш актуальних проблем кримінально-виконавчого права міжнародного масштабу в Україні: 1)підвищення ефективності виконання покарань без ізоляції засуджених від суспільства; 2)пошук варіантів найбільш ефективного виконання позбавлення волі для виправлення злочинців; 3)розробка раціональних способів виконання покарань, пов'язаних із позбавленням волі, стосовно рецидивістів та інших категорій злочинців, які стійко не бажають стати на шлях виправлення.

5. Визначте перспективи існування приватних виховних установ для неповнолітніх в Україні.

КОЛЕКТИВ АВТОРІВ-УКЛАДАЧІВ

Примаченко Віталій Федорович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Хашев Вадим Георгійович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Шаблистий Володимир Вікторович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, член громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права»;

Школа Сергій Миколайович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»;

Якименко Лариса Григорівна – кандидат юридичних наук, суддя Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровськ.

Навчальне видання

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Курс лекцій

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В. В. Шаблистога*

Підп. до друку 21.11.2019 р. Формат 60x84/16. Гарнітура – Times. Друк трафаретний.
Папір офісний. Ум.-друк. арк. 13,75. Обл.-вид. арк. 14,25. Тираж 50 прим. Зам. № 02/18-кл.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 6054 від 28.02.2018